

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Vestjyder

fortæller

Pærgård.

kat. 65.

VESTJYDER FORTÆLLER

VESTJYDER

fortæller

LIONS FORLAG . VARDE
1965

Denne bog er sat med Intertype Garamond og trykt på svensk matglittet offsetpapir fra H. Christensen & Søn. Redaktion: Thyge Clausen og Chr. Vognsen. Omslagstegning: Ole Bek. Tryk: Rechters Bogtrykkeri, Varde. Bogbinderarbejdet er udført i Varde Bogbinderi.

FORORD

I en tid, hvor udviklingen skrider hastigt frem og samfundsforhold og livsnormer ændres så brat, at vi dårligt kan nå at vinde med, kan det stundom være værdifuldt at standse op og kaste blikket tilbage.

For rigtignok behøver alt, hvad der er gammelt, ikke nødvendigvis at være godt, så lidt som omvendt al udvikling ikke nødvendigvis er en udvikling til det bedre; forbindelsen bagud er dog stadig en ting af værdi – ikke blot for hærførere.

Svinger bonden end ikke sin hjøle som i gammel tid – i dag har han bedre redskaber til rådighed – og godt det samme! – så er den gamle arbejdsmoral og vestjydens etiske alvor dog immervæk en gangbar mønt, når den gnides dygtigt i ærmet og ikke samler støv på Frilandsmuseet; og fra det gamle borgerskabs stuer kunne vel fremdrages begreber som retskaffenhed og hæderlighed, der ligesom har en vægtigere fylde end det fæle nymodens smartness.

Og kunne tilværelsen end være brutal nok i gammel tid, den havde også menneskelig varme og dyrekøbte livsværdier, som det ikke lønner sig at kaste bag af vognen.

Derfor er vi frimodige nok til at mene, at disse vestjydske erindringer, som herved overlades „et æret publikums velvilje“ er af stor værdi – og ikke blot som kulturhistorie.

Vi skylder bogens forfattere en hjertelig tak for den imødekommenhed, hvormed de har påtaget sig opgaven – og for den fortrinlige måde, hvorpå de har løst den.

Bogens overskud vil ubeskåret tilfalde klubbens hjælpearbejde på Grønland eller øvrige filantropiske formål.

Varde, i oktober 1965.

VARDE LIONS CLUB

UDMARKSDRENGEN OG KØBSTADEN

Små mindeglimt fra 1890'ernes Varde

Af Salomon J. Frifelt

I. C. Christensen sae engang, vi drøftede hans bog „Fra min barndom og ungdom“:

„Når man således begynder at gennemleve barndomstiden i mindet, er det et sikkert tegn på, at alderdommen nærmer sig“.

Muligvis er det et sådant tegn, når jeg nu får lyst til at mindes for hen ved 70 år siden, altså sidst i 90'erne.

Det var den gang almindeligt, at man een eller to gange om året skulle en tur til Waaer – ind til æ staj – der rummede alt det, man kun nødtvungent og ugerne søgte: Prokurator og retsvæsen, herredskontor og amtsstue, lægevæsen, apotek og æ sygstow: Alt det, man for sine synders skyld havde at trækkes med!

Men ved siden af de offentlige kontorers mange farer og ydmygelser havde Varde også de ting, man villigt og gerne søgte: Torv og markedsplads, først og fremmest Waaer marked, store forretninger, hvor man var faste kunder og blev budt velkommen som en kær gæst – ja, og så var der beværtning i omtrent hvert andet hus i gaden!

Det havde længe været stillet i udsigt, at jeg – om jeg var flink og artig og villig spiste min boghvedegrød – kunne få lov til at komme med på en tur til Waaer. Jeg var dengang 6 år, og gennem uger glædede jeg mig rent utroligt til denne tur, der efter mit skøn næsten var for en udenlandsfærd at regne.

Mor fortalte mig om åen med broen over Arnbjerg med kilden og høje bøgetræer. Pigen berettede rent utrolige ting om huse så høje, at man knapt kunne kikke op til deres skorsten, ja, og om bagerbutikker, hvor man købte lækre femøres-kager.

Men karlen gav mit mod og min selvtilid et hårdt stød ved at advare mig mod de Waaer gaaddrenge, hvis største plaser, efter karlens påstand, var at gennembanke alle de bønderdrenge, de kunne overkomme, og trække dem af bukserne, inden de lod dem rende deres vej!

Det mest spændende og eventyrlige ved turen var dog, at jeg for første gang i mit liv skulle prøve at rejse med toget, hvis fart efter sigende skulle være så halsbrækkende, at man ikke engang kunne nå at tælle hegnspælene langs banelinjen. – Uha! Uha! – At noget så voveligt kunne gå godt!

Det var en dejlig forsommermorgen, den store færd til Waaer indleledes. – Selvfølgelig skulle hestene ikke jages til unytte for en sådan lystturs skyld. Der var jo bare en stiv mil til Ølgod station og knapt nok en halv mil længere til holdepladsen Gårde. Men ved at gå til Gårde og ta med toget herfra, kunne spares 10 øre på hver voksen billet og 5 øre på min. Det var 25 øre sparet, og som far sae: Det er ikke hver dag man i to, tre timer ka tjene så mange penge!

Altså gik vi til holdepladsen Gårde. En ufattelig skøn tur i den tidlige, dugvåde sommermorgen, og forude lå en lang, lys dag, og udfærdens mange muligheder gav spænding.

At mine stive lædersko, der kun sjældent var i brug, var for små og klemte og gnavede, var der råd for, jeg tog dem under armen og gik med bare fødder i det dugvåde græs ved siden af far og mor. Å for en udfærd! Hvor alt var friskt, nyt og spændende med en ny, lang dag og et ukendt eventyr forude!

Ventesalen i Gårde syntes mig flot og imponerende. – Nu ved jeg, at det kun var et usselt skur med cementgulv, paptag og staldvinduer og ublufærdig fremvisning af latrinklatterne rundt om-

kring skurets ydervægge, der måtte gøre det ud for det manglende „vandhus“!

Det var dette skur, der en del år senere fik en magtfuldkommen og kolerisk generaldirektør til at true med at lade tog køre forbi Gårde holdeplads uden at standse, fordi en vittig købmand havde lavet postkort med billede af „ventesalen“ i al sin ynkelighed med døren hældende uden hængsler, skårede ruder og de velgødede ukrudtsskove tæt op mod muren. Det, der især vakte den høje banemands harme, var vel nok postkortets drillende underskrift: „Sparesystemet“.

Men hin sommermorgen synede i den seksårige udmarksdrengs øjne Gårde ventesal som et lille slot – det havde jo øverst på pyramidetaget en lille spids, næsten som et spir!

Siden i tiden, da drengen med mere voksne øjne kunne vurdere Statsbanernes gæstfrie ventesal ved Gårde holdeplads, forstod jeg jo, at det ret rummelige skur også havde mulighed for at tjene andre formål end at gi husly til ventende togrejsende.

Jo, ungdommen havde her ved aftenstid et godt samlingssted og en læet danseplads. Var det muligt at fremskaffe en harmonika til hjælp, kunne dansen tåge i halsbrækkende hvirvler over det hullede cementgulv – „Bal i Gohr Besshus“ hørte, efter sigende, til den stedlige ungdoms mest festlige sammenkomster. – Nå, det er måske en anden historie – – –

Det var vel nok med hemmelig frygt og hjerteklemsel, at jeg første gang vovede mig ind i toget, hvis lokomotiv med vældige snøft pustede hele tordenblåner til vejrs, mens dampfløjten skreg som grisen ved juleslagtning. Farten var svimlende som forudsagt. Drengen prøvede forgæves på at tælle hegnspæle lange banen, men det glippede, dels fordi det gik for hurtigt, og dels fordi han endnu havde visse vanskeligheder ved at skelne mellem 50 og 70.

Men der var nok at se på og undres over i farten: Nørholm-skovene, grønne enge med spankende storke, heste, der stejlede

i skræk for „dampdragen“, ja, og folk, der færdedes til fods eller til vogns. Hvem havde vel tænkt sig, at der var så mange mennesker til, som man her fik at se!

Banegården i Varde var det første stærke indtryk af købstadens storhed og rigdom, den var jo endnu større og flottere end den nye kirke derhjemme! Med hjertet dikkende af ærefrygt, gik jeg ved mors hånd gennem ventesalen, hvor der lugtede surt og mærkeligt af piberøg, spytbakker, hovedvand og meget andet.

Det næste, der greb drengen, var åen med bro over. Så meget vand havde jeg endnu aldrig set på eet sted! Åen var så bred, så broen blev til en hel vandring. – Det var ellers noget andet end bækken derhjemme, som man i sommertiden omtrent ku' hoppe over og pytte ad, om man dumpede i. –

Tænk, der sejlede ligefrem skibe derude i vandet! På een sad en dreng skrævs over en sæk med klyne i, mens han skiftevis fløjtede eller spyttede langspyt ud i åen – at han turde! Og jeg forstod, at sømandslivet er frit og spændende, men farefuldt, når der sejles på vand, hvor man ikke kan bunde og vade i land! Og jeg fastslog for mig selv med et suk, at selv om jeg agtede at opleve hele den vide verden, så blev det afgjort ikke som sømand.

Her på broen var nok til at fylde adskillige timer, om blot man fik lov, men der var jo også meget andet mærkeligt, som ventede.

Fars og mors sædvanlige tilholdssted i Varde var Frøsig's gæstgiveri i Storegade – omtrent der, hvor „Hotel Phønix“ har haft plads. Her fik vi masser af kaffe med – i hvert fald for drengen – lækre fem-øres-kager til. Frøsig var en tyk og munter mand, han viste på den svedblanke rem inden i sin kasket:

„Her ka' I se, det er ikke blot ude på landet, man må slide og svede!“

Jeg sad og undredes, men far sae tørt: „Nej, se da, ka det være så strengt at røre en puns?“

Men ellers havde jeg et tydeligt indtryk af, at folk her i købstaden havde travlt, de hastede afsted og gav sig ikke engang

tid til at kikke ind ad bagerbutikkernes vinduer. – Ubegribeligt, at de ku la være!

Med hemmelig triumf, men også med lidt af en skuffelse, fastslog jeg, at pigen derhjemme havde pralet tykt, hvad huse-nes højde angik, for jeg kunne let uden at lægge hovedet ret meget tilbage se ovenud, hvor et storkepar sejlede.

Mor skulle ha en ny blomst på sin hat. Det skete hos frk. Matea Sillesen i Torvegade. Vi kom ind i en stue, hvor flere unge piger sad og syede hatte med bånd og farvede tøjbloster, mens de hviskede sammen og fniste.

Frk. Sillesen og mor kendte hinanden fra ungdomstiden og havde meget at snakke om. Hun foreslog mor en ny hat. Men det kunne aldrig gå an. Hatten var fra hendes pigetid og så god som ny, bare 8-9 år gammel; når den blev pyntet op med en rød og en blå blomst, var den vældig flot – det syntes da drengen. – Han var dog utryg derinde og glad for igen at slippe ud – for han var ikke sikker på, om ikke de unge pigers munterhed gjaldt ham.

De frygtede Waaer gadedrenge syntes meget fredelige, de fleste var travlt optaget af at feje gadens hestepærer sammen, kun tre, fire stykker sloges i vand fra et hul i rendestenen, og jeg var glad ved at kunne gå i dækning bag mors skørter.

Med ærefrygt stod jeg foran kongestatuen på torvet, og med samme følelse blandet med skræk kikkede jeg på rådhuset, for jeg vidste, at der blev skarnsfolk dømt og pisket. Jeg kunne jo tydeligt se jernstængerne for vinduerne i „tyvehullet“. – Uha!

Torvets toppede stenbro med grønt græs imellem syntes mig derimod hjemligt, for det lignede gårdspladsen derhjemme. Det virkede ligeledes hjemligt og mere trygt i alt det ukendte, at der ud fra flere porte kom køer, som dreves langs ad gaden, hvor de lagde deres brune klatter til fryd (eller harm) for de pæresamlende drenge.

Kræmmergade var vanskelig at komme igennem. Jo, for der

var en legetøjsforretning med ufattelige herligheder. Især var der en blank sabel og en tromme, man kunne ligefrem få vellystige kuldegys bare ved at se på tingene!

Men mere end at se på i afstand var også utænkeligt, for de kostede hver især en hel krone. – Hvor måtte folk her inde i Varde være rige, at de havde råd til at udstille sådanne herligheder bag deres butiksruder!

Dagens højdepunkt var jo nok besøget hos manufakturhandler Søndergård på hjørnet af Storegade og Østergade. Her havde far og mor deres faste handelssted og her blev de modtaget med håndtryk og velkomst og budt ind i den fine stue bag butikken og beværtet med kaffe.

Drengen stod op ved bordet, han turde ikke sætte sig op på den fine, rødpolstrede stol, der blev budt ham. Efter hans opfattelse kunne selv kongen ikke bo flottere end købmand Søndergård i Varde.

Den lille, travle manufakturhandler vimsede rundt og var alle vegne, men gav sig dog tid til at sætte kuk-kuk-uret næsten en hel time frem, for at udmarksdrengen kunne se og høre vidunderet: kukkemanden i klokken. – Jo, men den derhjemme i pætræet var nu alligevel bedre til at kukke!

Madam Søndergaard var en lille mild og sirlig dame med hvid blondkepappe. Hun snakkedeså pænt, at det næsten lød som sang. Og hun stak den benovede dreng en sukkerknald i hånden og smilte venligt til ham. – Og det smil har han gemt som et lyst minde i over 70 år.

Men det, som bedst huskes fra denne første tur til Varde, er dog Arnbjerg med kilden og bøgetræerne. – Vel nok fordi mor helst dvælede ved anlæget Arnbjerg, når hun fortalte mig om Vardes herligheder.

Kilden rislede i sin stensætning som fin musik. Vandet smagte lifligt og koldt. Og mor læste verset for mig flere gange, så jeg kunne huske det, da jeg kom hjem:

„Enhver har af kilden lov at tage
så meget vand, han monne behage.
Men det vil gå den meget ilde,
som vil beskadige vor Arnbjergs kilde“.

Ja, og bøgetræerne, hvor var de høje! Drengen glædede sig til at kunne prale overfor pigen derhjemme med noget, som var endnu højere end købstadens huse.

Her ude i Arnbjerg gik pyntede barnepiger og unge fruer med barnevogne og småbørn. Ihh, hvor var de fine med bånd og sløjfer og kruseduller. – Og igen måtte drengen undres over købstadens ufattelige rigdom, at pigerne havde råd til at gå i deres fine tøj og holde søndag midt i ugen!

Ja, hvor var den vartetur spændende over al måde. Mærkeligt at tænke sig, at så mange mennesker og så megen rigdom lod sig samle på eet sted, og at folk endda var flinke og til at snakke med og var villige til at sælge af deres rigdom! – Hvis man da ellers havde penge nok.

Udmarksdrengen, der som seksårig første gang mødte købstaden og undrede sig såre over alt det strålende og mærkelige i byen, han lærte snart, at det mest storslåede ved Varde købstad var dog markedsdagen: Waaer mærken.

Det undgik ingen at mærke, hvor vigtig en del af verdensordningen netop Varde Marked var: Mine kammerater, hyrde-drengene, havde utrolige oplevelser at berette om, havde de ikke netop selv oplevet det utrolige, så kendte naboen til en mand, hvis karl havde en bror, som altså – ja, det skulle nok sæde!

Og tænk, de havde selv i fjor været med til at trække høvder til Waaer mærken, kørt i karrusel, spist honningkager og set en mand æde ild liså tjæp som Stoffer vejmand søber finker! – Her blev min Varde-tur til det bare grøftvand mod det godtøl, de kunne skænke!

Vor unge pige forsikrede, at Varde marked var så sjov, så sjov, især da Midsommermarkedet, for da dansede man mest. –

Og hun trallede en ny hopsa: „Ude på landet gi'r man alle ting væk . . .”.

Karlen derimod påstod, at han helst ville med til Mikkelsmarkedet, for da var folk altid villige til at gi' en omgang. – Ja, og så kunne han, den snefens skringelbenede mejerist, der gik og lavede øjne til Karoline, forresten få de tærsk, han længe havde trængt til! – –

Da jeg spurgte far om, hvornår Waaer mærken var bedst, sa'e han: – Bedst og bedst, hver slags er bedst til sin tid. Ved Mid-sommermarkedet danser folk mest, da er tiden til det for dem, der er unge. Men til Mikkelsmarkedet er folk slemme til at drikke og slås, hvor nu de' ka' være?

Ved Septembermarkedet sælger vi de høvder, vi kan undvære for at få penge til terminen, derfor er Septembermarkedet vigtigst for os. Og Waaer mærken er det største og vigtigste af alle markeder, for det er her, priserne bliver sat – og hvis de bliver gode i år, skal du få en mundharpe . . .

Siden i tiden forstod jeg, at netop således måtte Varde marked forme sig til de forskellige årstider:

Folkemarkedet ved midsommertid var ungdommens og livsglædens fest, hvor skulle man vel danse og finde kærest, om ikke her.

Og Mikkelsmarkedet i Varde var i datiden egnens store samlende høstfest. Her satte man hinanden stævne og drak lidkøb og satte i et godt lav smag på høstens gode varer. Ved Mikkelsdag (29. september) skulle gammel gæld klareres – også de klø, man mente at skyldte en modpart. Det var kun naturens orden, når der var fulde folk og slagsmål ved det marked.

Men alvoren, der gjaldt termin og henstand, ja, og den enkeltes ære og selvhævdelse som handelsmand, det kendtes især på septembermarkedet, når priserne blev sat – de priser, der var afgørende for termin og købmandsregninger – ja, og for sko til mor og mundharpe til drengen.

Hvert år havde sine store højtider, og blandt dem ragede Varde marked højt op i folks omdømme. Her var både handel og omsætning, feststævne og samfærd for mange sognes folk.

Varde marked var holdt så langt tilbage i tiden, nogen vidste rede på. Og ingen kunne tænke så langt frem, at det ikke mere var. Derfor kunne drengene, når de tuskede kniv, og karlene ved en rask pibehandel sige: Skidt, du får pengene til det sidste Varde marked! – For før skulle da verden forgå, end det sidste Varde Marked holdtes! – – –

En anden gang havde den samme dreng en stor og mærkelig oplevelse her ude i Varde. Han var da 12-13 år og havde fået lov at følges med far, der skulle et ærinde til æ staj.

Der kom to mænd i følge op ad gaden. Den ene havde hvide gamascher på benene, var i en brun, flagrende slængkappe og med hvid stanleyhjælm på hovedet. Han gik selvbevidst midt ad gaden, mens han taktfast plantede paraplyens dupsko mod brostenene.

Uden at nogen fortalte mig det, vidste jeg straks, at det måtte være prokurator og „litterat“ Ludvig Murtfeldt, hvis skitser og artikler i „Ribe-Amts-Tidende“ med deres svungne, blomstrende sprog jeg altid optaget læste.

Hans følgesvend gik mere beskedent ude ved rendestenen. Det var den flotteste mand, jeg nogensinde havde set: en hel vikingeskikkelse, høj og kraftig, barhovedet med det lange, lyse hår i fald ned over kraven på fløjlsjakken. Han havde knæbukser, var barbenet og med sandaler på fødderne. Det var den unge kunstmaler Kr. Lyngbo, fik jeg at vide.

Det var vel nok spændende!

I ærbødig afstand fulgte jeg bag efter de to gennem Storegade og Kræmmergade til torvet, hvor de forsvandt ind hos Sillesen.

Selv kongestatue og rådhus og købstadens mange herligheder kunne ikke den dag overvælde drengen og fylde hans sind med drømme som mødet med de to mærkelige mænd:

Tænk, om man engang kunne nå at blive kunstner eller digter og gå barhovedet i fløjlsjakke gennem Varde by og la sig se på! --

Drengen kunne jo ikke den dag ane, at langt frem i tiden skulle netop kunstmaler Chr. Lyngbo blive een af hans gode venner, hvis kunst gennem linjer, farver og fantasi har været med til at gi' glæde og fylde til den modne mands sind. --

Men det er igen en anden historie.

Drengen og købstaden – mærkeligt så stærkt det første møde kan virke og sætte sit præg på samfærd og samliv sidenefter, således at manden sjældent færdedes i Varde bys gader uden der i småglimt er dukket minder frem fra dette første møde mellem udmarksdrengen og købstaden.

BARNDOMSBYEN

Af tandlæge C. W. Koch, Varde.

„Og aldrig du i verden
vil finde noget sted,
hvor som i barndomsegne
dit hjerte føler fred.“

Varde, – „*det gamle Varde*“ var i min barndom et lille hyggeligt bysamfund, hvor alle kendte hinanden, – nu nærmer den lille by sig det storstadsprægede, og en revolutionerende udvikling på alle områder er sket i de senere år; men for os „indfødte“ er Varde stadig „*gamle mor Varde*“ med alle dens minder.

Jeg skal nu forsøge at tegne et lille tidsbillede og lade tankerne gå 50 år tilbage.

Det er en sen aften, klokken nærmer sig 23,30, og af forskellige lyde på den tid, kunne man næsten stille sit ur, – da disse lyde gentager sig aften efter aften på samme klokkeslet.

Den gamle hestetrukne postvogn ruller ikke helt lydløs ned ad Brogades ujævne sten. (Posthuset lå dengang i Torvegade). Lidt efter høres lyden af Damkjærs hotelvogn, der med to heste for kommer oppe fra Storegade. (Damkjærs hotel lå, hvor nu Politigården ligger) – Og så til sidst lyden af hotel Danias vogn, – de skal begge til banen efter eventuelle rejsende. – Så nu ved vi, der bor ved Sønderport, at „Halvtolv'eren“ som nattoget til København kaldtes, er nær afgang.

Næste morgen går „den vilde jagt“ i modsat retning fra banegården til Torvet. Det er de forskellige fiskehandlere, der kører og løber om kap for at nå kunderne først! – Petersen fra Kalkovnen er som regel nr. 1 i kapløbet, da han har hestevogn, hvorimod „lille Knigge“ må jage til fods med sin trækvogn. Dengang kendtes ikke faste fiskeforretninger, men kun den om vinteren kolde studeplads på torvet. Fiskesennep hentede man hos fru Hovedskou i Nørregade (mor til Julius Hovedskou), og for en femøre fik vi en lille kop fyldt.

Julius Hovedskou, der fortsatte sin faders forretning, var Varde's sidste håndskomagermester og er lige for nylig holdt op.

Hans fæd var håndskomagermester i min barndom. Hos ham fik vi efter mål syet de dejligste håndsyede støvler i meget tyndt skind. – Jeg kan huske gamle Hovedskous nænsomme og forsigtige måde at tage mål af foden. Det var fint arbejde både det, han og senere sønnen Julius Hovedskou lavede.

Aviskiosker kendtes ikke dengang. „Perronmutter“ på banegården fik hver søndag et lille antal „Berlingske“ og „Politiken“, og når sekstoget kom ind om aftenen, fulgte hun i løb med dette hen til pakkvognen, og så fik man efter en kamp fat i sin avis, og „Perronmutter“ åndede lettet op, når kampen var forbi. – Til daglig nøjedes vi med den lokale „Ribe Amtstidende“.

Vi børn var dengang ikke så forvante, som børn er nutildags. – Cirkus Miehe lå her i Varde i hele 4 dage, og der gik ekstratog fra Nr. Nebel og Grindsted til Varde; – og fik vi lov at komme i cirkus, sov man næsten ikke natten forud! – Fik vi 15 øre, som en biografbillet kostede, stod vi gerne i kø i al slags vejr udenfor Bio i Storegade en hel time for at komme ind og se en af de gamle stumfilm med ledsagende klavermusik! Vi havde stor respekt for kontrollør Nissen, når han tyssede på os under forestillingen, og så blev der øjeblikkelig ro.

Skråt overfor mit barndomshjem ved Sønderport boede dyrlæge Slivsgard. Her opholdt jeg mig meget, da der her var en

stor børneflokk. – Som sagt var vi ikke forvante. Hør blot her: For 2 eller 5 øre købte vi kagekrummer afhentet hos bager Zeeberg i en kasket!! Det var affald, der blev fejtet ned i en skuffe og så solgt til børn, – det skulle man prøve at byde dem i dag!

Jeg gik først i den private skole i Lundgade og dernæst i Varde Mellem- og Realskole, man kan vist ikke påstå, at den sidste var nogen god skole. Børnene havde dengang en panisk rædsel for lærerne, der meget ofte brugte spanskør for små forseelser. – I dag hersker der sikkert et langt bedre samarbejde mellem lærere og elever til gavn for undervisningen. – Var der mange hårde lærere dengang, – var der i al fald een, som børnene – nu spredt over hele landet – elskede, nemlig overlærer Hoffmann. Han underviste i naturhistorie og botanik, og derigennem lærte han os at elske dyr og planter.

Ved siden af mit hjem ved Sønderport boede hotelejer Lambert Christensen (der ejede det nu nedrevne hotel Phønix); han havde ved siden af hotellet også stald og kreaturer, hvad der var ret almindeligt i Varde dengang. F. eks. i Vestergade og Nørregade boede mange avlsbrugere, der havde kreaturer inde midt i byen. Om aftenen, når der var malket, sendte mor mig med en spand ind på hotel Phønix efter 2 liter sødmælk, som kostede 26 øre (13 øre literen). Mor satte mælken op i et stort lerfad og næste dag blev fløden skummet af, og den skummede mælk blev så brugt til al den megen grød og vælling, man spiste dengang.

„Det købte bagerbrød“ kendtes overhovedet ikke i mit hjem dengang. Hver mandag blev jeg sendt om til „Poul Bager“, (der boede i Smedegade, hvor nu slagter Caspersen bor) med en gryde dejg til to store sigtebrød, og disse to slog til en hel uge. – På hjemvejen fra „Poul Bager“ var vi drenge slemme til at pille i siderne på det varme sigtebrød! „Poul Bager“'s bageri var dengang knap så propert som bagerier i dag. Han fyrede

i sin ovn med lyng, og det medførte et grueligt griseri. Der fandtes både fårekylinger og kakerlakker, som holdt en hel koncert. – Ved siden af „Poul Bager“ boede kæmner Lassen og tænk, han passede *helt alene kommunens regnskab*, assisteret af sin kone – nå, Varde var jo ikke ret stor dengang, men alligevel!

Arnbjerganlægget passedes ligeledes af een mand, der hed Simon Nielsen (af os børn kaldt „Arnbjerg-manden“) og ham havde vi også meget stor respekt for. Under første verdenskrig 1914–18 kneb det med udenlandsk brændsel, så vardenserne måtte „fyre med tørv“ – de bedste „klyne“, som de hed, – kom fra Vrenderup og var sorte som kul. Prisen for et læs tørv var 8 kr. incl. kørsel fra Vrenderup til Varde, – gik man en tur hen under aften, kunne man se tørverøgen stige til vejrs fra de mange skorstene i den lille by.

Fru Rungsteds danseskole foregik i min barndom i Håndværkerforeningens store sal. – I Pauserne løb vi børn skråt over gaden til madam Janderup, der boede på hjørnet af Lundgade og Storegade. I hendes lille „slikbutik“ kunne vi bl. a. købe en figenpind til 1 øre. Det var en figen sat på en pind og dyppet i en slags karamel, men tænkt, at der kunne tjenes lidt på noget, der kostede 1 øre.

For at tjene lidt lommepenge fiskede vi drenge dengang små såkaldte geddeskaller nede i åen og opbevarede dem ugen igenem i hjemmelavede hyttefade (små kasser med store borede huller i) til om lørdagen; så blev de solgt til folk, der om søndagen skulle ud at fiske gedder for det beskedne beløb af 5 eller 10 øre pr. stk. (prisen afgang af efterspørgslen), men der fandtes også tyveknægte dengang, og stor var vores sorg og harme, når vi kom ned til åen lørdag morgen og opdagede, at det lille hyttefad var brækket op og alle geddeskallerne og dermed fortjenesten var borte.

Varde var på den tid bekendt for de mange små beværtning-

ger, jeg tror mellem 60–70, hvor der hovedsagelig solgtes øl og kaffepuache. Et sted hos „æ 6 øres mand“ i Østergade, fik man en kaffepunch for 6 øre! Jeg ved ikke, hvad den koster i dag. Priserne var små dengang. En torvedag, hvor jeg var med mor på torvet, husker jeg tydeligt, at gartner Nielsen, Nørremarken, sagde: „Ja, fru Koch, ribsene er skam gået op i 8 øre pundet!“

Et typisk tidsbillede på torvet fra dengang var, når Søren Christensen, Centralhotellet, der drev en omfattende hestehandel, mønstrede hestene fra Centralhotellet til Kræmmergade og tilbage igen sammen med Laurids; selv stod han og slog nogle flotte knald med pisken.

En præst havde en dag købt en hest hos Søren Christensen, der forlangte prisen 800 kr. Præsten lagde da hele beløbet på bordet, men „Søren“ tog af bunken to hundredkronesedler, som han gav præsten; prisen var beregnet til at slå af på! Sådan var „Søren“ kendt for solide og ærlige handlemåde over hele landet.

Mange revolutionerende ting er der sket i min barndom. En dag var jeg som 10-årig sendt et ærinde hen i Varde Bank for min far (der jo var tandlæge her i Varde 42 år før mig). Pludselig sprang bankdirektøren og hele personalet hen til vinduerne, og kunderne foran skranken troede, der var sket en stor ulykke nede i Vestergade. Det var såmænd *den første lukkede bil* (der ejedes af Jens Knudsen), der var kommet til Varde og kørte gennem Vestergade, hvor folk stod på begge sider for at se den store begivenhed. Bilen førtes af Lykke Madsen (nu automobilgrosserer i Ålborg) iført sorte læderbukser, sort læderjakke, læderkasket, så han næsten lignede en rummand!

Lige før første verdenskrig kom flyverne Robert Svendsen og Severinsen til Varde og gav den første flyveopvisning på den mark, hvor Stålværket nu ligger. – Skolerne fik fri og folk kom fra hele amtet, som var det Vorherre, der var kommet ned på

jorden! Blæste det, måtte der aflyses. Flyvemaskinen gik kun et par hundrede meter op i luften, og når den landede, klappede folk – vilde af begejstring, og det er kun 50 år siden.

Skulle man have kørekort til bil dengang, foregik det på den simple måde, at en agtværdig borger skrev under på, at han havde set vedkommende kunne køre!!

I 1918 var det også en stor begivenhed, som optog vardenserne stærkt, at Nordisk Film Compagni optog en film ved Alslev mølle med Gunnar Tolnæs. – Den halve by var ude for at overvære optagelserne, en stor påsat hedebrand skulle illudere som præriebrand.

Jeg husker også tydeligt installationen af telefonen og elektriciteten, før havde vi jo klaret os med petroleum og gasbelysning. Den første radio fik vi i 1924 – en radiotekniker fra Blåvand kom med en hjemmelavet kasse og nogle høretelefoner og trak nogle tråde rundt i stuen og udenfor vinduerne, og pludselig hørte vi Strauss musik fra Wien. Far blev så begejstret, at den måtte vi straks beholde.

I min barndom havde vi i Varde en trommemand, der tog sig af bekendtgørelser, og en dag i 1917 lød hans stemme: „*Al spiritussalg er forbudt fra kl. 12*“. (Det skulle belægges med store afgifter). Han begyndte sin runde ved Sønderport og straks tog far sin cykel og i en fart nåede han et par købmænd i Vestergade og købte 10 flasker akvavit til 45 øre flasken – skriver fem og fyrrø øre for en rød *Ålborg akvavit*. Dette køb var jo lovligt: for far havde jo ingen kendskab til trommemandens bekendtgørelse!! Så vi havde akvavit i flere år til 45 øre flasken.

En aften i 1914 måtte trommemanden ud igen og kundgjorde fra politimesteren: At alle butikker skulle lukke op igen og holde åben til kl. 22; der var nemlig lige kommen stor indkvartering af soldater til Varde, og så skulle husmødrene jo ud at gøre indkøb af fødevarer.

Mellem alle disse morsomme træk fra en svunden tid var der dog en begivenhed, der indeholdt angst og uhygge, nemlig stormfloden 1909. Jeg kan ikke huske den i enkeltheder, men her er min fars beretning: „En orkanagtig storm havde raset det meste af dagen, men hen under aften tog den til i voldsomhed, og samtidig slog vinden om i sydvest (det farlige hjørne), hvor så havet presser vandet op i Varde å.

På sit højeste gik vandet op til hotel Dania i Storegade. – Far var på Fanø i rejsepraksis og skulle hjem til Varde. Man forsøgte med hestevogn at nå ud til færgelejet, men da hestene foran vognen begyndte at svømme, måtte man vende om. Det lykkedes far at nå over til Esbjerg med en motorbåd, men var da også så gennemblødt, han kunne blive.

Vi boede dengang på 1. sal i Storegade 6, og i stuen boede købmand Hans Jacobsen. Da vandet blev ved med at stige, blev det meste af hans varelager i aftenens løb slæbt op til os på 1. sal. Da stormfloden om natten var på sit højeste, nåede vandet op til vort tredie trappetrin.

En musiklærerinde, der boede i et af husene på Enghavevej, blev reddet ud gennem et af vinduerne og sejlet bort i en båd.

Først hen ad morgenstunden bøjede stormen af, og man kunne da se mange døde kreaturer, der var druknet nede i engene og ført med vandet opad åen.

I 1923 havde vi igen en stormflod, men vandet gik kun op til toldboden.

Siden har vi været forskånet, så der er heldigvis mange år imellem.

Som sagt var børnene ikke forvante dengang, men en ting havde vi hver vinter at glædes over: den store kunstige isbane i Frimurerhaven. Afdøde fabrikant Theodor Hansen ofrede store summer på isbanen for at glæde ungdommen. Han indforskrev den norske verdensmester Drålsum og dygtige københavnske kunstskejteløbere bl. a. Rudy Syrig og fru Quinlan. Et større

hornorkester og mange kulørte lamper var med til at forhøje feststemningen, ved disse store aftener. Alle vi børn fra dengang husker „Iskongen“ (alias glarmester Pedersen), med sin kasket, hvorpå der stod „Varde Isbane“, og når hans fløjte lød, lyttede vi alle til, hvad „Iskongen“ nu sagde.

Gaslygterne i de små smalle gader var dengang den eneste julebelysning, men så havde vi noget dengang, vi ikke har i dag: *masser af sne*, der jo forhøjede julestemningen. – Kaner og heste med bjælder sås ofte i Vardes gader ved juletid. Jeg tror, julen dengang stod i en *meget mere* eventyrlig glans for datidens børn end den gør i dag – og årsagen var, at vi aldrig så chokolade, vindruer, appelsiner etc., det var *kun ved juletid*. Der var en vis spænding, når jeg med far gik op til købmand Theodor Schmidt (hjørnet af Nygade og Storegade) og gjorde indkøbt af julekna. – Som sagt noget vi kun så ved juletid.

Julegaverne var også små og meget beskedne.

Den såkaldte julefrokost i dag kendtes ikke i mit hjem. Men første juledag om aftenen kom familien, og da fik vi så mors hjemmelavede ting, der hørte julen til. Tredje juledag skulle vi til julebal i Håndværkerforeningens sal og da kørte man til julebal i karet; det hele var ligesom mere romantisk, end det er i dag.

Juleudstillingerne var også meget enkle, et lille vathus i et købmandsvindue med lys i, eller en nisse, der sad og nikkede, mere skulle der ikke til for at vække datidens børns begejstring. *I dag har alt det ydre ligesom taget noget fra den oprindelige jul.*

Min barndom var jo hestekøretøjernes tid. Der gik f. eks. „Dagvogn“ til Roust-Aarre og Fåborg belæsset med alle mulige ting lige fra træskobunde til 8 pundes rugbrød!

Postvognen med to heste for gik til Hjerting. Det tog to timer at tilbagelægge de 15 kilometer! Jo, han havde god tid dengang.

En gang om året foregik den store begivenhed i mit hjem: *udflugten til Blåvand* i hestetruken charabanc; vognmand Hans Friis sad på kuskesædet, og vi kørte hjemmefra kl. 6 om morgenen og nåede 4–5 timer senere Blåvand. (I Oksbøl gjordes ophold af hensyn til hestene). Turen kostede for en hel søndag 10 kr.; så det gjorde vi kun een gang hver sommer.

„Tiden går, og vi går med og ende får de dage“, sagde min far så tit, og en skønne dag er også vor tid historie.

Går man over kirkegården og læser navnene på gravstederne, ser man for sig alle de kendte skikkelser, der var med til at danne bybilledet i datidens Varde.

Farvefilmen, jeg optog i 1957, om „det gamle Varde“, skulle være en kærlig og taknemmelig hilsen til min barndomsby; – og lad mig slutte dette lille tidsbillede med et vers af Poul Møller:

„Som løvet, der på bøgen grønner,
fra moderstammen har sin saft,
så drager hver af støvets sønner
af en usynlig rod – sin kraft.“

Varde, juni 1965.

C. W. Koch.

FRA DEN GAMLE LÆRERS SKRIVEBORDSSKUFFE

Af Ludvig Hoffmann.

Hvis efterfølgende skal kunne læses med nogen interesse, må det opfattes som et tidsbillede fra omkring år 1900. For at kunne optages på et seminarium, skulle man have undervist et år eller overværet undervisningen hos en lærer, der samtidig søgte at bibringe én de fornødne kundskaber, der krævedes for at kunne bestå seminariets optagelsesprøve.

Jeg tog præliminæreksamen fra Struer realskole i sommeren 1900, og den 1. november skulle jeg tiltræde en plads som vinterlærer i Felsing skole i Borris kommune.

Jeg ankom med toget til Borris station ved middagstid i den tro, at der var vogn efter mig. Men der var ingen på banegården, og min værdighed som lærer sank nogle grader.

Med den trækuffert, der rummede mit tøj og mine bøger, asede jeg mig over til kroens rejsestald. Jeg spurgte staldkarlen, om der ikke var vogn efter mig.

„Nej, du kan sæt' den kuffert dér, så ska' mælkekusken nok tage den med i morgen“.

Nu var der ingen lærerværdighed tilbage – kun en meget modløs ung mand på 18 år.

Høflighedsvisit

Min far, der selv var sognerådsformand, havde instrueret mig om, at de to første, jeg skulle præsentere mig for, var sognerådsformanden og sognepræsten. De boede begge i nær-

heden af stationen, og jeg aflagde præsentations- og høflighedsvisit begge steder.

Jeg husker tydeligt, at præsten, der forøvrigt også var provst, sagde til mig: „Nå, De har jo præliminæreksamen, så Dem behøver jeg ikke at eksaminere; vi betror Dem børnene.

Der var seks vinterskoler i sognet, og de andre vinterlærere var stabile bønder eller bondekarle, oftest med selverhvervede kundskaber.

Afdøde provst og seminarieførstander Nygaard siger spørgende i sin bog „Vinterskoleliv i Vestjylland“: En vinterskolelærer skal helst se dårligt, høre mådeligt, og han må slet ikke kunne lugte. Min erfaring bekræfter ikke hans udtalelse.

Efter mine to høflighedsvisit startede jeg min vandring ud over heden mellem Borris og Felsing. Jeg fulgte hverken vej eller sti, men sigtede efter en kløft i et bakkedrag, som en venlig sjæl havde udpeget som første mål. Da jeg kom ud midt på heden, kunne jeg ikke se ét eneste hus, og nu var der ikke spor af lærerværdigheden tilbage – kun en dreng, som gråden sad i halsen, og som kun ønskede sig hjem igen.

Men selv en mil over en hede får ende, og da jeg nåede den omtalte kløft, opdagede jeg til min uendelige glæde en mindre gård ved foden af bakken. Jeg løb derned og kom ind i en forstue – en meter i kvadrat – og ind i en lavloftet stue, hvor en elskelig morlille tog imod mig med de ord: Det er da vel ikke vor ny lærer?

Jeg bekræftede.

Og mens hun åbnede et hængeskab og fremtog en flaske kirsebærvin og skænkede et glas, fortalte hun, at de havde en „stårres“ knægt på min alder, og vi skulle nok finde hinanden. Og det kom i allerhøjeste grad til at passe.

Konen viste mig vej til skolen, der kun lå få minutters gang derfra. Men nu forsvandt mit mod igen. Et lille rum bag stuen skulle være min lejlighed: et sengested, et bord og en stol.

Pr. korrespondance var det aftalt, at jeg skulle spise på en tæt ved liggende gård. Også her tog konen venligt imod mig. Og da hun kunne mærke på mig, at jeg var meget ked at at bo på skolen, erklærede hun uden nølen, at hvis jeg ville dele værelse med sønnen, kunne jeg blive boende dér.

Nu lysnede det. Nu var man medlem af et samfund på en gård med mand, kone, søn og datter, tjenestekarl og tjenestepige.

20 kopper om dagen

Et par ord om den fortræffelige gårdmandskone. Hun var fyldig og drak megen kaffe. Når jeg erindrer hende, så sidder hun med en underkop med kaffe på sin venstre hånds udspilede fingre, hendes højre underarm hviler på hendes fyldige underliv, hendes højre hånd, imellem hvis fingre en knald kandis er anbragt, fatter om hendes venstre albue. Hun drak sikkert op mod 20 kopper kaffe om dagen, men det var tynd kaffe, så den gjorde ingen skade.

Hun var en meget fornuftig kone. Når vi unge gik til ungdomsforening, og det gjorde vi tit, eller til gymnastik inde i Borris, så var der ingen formaninger om at komme hjem i ordentlig tid – kun den stående besked til sønnen: Du banker på sove-kammerdøren, når I kommer.

To dunk på sovekammerdøren: „Nu er vi her, mor“. Det var ritualet. Og så kunne far og mor sove roligt: de unge var kommet hjem.

Visitats

Biskop Gøtsche, Ribe, havde adviseret sin ankomst til Vejrum skole. Læreren meddelte os børn, at den og den dag ville biskoppen holde visitats i skolen. Vi blev meget beklemte, og jeg føler mig overbevist om, at i alle børnenes aftenbønner indgik et barnligt afsnit om Guds hjælp til at slippe godt over

den dag. Ja, for en enkelt af drengenes vedkommende ved jeg, at han byggede et lille alter af sten, og her foran bad han om, at vi – eleverne – måtte kunne svare på de spørgsmål, der under visitatsen måtte blive stillet os.

Jeg nød den ære at sidde nr. 1 blandt drengene ved det øverste bord ud mod midtergangen.

Biskoppen placerede sig på en stol lige ud for min plads.

Det er latterligt, og man må undskylde mig, men jeg husker to ting ved den visitats.

Det første: Biskoppens meget omfangsrige bagdel, da han slog frakkeskøderne på diplomatfrakken til side og placerede sin bag på stolen.

Det andet: Biskoppen tog min hånd og drejede mig om mod sig, da jeg havde vendt mig bort i skuffelse over, at vi ikke tilfredsstillende havde svaret på et af de spørgsmål læreren stillede os. Og under resten af visitatsen hvilede den biskoppe-lige hånd beroligende på mit drengehovede.

Visitatsen må forøvrigt være forløbet tilfredsstillende, hvilket fremgik af den rosende udtalelse, som biskoppen havde indført i en dertil bestemt protokol, hvilken udtalelse læreren læste op for os elever næste skoledag.

Bundløst ælte

Det var, mens Vald. Lassen var skoleinspektør her i Varde, antagelig umiddelbart før 1. verdenskrigs udbrud. Den vestre skolebygning var nylig blevet færdigbygget, men skolepladsen var endnu ikke blevet istandsat, og ingen, som ikke har set det, vil i dag kunne gøre sig nogen forestilling om, hvilket bundløst ælte hele skolepladsen var. Og nu havde biskop Koch, Ribe, anmeldt sin visitats.

Noget måtte gøres: En vejbred gangsti blev ved hjælp af grus og sand etableret fra den gamle skolebygning til den nye med en sidevej til den gamle gymnastiksal.

Jeg kan endnu se de fire herrer skride over skolepladsen ad den driftssikre gangsti med bundløst mudderpløre til begge sider: Forrest biskoppen og pastor Nyholm og bagved boghandler Lohse (medlem af skolekommissionen) og skoleinspektør Lassen. Og så mødte de alle fire op i min klasse for at høre på dansk.

Det var en 5.-6. klasse, og biskoppen bad om at høre en af de elever, som læste bedst.

Trods det, at det var en bekl..... havde jeg en pige, der virkelig læste godt.

Ingen i gabestokken

Biskoppen var en klog visitator: „Sådan er der ikke mange i klassen, der kan læse“. Jeg tilbød en prøve fra den anden ende, men han sagde nej – underforstået : Ingen skal stilles i gabestokken.

Biskoppen skulle jo gerne besøge en række af skolens klasser, så der kunne ikke blive megen tid til hver klasse.

Efter klasse-visitatsen samledes hele skolen i den gamle gymnastiksal. Også her viste biskoppen sig som en klog mand.

Det var en håbløs opgave at skulle tale til flere hundrede børn, hvoraf de ældste er realklasseelever og de yngste i 1. klasse. Og det varede ikke længe, før de små, som var placeret forrest i flokken, stirrede på ham med tomme øjne, der tydeligt fortalte, at de ikke kunne følge med i, hvad han sagde. Og han gjorde derfor klogeligt sin tale kort og lod en passende tid udfylde med fællessang.

Efter afslutningen var jeg snobbet nok til at gå hen til biskoppen og fortælle ham, at jeg var søn af en ungdomsven af biskoppen.

Lærte rygning af biskoppen

Det forholdt sig sådan: Biskop Kochs fader var sognepræst i mit hjemsgn, Vejrum mellem Holstebro og Struer. Min bed-

stefader havde forpagtet præstegårdsjorden og sat sin søn, min fader, til at bestyre præstegården. Præstens søn og den unge bestyrer sluttede venskab, hvilket havde til følge, at præstens søn lærte forpagterens søn at ryge tobak. Min far småpralede af, at biskoppen i Ribe havde lært ham at ryge, og derfor var han så god til det.

Og lad mig slutte denne lille artikel med at nævne endnu en visitat af biskop Koch. Det var, mens jeg var elev på Jelling seminarium. Han kopierede da mesterligt for os, hvordan løjtnant von Buddinge i „Genboerne“ rystede af angst for Klints „vogt dig“ deklamerede „Rosen blusser alt i Danas have“.

BONDESIND OG BONDEVIRKE I VESTJYLLAND

Af havebrugskandidat M. Hvid Jakobsen, Bramminge

Bønderne her i Vestjylland har måske, særlig i ældre tider, arbejdet under strengere vilkår, end i landets såkaldte bedre egne. Dette har vel så igen været med til at forme deres karakter og væsen. De er måske mere indadvendte, grundige og eftertænksomme; ikke så hurtigt inddadende overfor fremmede, men hjælpsomme og trofaste overfor venner og naboer.

Ud fra disse karaktertræk følger samhørigheden med hjemstavn og den jord, de har opdyrket igennem årene.

Allerede for 100 år siden så digteren H. C. Andersen et land i udvikling på sin tur op gennem Jylland, og han skrev: „Skynd dig kom, om føje år heden som en kornmark står“. Der er også andre end digtere, der dengang så en stor fremtid for den del af Danmark. Oberst E. M. Dalgas udtalte jo: „Hvad udad tabes, skal indad vindes“, måske lånt fra digteren H. P. Holst, men derfor lige rigtigt. Dalgas stiftede i 1866 „Det danske Hedeselskab“, som nu har virket for plantning og opdyrkning i 100 år. Sammen med fabrikant Holger Petersen skaffedes der midler til at få plantet de store plantager omkring Hovborg, Vorbasse og Høllund Søgård, hvor der er rejst en smuk granitstatue af Dal-

gas. Baldersbæk slot blev opført af Holger Petersen, og dette med den store park og plantagen er et ualmindeligt smukt sted i landskabet. I parken står der også her en smuk granitstatue af Holger Petersen.

Man må heller ikke glemme kammerherre Thyge de Thygeson (f. 1805 – d. 1906), der i 1867 blev klitinspektør. På Blåbjerg er der rejst en høj granitsten til minde om hans arbejde. Den har indskriften: „Hvor der er vilje, er der altid en vej“. Dette er nu blevet bevist, selvom det dengang syntes en umulig opgave at binde klitsandet. Opgaven mødte megen skepsis hos befolkningen, men det plantede marehalm voksede og bandt sig fast; bjergfyrrer og andre nåletræer voksede også til, så man fik en række klitplantager, der standsede vandreklitterne og dannede værn mod havgusen og sandflugten.

Efter århundredskiftet vandt plantningssagen indpas, og bønderne forstod betydningen af læplantning omkring markerne og om hjemmene, hvor der nu overalt ses plantninger og haver. Dette har sammen med opdyrkning og nye hjem fuldstændig forandret Vestjyllands natur og vilkår, så det nu er på højde med det øvrige land.

Var årene mellem 1864 og århundredskiftet materielt fattige, blev de åndeligt rige også for de vestjydske bønder. Der voksede stor politisk interesse frem med stærke brydninger mellem de konservative og de liberale retninger. Bevidstheden voksede.

Samtidig nåede retninger indenfor religion og litteratur ud til folk: Først Grundtvigs påvirkning og derigennem folkehøjskolerne. Bjørnsons digtning blev kendt samtidig med mange danske forfattere. Brandes kom med sine ideer. Hele den kulturelle udvikling tog fart, som man ikke havde kendt det før. Alt dette er der ikke her plads til at uddybe, men det modnede folk og gav dem livsindhold ved siden af arbejdet.

Ud fra denne baggrund vil jeg gerne fortælle lidt om enkelte typer på hjem og folk.

REJSEGILDE

I 1863 byggedes gården Puggård i Jernved sogn om. Da den nye gård holdt rejsegilde, kom gode venner med en rejsekrans, der var beregnet til opbevaring. Den var i glas og ramme med følgende vers indføjet i kransen:

Rejse Krands til

Morten Nielsen og hustru Maren Nielsen 1863

Paa denne dag vi Ønsket vil frembære,
at deres Gaard til sildig Slægt maa staae,
at den maa Dyds og Glædes Bolig være,
at Vanheld den ej nogensinde naae.

Gid Ildens Lue den ej skal fortære,
gid Vind og Storm ej Skade gøre den.
Gid klippefast grundfæstet den maa være,
til Tidens Tand den engang smuldrer hen.

Vi ønske al lyksalig Fred og Lykke
maa uafladelig hos dennem boe,
at Skæbnens tunge Aag dem ej skal trykke,
og Sorgen ej forstyrre deres Ro.

Og du vor Gud, som hver sin Skæbne give,
hør du vort Hjertes Ønske og vor Bøn,
at dette Par for Modgang fri maa blive,
naar du dem kalder, giv dem Himlens Løn.

Foræret af

Kirsten Madsen, Caroline Jensen, Marie Hansen, Karen Momsen.

Dette tydede jo på godt naboskab og nært venskab. Ønskerne slog til, for gården står endnu omtrent med samme udseende som dengang. Udbygningerne er moderniseret, men stuehuset har

udefra det samme udseende, selv om det også er moderniseret indvendig.

Gården var på godt 4 tdr. hartkorn, og den var overtaget af ejeren nogle år før. Dens areal var på den tid på 400 tdr. land, hvoraf en stor del var hede.

Den nye gårds opførelse blev betalt med et hedelod på ca. 22 tdr. land fra den sydlige ende af marken. Denne ejendom er nu en god, veldrevet gård. Senere er to andre gårde opstået fra Puggård, nemlig Lille Puggård og Ny Puggård.

Et andet eksempel har man fra en gård i Roust, også på ca. 4 tdr. hartkorn: Søren Sørensens enke, Marianne Iversen afstår i 1892 gården til sin søn, Jeppe Sørensen mod en aftægt som her afskrives i hovedtrækkene. Det er oplyst, at Mariane Iversen døde i 1915, 85 år gammel.

AFTÆGTSKONTRAKT

1. Til beboelse og udelukkende brug for aftægtstagerinden, såvel over som under bjælkerne er jeg forpligtet til at indrette 4 fag fra østre ende af den mig tilskødede gårds stuehus. Aftægtslejligheden skal forsynes med de fornødne vinduer og døre, sammenpløjet bræddeloft, bræddegulv i værelserne og cementgulv i forstue, køkken og lignende rum og en kakkellovn af den størrelse, som aftægtstagerinden forlanger det. Afpudsning og hvidtning af væggene og maling af loft, vinduer, døre og øvrige træværk skal ske som samme forlanger det.

Jeg er forpligtet til at vedligeholde lejligheden i god og beboelig stand på tag, tømmer, mur, loft, gulv, vinduer og døre, navnlig skal jeg årlig kalke alle indvendige vægge, ligesom det øvrige træværk holdes forsynet med maling af passende farve.

Aftægtstagerinden er berettiget at have hos sig, hvem hun ønsker, og øvrige beboere af aftægtslejligheden skulle til enhver tid have fri og uhindret adgang til, samt afbenyttelse af gårdens brønd med redskaber, bageovn, brygge- og bageredskaber, som

jeg stedse skal vedligeholde i god stand. Der skal til enhver tid være fri og uhindret færdsel af enhver slags med adgangsvejen til gårdens bygninger i gårdrummet, samt til den i pkt. 2 nævnte have.

2. Aftægtstagerinden skal have udelukkende brug af halvdelen af den østen for gården værende have. Jeg er forpligtet til at holde dette stykke jord forsvarlig heget og til årlig at gjøde det på den måde og til de tider, der forlanges.

3. Jeg er forpligtet til årlig at levere aftægtstagerinden i hendes lejlighed i gode, sunde, velrensedede og velbehandlede varer forud:

2 tdr. 4 skp. rug, 4 lispund hvede-flormel, 4 skp. gryn (halvt byg og halvt boghvedegryn), 1 td. bygmalt, 4 lispund sigtet pillemel (Bygmel), 3 lispund flæsk (fra bagenden af den ene side), 6 lispund godt fedt, fersk fårekjød (foruden ben og hoved), 8 pund talg, 2 tønder kartofler, 2 pund humle, 1 lispund tør torsk, 12 snese friske hønseæg, 12 pund godt renskaftet hør, 8 pund uld, 8 pund kaffe, 8 pund sukker, 8 pund cikorie, 6 kander 8 graders brændevin. Det halve af en nøgtern kalv 2 gange årlig forår og efterår. Den første dag i hver kalendermåned leveres 4 pund smør og daglig hver morgen 1½ kande nymalket mælk.

De øvrige præstationer leveres således: Rug, gryn og malt med halvdelen hver 1. maj og 1. november. Flæsk hvert års jul. Fisk den 24. juni. Brændevin, kaffe, sukker, cikorie halvdelen hver jul og påske. Uld halvdelen hver 1. juni og oktober. Pillemel og flormel med 1/4 hver Tamperdag.

Jeg er forpligtet til at fodre og afgræsse et får sammen med og ligeså godt som mine egne får. Fåret udtages af gårdens fåreflok, og dets yngel, som jeg også skal fodre og passe, tilhører aftægtstagerinden.

4. Årlig i rette brændselstagningstid skal jeg levere aftægtstagerinden ved hendes aftægtslejlighed 2 læs hedetørv og 10 læs gravede Klyne à 1500 stk. pr. læs. Brændselet skal være tørt og

godt og indlades i brændselsrummet, der skal være passende beliggende i gårdens bygninger.

2. Efterhånden som aftægtstagerinden behøver det og til den tid, hun forlanger, er jeg forpligtet til at besøge og bekoste hendes korn bragt til mølle og efter at det er malet, hjemføre det til hende.

Med heste og vogn, gårdens bedste køretøj, er jeg forpligtet til årlig 4 gange at befordre hende til slægt og venner, dog ikke over 4 mil fra gården, og efter endt besøg hjemkøre hende igen. Endvidere er jeg forpligtet til, når det forlanges, at hente læge til hende, og efter at hans forretninger hos hende er tilendebragt, hjemkøre ham, ligesom jeg skal hente den medicin, lægen forordner, for så vidt det kan fås i Varde eller andet sted ikke længere fra gården. Jeg skal ordne betalingen for medicin, hvorimod aftægtstagerinden selv udreder betalingen til lægen.

6. I tilfælde af alderdom eller sygdom er jeg forpligtet til at yde aftægtstagerinden al den pleje, opvartning og tilsyn, som hun måtte behøve, navnlig skal jeg i så tilfælde brygge, bage og vaske for hende, lave hendes mad, indbringe vand, brændsel og holde lejligheden ren. I det hele taget skal jeg yde sådan hjælp i tjeneste og omgås hende, således som jeg vil og kan forsvare, og som jeg i lignende tilfælde kunne ønske mig selv til del.

Dersom aftægtstagerinden forlanger det, skal jeg lønne en pige for hende, som skal bo hos hende.

7. Såfremt aftægtstagerinden fraflytter lejligheden og tager bopæl andetsteds, er jeg forpligtet til at levere hende de i post 3 fastsatte præstationer med undtagelse af mælk. Halvdelen leveres 1. maj og 1. november på det sted, hun opgiver indenfor 3 miles afstand fra gården. Som vederlag for de i post 1-2-3-4-5 og 6 fastsatte præstationer og for mælk betales hende et beløb af 64 kr. årlig med halvdelen den 1. maj og 1. november. Aftægtstagerinden er berettiget til, efter derom at have underrettet mig med et halvt års varsel at flytte tilbage og påny tage lejligheden i brug.

Og jeg er forpligtet til at sætte lejligheden i stand og påny levere den fulde aftægt. Sådan fra- og tilflytning kan finde sted så ofte, aftægtstagerinden vil.

8. Aftægtstagerindens begravelse er jeg forpligtet til at besørge og bekoste hæderligt og anstændigt og som det på egnen er skik og brug.

9. Jeg er forpligtet til at besørge og bekoste min søster Else Marie Sørensens bryllup, samt da at levere hende 1 lispund ny gåsefjer. I stedet for bryllup er min søster berettiget til, når hun indgår ægteskab, at fordre udbetalt et kontant beløb på 100 kr.

10. Aftægten efter denne kontrakt ansættes herved til at have en kapitalværdi af 2800 kr. i 5 år.

11. Til sikkerhed for denne kontrakts nøjagtige og skadesløse opfyldelse i enhver henseende, pantsætter jeg herved med 1. prioritet den mig overdragne gård, jordene under matr. nd. 13a, 25a, 16a, af Roust by med påstående bygninger, disses mur- og nagel-faste tilbehør.

Jeg underskrevne Mariane Iversen tiltræder denne kontrakt.

Roust, 5. november 1892

som aftægts giver
Jeppe Sørensen

som aftægtstager
Mariane Iversen

Fra denne gård er der også solgt en del jord til nye ejendomme, men gården med sit smukke stuehus består omtrent uforandret.

UDSTYKNING

Omkring århundredskiftet bliver kravet større om plads til nye landmænd og nye hjem. Det kræver mere jord, end slægtsgårdene kan afgive. Mange gårde er udstykket og hede opdyrket, så man på den måde har skaffet plads til ungdommen.

Men kravene vokser, ikke mindst efter, at man i årene 1901 og fremover har dannet husmandsforeninger med det formål at

dygtiggøre folk idet mindre landbrug. På husmandsforeningernes møde i Bramminge i 1909 blev der oprettet en udstykningsforening med det formål i fællesskab at skaffe penge til større jordkøb og udstykning i mindre ejendomme. I 1911 blev det nedsatte udvalg valgt til bestyrelse, og foreningen begyndte sit virke.

Den 18. februar 1914 købte foreningen herregården Endrupholm for 179.500 kr. Gården solgtes igen med en parcel på 175 td. land; resten af jorden solgtes til 11 landejendomme af størrelse fra 10 til 35 td. land, ligesom der solgtes en del jord til bestående ejendomme. Prisen blev sat til ca. 400 kr. pr. td. land, men efter at det hele var realiseret, kunne den nedsættes til ca. 300 kr.

Pioneren i denne sag fortjener at mindes. Det var Peder Ebbesen. Han købte en parcel på 30 td. land. Byggeriet blev påbegyndt samme sommer, og det var i en heldig tid, for blot to år senere ville bygningerne have kostet det dobbelte. Inden ejendommen var rigtig i drift med besætning, maskiner, mergling og dræning, var prisstigningerne i rivende udvikling på grund af krigen 1914-18.

En arkitekt fra Esbjerg tilbød tegninger og tilsyn med bygningernes opførelse for 150 kr., men Ebbesen tog ikke imod det, da han syntes, det var for dyrt, hvilket han senere fortrød.

Det var dygtige, arbejdssomme folk, der begyndte på de nye ejendomme, og det har det været fremdeles med de skiftende ejere. Det har været til stor fordel, at ejendommene fik en passende størrelse, både med hensyn til jordareal og bygningerne. Denne standard var vanskelig at holde ved en del andre udstykninger.

I løbet af få år var de fleste brug her mønsterværdigt drevne med plantninger om markerne og smukke haver ved husene ud mod landevejen. Opgangen i priserne på landbrugsvarer under krigen og først i tyverne hjalp dem godt i gang og bidrog til, at de klarede de dårlige år, der kom hen i tyverne og trediverne.

Efter 1918 og årene fremover har der hvert år været fællesrejser for både husmænd og husmandskoner på besøg her i Endrup for at se disse gode ejendomme, der både vakte beundring og viste eksempel.

Ved Andelsbankens krak i tyverne hørte udstykningsforeningernes arbejde op og blev overtaget af Statens jordlovsudvalg.

I 1914 mødte Endrupholms udstykning en del skepsis på egen; mange mente, at det gik aldrig; de folk ville før eller senere komme på sognet eller falde kommunen til byrde. Men et eksempel i tal fortæller, at før udstykningen var Endrupholms kommuneskat 918 kr. årlig. Efter oprettelsen af de nye brug betalt 2627 kr. i kommuneskat. I 1913 leveredes fra Endrupholm 1317.07 pd. mælk til Endrup mejeri – i 1918 leveredes der 8836.65 pd. mælk. I „Vestkysten“ 3. marts 1939 står der, „at man ikke er i tvivl om, at det er ordensfolk, her bor. De usædvanlig frodige markafgrøder, man så hen på sommeren, bærer vidne om, at det er god jord og navnlig, at det er veldrevent og velpasset jord i høj kultur. Ser man på bygningerne, forbavses man over, at de er 25 år gamle“.

Det samme kan man sige i dag 50 år efter opførelsen, hvor de selvfølgelig ikke alene er velholdte, men moderniserede efter tidens tarv og bærer vidne om både udendørs og indendørs hygge.

PEDER EBBESEN

Pioneren i dette arbejde, Peder Ebbesen fortjener at huskes, da hans levnedsløb er beundringsværdigt. I 1942 skrev han selv en oversigt over „Mit livs virke“ tilegnet sine børn. Her bringes nogle uddrag af skriftet:

Peder Ebbesen er født i Nørå den 21. marts 1869 og død 1950. I 1895 blev han gift med Ane Margrethe Dorthea Jessen fra Roust. Hun blev ham en trofast medhjælper og støtte til hun døde i 1944. Som tolvårig kom Peder Ebbesen ud at tjene i Darum hos

sin onkel Morten Knudsen. Her blev han til efter sin konfirmation. På den tid var den kendte historiker H. F. Feilberg præst i Darum. Han havde stor indflydelse på de unge, og Ebbesen fortæller flere morsomme historier om præsten.

Som ung mand havde Ebbesen flere pladser, indtil han blev soldat i 1889. Den tid har han ført dagbog over, så man forstår, at den var af betydning for ham og gav både oplevelser og udvikling.

November 1891 tog han igen plads hos onkelen i Darum, men kun for et år, for nu var tanken om at komme på højskole opstået og modnet. Vinteren 1892–93 var han så i 5 måneder elev på Ollerup folkehøjskole, hvor Kristensen Randers var forstander. Dette ophold var den store oplevelse. Det gav ikke alene kundskaber, men åbnede hans sind for højskolens idé og forståelse for litteraturens og digtningens betydning for folkelivet. Han blev klar over, at fik han selv børn, ville han animere dem til at tage på højskole.

Efter giftermålet i 1895 flyttede han til en mindre ejendom i Nr. Bøel i Gørding sogn, hvor de boede, til de i 1914 overtog det nye hjem i Endrup. I 1901 begyndte de offentlige hverv at lægge beslag på Ebbesen. Først var han med til at stifte en husmandsforening i Bramminge med Povl Jessen, Terp, som formand, og derefter måtte han mange steder deltage i møder om oprettelse af flere husmandsforeninger.

I 1907 stiftedes Husmandshypotekforeningen for Danmark. Ebbesen blev valgt som repræsentant for den østlige del af Ribe amt, hvilket gav meget arbejde udenfor hjemmet. Der behandlede ofte op til 70 lånesager om året. Dette arbejde varetog Ebbesen i 32 år til 1940. I en periode indtil 1912 var han formand for en storm- og haglskadeforening.

I 1904 valgtes han ind i Gørding sogneråd. Der havde skolesagen hans største interesse. Allerede dengang diskuterede man centralskoler i forhold til mindre skoler. Ebbesen var egentlig

stemt for en helt udbygget centralskole, men mødte megen modstand. Efterhånden blev resultatet dog, at en centralskole blev vedtaget i Gørding. Ebbesen blev i sognerådet, til han i 1914 flyttede til Endrup.

Om sit livssyn for øvrigt giver Ebbesen oplysninger, der skildrer ham selv og den tids problemer. Han skriver: „Vor bedste tid var de 19 år i Gørding sogn, manddomstiden, hvor modet er størst, og humøret højest. Dertil kommer, at der i Gørding sogn altid er liv og grøde, timeligt og åndeligt, ikke mindst det sidste. Et skønt kirkeliv er der i sognet. Der er en stærk Indre Missions bevægelse, men det anser jeg kun for et gode, hellere liv end dødvande. Jeg har dog aldrig sluttet mig til Indre Mission, skønt jeg har været stærkt fristet af min moder, der var stærkt forankret der. Jeg har altid syntes, at missionsfolkene var for ensidigt dømmende og for selvsikre.

Det er gået mig her som i politik, jeg har haft ondt ved at slutte mig til et parti, så jeg skulle forsvare dets gode og dets mindre gode handlinger. I den henseende har jeg været noget af en ener.

Angående min politiske mening havde jeg i min grønne ungdom sluttet mig til partiet Venstre, men da det radikale Venstre blev dannet ved at en del af Venstre skilte sig ud fra Reformpartiet, sluttede jeg mig til dette parti, nærmest fordi dets program lå nærmest op ad det program, som husmændene arbejdede for. Når husmændene i så stort tal sluttede sig til det nye parti, var det også for en del Venstres egen skyld, da Venstres kærnetrapper mødte bevægelsen med uvilje. Husmandsbevægelsen havde dog medlemmer indenfor alle partier, og derfor var det rigtigt, at det økonomiske var det centrale i foreningens opgaver. Man arbejdede med præmiering af veldrevne brug, velholdte haver, husmandsrejser, kurser m.v.

Skulle det politiske have stået i forgrunden, ville det have ført til mere splittelse end samling. Da det radikale parti blev afhæn-

gig af socialdemokraterne, der var kommet til magten, kunne jeg ikke være med længere. Jeg meldte mig ud af partiet og står nu udenfor de politiske sammenslutninger”.

De betragtninger, Ebbesen har lagt til grund for sin tilværelse, viser jo, at han ikke alene har været en arbejdsom mand, men at han fulgte med i tidens spørgsmål og problemer, og at han havde en linie at gå efter, så han ikke blev revet med af strømmen. – En af de mænd, folk fik respekt for, og som har været med til at forme livet på egnen.

Efter 20 års virke her overtog den yngste søn, Niels Ebbesen gården i 1933. Han har fortsat i faderens spor, så ejendommen nu står som en smuk og veldreven gård på 19.2 ha. med en ejendomsskyld på 98.880 kr.

Husmandsbrugene i Endrup ligger på begge sider af hovedvej 1 vest for Endrup og er en pryd for egnen; men hvad med Endrupholm? – Den danner et smukt midtpunkt.

Hovedbygninger er opført 1770–1805 af T. R. de Teilmann, gift med Sofie Amalie Gersdorff. Efter Theilmanns død 1788 ejede hans enke den til 1801, da hun overdrog den til sønnen Thøger de Teilmann.

I de næste 150 år har den skiftet ejer mange gange, men dens smukke toetagers hovedbygning ligger der stadig i en dejlig park, omgivet af skov og vandløb.

Skildringen af Peder Ebbesens virke er også et udtryk for, hvad mange andre har været med til i samme åremål. Landbo- og husmandsforeningerne har gennem deres virke og medhjælpere hjulpet bønderne til bedre økonomiske kår, uden at den kulturelle udvikling er forsømt.

HEDEOPDYRKNING

Længere ude vestpå, imellem lyng og klitter levede der andre under strenge kår, men også de skabte et landbrug.

Mellem disse var Maren og Anders Schultz i Børsmose.

For kort tid siden havde fjernsynet en udsendelse fra Viborg amt. Der var glimt fra Kongenshus mindepark og samtaler med hedeopdyrkere. Da gik mine tanker tilbage til et par mennesker, som jeg ikke kan glemme. De har præsteret et arbejde på heden og bygget et hjem der under anderledes strenge kår, end hedeopdyrkerne har i dag. Det, der gjorde så stærkt et indtryk på mig, da jeg lærte dem at kende, var deres tilfredshed med arbejdet og resultatet. Manden, der var sønderjyde, var flyttet fra tysk militærtjeneste omkring midten af 1870-erne. Hans store glæde var at være dansker og at arbejde for Danmark. Heldigvis oplevede han ikke 1941, da alt hans opdyrkede jord blev inddraget til militært formål ved Oksbøllejren. Huset blev revet ned, og træerne fik lov til at passe sig selv. Men dette her er jo slutningen, og jeg ville jo fortælle om mit møde med Maren og Anders Schultz i Børsmose.

Jeg traf dem første gang i 1920. De var indstillet af de lokale landboforeninger til præmiering for plantning og havebrug. Jeg var ung havebrugskonsulent her i Ribe amt den gang og skulle sammen med en klitplantør fra Lønne se på sagerne. Børsmose ligger ude ved Vesterhavet vest for Oksbøl og nord for Vejrs. Jeg startede på cykel tidligt om morgenen fra Varde. Der er ca. 30 km dertil, og ved 7-tiden skulle jeg træffe plantøren på vejen derud, han kom nemlig fra en anden side. Da jeg nærmede mig stedet, gjorde jeg holdt ved en ejendom, hvor manden stod ved vejen og spurgte, om han kunne sige mig, hvor Anders Schultz boede. Så fik vi at vide, at hvis vi skyndte os, mens duggen endnu lå i lyngen, kunne vi følge et spor, som postbudet havde lavet i duggen. Vi trak cyklerne og vandrede omtrent 1 km ud over lyngen og kom så til ejendommen. Huset lå under nogle høje klitter, omgivet af plantning, og det så hyggeligt ud. Der var en særdeles velpasset have, og der var læbælter om markerne, desuden i alt ca. 5 ha. plantage, plantet gennem 28 år. Haveanlægget udgjorde ca. 1000 kvadratmeter og var tilplantet med fine

blomster, f. eks. mange roser, syrener og stauder. I nyttehaven var der køkkenurter, jordbær, 15 frugttræer og en del frugtbuske. Vi blev straks klar over, at her var udført et arbejde ud over det sædvanlige. Inde i stuen hos Maren og Anders Schultz fik vi så en samtale om deres levnedsløb, alt sammen så roligt og selvfølgelig.

Schultz blev født i 1858 i Gram sogn i Sønderjylland; 6 år derefter mistede vi Sønderjylland, og efterhånden rømmede en del af de unge mænd til Danmark for at undgå den tyske militærtjeneste. Omkring midten af 1870-erne fulgtes 3 brødre Schultz ad her til Danmark. De fik forskellige pladser. I 1880 giftede Anders Schultz sig med Maren, hun var født i 1856 i Janderup ved Varde, i 10 år havde de kirkebetjentpladsen ved Janderup kirke, hvorefter de i 1890 flyttede til Børsmose med 4 børn. Her var det lille hus imellem klitterne billigt at købe, vistnok af kreditforeningen. Nu satte Schultz sig det mål at skaffe træer og plantning omkring sit hjem; pengene var små, men plantes skulle der, så han kørte jævnligt ind i landet med fisk og på disse ture samlede han kogler af gran og fyr, pilekviste og frø af løvtræer, der blev sået i bede, hvor klitsandet først var blevet fjernet, og når planterne var i gang, ryddede han lyngen og plantede læhegn, først af fyr og gran, senere løvtræer, og efter nogle års forløb fik han gang i haven.

Men denne „rydden lyng“ i 1890-erne så naboerne ikke venligt til. En mand sagde til ham, „hold op“, hvis du bliver sådan ved, hvor vil du så få lyng fra „te di bågen“, de kaldte det at lyse ovnen, d.v.s. at varme ovnen op til bagning, og det kendte de kun lyng til. En anden sagde til ham, du skal holde op med at rydde lyng, hvad skal vi gøre vejene i stand med, når vi ingen lyng har til at lægge i hjulsporene. – Efterhånden kunne Schultz dog vise dem, at træet af gran og fyr også kunne varme op til bagning.

Maren passede hjemmet og børneflokket, der blev til 8 ialt,

den ældste udvandrede til Amerika, og de andre nulevende har det godt her på egnen, men Maren ville også tjene penge, hun vævede for folk, mest til lagner og bolster, hun fik 10 øre pr. alen, og væven skulle gå hver dag og samle 10 øre til 10 øre, havde hun ikke vævet, var dagens arbejde ikke gjort, men hun var også glad for arbejdet i mark og have og udførte sin part deraf. Det blev lange dage, der arbejdedes, og det gav resultat. Jævnt og selvfølgelig fortalte de to mennesker mig om årene derude og om glæden ved at se det vokse, og deres beretning bar kun præg af tilfredshed. De havde deres hjem og børnene, der ganske vist nu var fra hånden, og de havde hinanden, hvilket betød så meget for dem. Nu havde de fået jorden dyrket op, så der kunne holdes 12–13 kreaturer, 2 heste, høns og grise. Det havde taget dem mellem 20 og 30 år. I begyndelsen udførtes markarbejdet med stude, da de fik heste var det et stort fremskridt.

En datter og svigersøn havde i 1917 overtaget landbruget, men haven passede Anders og Maren stadig, de var jo heller ikke mere end godt 60 år, men årene og sliddet havde alligevel taget på kræfterne, – og dog?

Under vandringerne i haven, siger jeg, at klitten, der rager op over huset, må være en kedelig nabo, når det blæser fra vest? Nå, siger Anders, nu er det ikke så slemt mere, siden marehalmen har begyndt at binde sandet, i sommer er den da kun kommet herved over en gang. En gang. Hvad vil det sige? – Jo, der lå omtrent 1 alen sand over blomsterhaven. – Og hvad så? Ja, så kører jeg det væk med en trillebør og skraber forsigtigt blomsterne fri. – Jo, det var en selvfølge, i det hele taget var det selvfølgelig at arbejde og pleje og passe det, man holdt af. Børnene lærte det også og de havde gavn af det livet igennem.

Vi to, der skulle indstille til præmiering, var heller ikke i tvivl om, at her var folk, der fortjente en sådan.

Selvfølgelig kom der i dette hjem som i alle andre hjem, sygdom og bekymringer. De sidste 20 år led Maren af sygdom i et

øje, og denne sygdom udviklede sig og blev årsag til hendes død 10 år senere. Præmien blev bevilget, og vi kom til den dag, da landboforeningen holdt årsmøde. Afdøde folketingsmand, overklitplantør Pinholt var formand, der var en stor forsamling til stede i Varde ved den lejlighed. Da vi skulle redegøre for Anders Schultz virke, kom jeg til at tænke på Maren. Jeg siger til Pinholt, det er helt forkert, at vi ikke har husket at indbyde Maren, for hun har æren for sin del af resultatet. Det var Pinholt også meget ked af. – Vi må have fat i hende, sagde han, måske kan vi sende en bil. Pinholt sagde til Anders Schultz, som så klarede op i et stort smil og svarede, hun er med, hun står vistnok uden for døren! Han fik besked om at hente hende, og de kom derefter med hinanden i hånden op gennem salen og fik forsamlingens klapsalver hele vejen. De var glade og taknemmelige for anerkendelsen, og i glæden fik Pinholt og jeg tilsagn om at skulle med til deres guldbryllup; det blev dog ikke virkelighed, fordi Maren døde året før guldbrylluppet.

Præmien, et sølvfad, sendte de her hjemmeværende børn til broderen i Amerika, efter forældrenes død, som et synligt minde om forældrenes anerkendelse for flid og dygtighed.

Senere er Anders og Maren Schultz endnu en gang blevet hædret, men de oplevede det ikke. Deres navne har fået plads i Kongenshus Mindepark på den jyske hede mellem Viborg, Skive og Herning.

Når de ikke oplevede det, skyldes det, at mindeparken først er indviet 1953, og Maren døde 1929, Anders Schultz døde 1933.

Datteren Kristine og hendes mand plejede forældrene de sidste år og førte ejendommen videre i forældrenes spor, gennem godt 20 år.

Den førhen magre jord, der nu var i god drift havde ydet udkomme for to familier, hver med en børneflokk.

Datteren og svigersønnen havde også lagt en livsgerning der

og fortsat forbedringen af ejendommen. Så gik årene og forældrene døde.

Man kom til 1940. Landet blev besat og i 1941 stillede værne-magten krav om at få ejendommen inddraget til flyveplads ved Oksbøl.

Det var meget hårdt for familien at opgive hjemmet derude, se bygningerne blive revet ned, og plantning og marker ligge hen uden pasning.

Der er forresten stadig militært øvelsesareal.

Folk, jeg har talt med der på egnen nu fornylig, husker tydeligt de to familier og kender dem og omtaler arbejdet med stor respekt og agtelse. Der er selvfølgelig mange flere end dem, der har kæmpet med lyngen og sandet for at bygge et hjem op, men som jeg sagde til at begynde med: jeg glemmer ikke den glæde og tilfredshed, de gav udtryk for uden at tænke på det meget arbejde, de lange dage og den nøjsomme tilværelse, de havde ført.

Børnene, der voksede op derude, havde fået den samme kærlighed til arbejdet med jorden og planterne, og de nærer en enestående beundring for det eksempel, forældrene har givet dem.

Det var den slags mennesker, der gav digteren Johan Skjoldborg eksempel, da han i 1896 skrev „En stridsmand“, hvori indledningsdigtet slutter med de linier, der står så levende for mig:

„Og segner engang du på valpladsen ned, en fremmed i menneskevrimlen og lyder ej anden slags tale derved end trækfugleflugt under himlen. Jeg søger din grav, og jeg rejser dig sten, en bauta på heden, et minde fra en, som kendte dit liv og forstod det“.

De to mennesker står som et eksempel, ikke alene for deres børn, men også for andre, på, hvordan livet formede sig under datidens kår, der var så forskellige fra nutidens, og derfor synes jeg de fortjener at mindes.

Anders og Maren hviler nu begge to på kirkegården ved Børsmose kirke – en lille smuk kirke, der ligger højt i klitter ud mod

Vesterhavet. Naturen, som de holdt af og levede i, er lige stor-slået og fuglelivet lige rigt, og trækfuglenes rute går stadigt både mod nord og syd.

Derude på kysten er også stadig mennesker, der tænker på landvinding, som de to gjorde det, i pagt med naturen og et rigt åndeligt liv.

FIIL SØ

Med beskrivelse af disse levnedsløb fra Børsmose er man igen kommet til landet vest for Varde ud mod havet, og nu er det 1965, jeg vil fortælle lidt om.

Strækningen fra Oksbøl mod vest til Grærup og Børsmose er vel noget af det smukkeste og mest særprægede landskab, egnen byder på. Vejen går med mange stigninger gennem smukke hede-arealer, brudt af plantager, mest nåletræer, men dog med indslag af løvtræer. Det er en ganske egen naturskønhed, man kommer igennem her. Desværre brydes den engang imellem af gamle, tyske cementveje og brede ny spor af det danske militærs store vogne. Men endnu er den egenartede natur dog bevaret, som blev skabt i læ af de beplantede klitter.

Kjærgaards Egeskov eller krat er et naturfænomen helt for sig, idet egne måske er flere hundrede år gamle, og stadig er de vokset op over sandklitterne, så de nu står frodigt, grønne efter sandflugtens standsning. Når denne skov er passeret, kan man igen skimte Blåbjerg med mindestenen på toppen. Foran plantagerne der, ser man Henne kirke og bøndergårdene der omkring. I forgrunden Fiilsøgaard omgivet af de store opdyrkede arealer. Det fortælles, at Thygeson, da folk tvivlede om hans idé med plantningen, sagde: „Så mød mig her igen om hundrede år og se, hvad der er sket.

Selve opdyrkningen af Fiil sø var vel ikke hans idé, men andre driftige mænds fra den samme tid.

Omkring 1850 var Fiil sø en af landets største indsøer, idet

vandet var opstemmet til brug for den daværende Henne mølle. I 1848 købte godsejerne A. Tranebjerg, Lønborggård og K. Knudsen, Trøjborg, Henne mølle og Fiil sø for 16.000 rigsbankdaler. Det var deres hensigt at udtørre søen, og efter forhandling med omboende lodsejere opnåedes enighed om, at disse skulle have 300 alen fra den daværende søbred som deres pant af denne uden vederlag. Herefter nedlagdes Henne mølle og stemmeværket fjernedes, hvorved der blev tørlagt store arealer. Det viste sig hurtigt, at de arealer, lodsejerne fik ved østsiden var sandede eller lerede, mens dyndarealerne i vestsiden, der var de bedste, hørte til møllen. De voksede ret hurtigt til med græs, mens de øvrige arealer ikke gav noget udbytte. Det var dog ikke ideelt, hverken til højbjærgning eller græsning i det lange løb. Det blev dog først i 1912, man begyndte at forbedre det, ved at grave en kanal til afvanding og lave et dige af den opgravede jord. Nu var der efterkommere af de tidligere ejere, der tog fat på kultiveringen. Der var nu dannet et aktieselskab som ejere.

Der gravedes kanaler i et inddiget areal på 300 td. land, men det gik langsomt med afvanding og dræning og arbejdet måtte ligge stille under krigen fra 1914–18. Men trods underskud opgav man ikke tanken om at frugtbar gøre de store arealer. I 1937 blev den første elektriske pumpestation bygget, hvilket var et stort fremskridt.

I 1940 vedtoges en lov om støtte til landvinding, og nu var chancen der; Hedeselskabets distriktskontor i Varde gik straks i gang med at udarbejde et projekt, der indsendtes til Statens Landvindingsudvalg. Dette er i sin helhed for udførligt til at omtales her, men det gik ud på nye kanaler og diger, 2 pumpestationer mere og veje gennem arealerne. Naturfredningsforeningen m. fl. rejste krav om fredning af søerne. Ved kendelse den 17. december 1941, bestemte fredningsnævnet, at den rejste fredningssag ikke skulle nyde fremme. Dog er den nordøstlige Fidde sø fredet.

Landvindingssagens projekterede arbejde blev færdig i 1950, dog har man stadig fortsat med dræning og kultivering. Landvindingen omfattede 1400 td. land, og de opdyrkede arealer udgør nu i alt 2180 td. land.

Halvdelen er god dyndjord, og resten er stiv lerjord og sandjord. Og hvordan ser så hele denne store bedrift ud i dag?

I 1930 begyndtes opførelsen af de første bygninger til avlsgården. Først laden og siden øvrige bygninger, der stadig krævede tilbygning og udvidelse. Stuehus og hestestald byggedes i 1941, samtidig med at man byggede Petersholm i 1942.

I 1951 byggedes en stor lade ude på arealet. Den blev berømt for sin størrelse, 130 meter lang, 20 meter bred og 16½ meter høj. Sammen med denne byggedes korntørringsanlæg og 10 siloer til opbevaring af kornet. I 1953 brændte laden og blev ikke genopført, men der byggedes yderligere 12 siloer, så der nu er 22 i alt.

Driften af dette landbrug ser nu således ud. Der dyrkes ca. 835 td. land med byg, 500 td. land med havre, 50 td. land med rug, 330 td. land med rapgræs til frø. 450 td. land græsareal til stude.

Der er endnu ca. 2300 td. land uopdyrket, og en del af det er fredet. Noget ligger i hede og klitter, men udgør jo ikke den egentlige sø. Maskinparken består af 17 traktorer, 11 mejetærskere, 3 Thorup snittere, 2 gravemaskiner til rensning af grøfter og kanaler, ialt ca. 50 km, 1 motorbåd til grødeskæring i kanalerne.

Når kornet er høstet med mejetærskere, tørres det på 4 tørreanlæg og opbevares derefter i siloerne, der er på 4 gange 14 m. Der avles årlig ca. 30.000 td. korn, som sælges. Rapgræsset bliver skårlagt og tærskes med mejetærskerne på marken. Der er kun køer og svin til gårdens eget forbrug, men da der på grund af sædskifte er udlagt et stort græsareal, holdes der godt 600 stude

til afgræsning. Om sommeren giver de en smuk afveksling i det store landskab. Der købes årlig ca. 200 kalve og sælges ca. samme antal 3-årige stude i august-september. Om vinteren går studene i laden i afskilte rum ca. 100 stk. i hver. De har her adgang til halm og udgang til en lille fenne, hvor der er opsat trug med ensilage. Derudover fodres de med rapgræshalm.

Gårdens drift ledes af en inspektør og en gift forvalter. Der er 12 karle, som bor på gården, 5 gifte daglejere, der bor i gårdens huse og 10 gifte daglejere med eget hus.

Det er altså lykkedes at skabe en bedrift, der giver udbytte og arbejde til en del folk. Det er ikke lykkedes uden gennem arbejde, planlægning og udholdenhed med tanken om, at det skal lykkes. Det har ofte givet tab, men derfor har de folk, der ejer aktieselskabet, ikke tabt modet. De har givet et eksempel på, at hvor der er en vilje, er der også en vej.

Denne store opdyrkning har heller ikke gjort fugle og vildt hjemløse, tværtimod, siger man derude. Som før nævnt er Fidde sø fredet, og her er et meget rigt fugleliv. Der er særlig mange ænder og gæs. De nyder en fordel af de store kornmarker så nær ved. Og i jagttiden må de kun skydes hver anden weekend. De større dyr som dåvildt og kronhjorte kommer også ind på arealet og finder føde. Der er altså næppe sket skade på det område, da der er både fred og føde til dyrene. Der er også mange harer og agerhøns.

Det, jeg her har skrevet om, er jo kun få eksempler på vestjydske bønder, men på folk, der havde sind til at virke. Jeg tror, Jeppe Aakjær har tænkt på sådanne typer, da han skrev:

Lad mig kun flagre hen som blad i høst, når du mit land, min stamme frit må leve, og skønne sange på den danske røst, må frie, stærke sjæle gennembæve. Da står en ny tids bonde på sin toft og lytter ud mod andre lærkesange, mens himlen hvælver blå sit sommerloft og rugen gulnes tæt om vig og vange.

VESTERGADEHJØRNET

Af Edith Friis.

For mig har begrebet „Varde“ altid været det gamle Vestergadehjørne. Bedstefader købte 1869 ejendommen Vestergade-Nørregade for 65.000 Rdl., en lav bygning med stråtag, upraktisk og mørk, med dagligstue på den ene side af selve apotekslokalet og spisestue på den anden, hvilket naturligvis afstedkom en evig renden frem og tilbage; og var der indbudt til selskab, vandrede gæsterne to og to i sluttet trop forbi kunderne til lige stor gene for alle. I 1870–80 byggedes huset om og nu i to etager – dog kunne sidste trediedel mod Vestergade først rejses 1890. Enken efter apotekets grundlægger boede nemlig i et lille hus på den grund og skulle forblive der til sin død; hun blev 101 år, havde haft 20 børn og var stedmoder til to. Da pladsen var trang i det gamle apotek, sov børnene i kommodeskuffer. Under en af byens brande, hvor man frygtede, hele kvarteret skulle lægges i aske, tømte behjertede folk også apoteker Helms lejlighed; det kneb i forvirringen at holde sammen på børneflokken, og ved en senere optælling manglede ét. Den store eftersøgning begyndte – og endte med, at man nede på torvet, under noget halm, fandt én af skufferne med det trygt sovende barn.

I det år ombygningen stod på, boede min familie i Smedegade nr. 11 på første sal, og bedstefader fik lov at sætte låger i de forskellige havehegn, så han let kunne smutte den vej bagom. Da

både bedstefader og bedstemoder stammede fra hjem med store stuer, kunne de pludselig, nu de selv skulle bygge, ikke få deres store nok, og det gjorde, at vi i næste generation, da familien blev mere fåtallig, nærmest rendte rundt for at finde hinanden. At bedsteforældrene ikke mente at have brug for en arkitekt, gjorde vel også sit til, at alt ikke var lige praktisk indrettet, og dengang regnede man ikke med trætte ben. En af de regninger, der kom efter byggeriet, lød i sin knappe form, „An: inventar til et apotek, 20.000“ og den blev godtaget uden kommentarer.

Selve apoteket startede år 1800. I gården plantedes et lille lindetræ, det samme står der endnu. De gange, byen brændte, gik ilden hver gang uden om apoteket, og der knyttedes det sagn til linden, at blev den fældet, brændte bygningerne. Engang slog lynet ned i træet og spaltede det, men ved hjælp af jernringe blev det holdt sammen og klarede sig stolt videre. Gid kommende ejere af apoteket vil lade træet stå som minde om de helt gamle tider!

Min bedstefader var det elskeligste, fineste menneske, levende optaget af alt nyt – især mekanik – og meget hjælpsom; ingen gik forgæves til ham. Bedstemoder var en praktisk, dygtig kone, der med fast hånd styrede den store menage, stor i de store ting – smålig til nærighed i de små. Jeg har talt med den kokkepige, bedstemoder havde omkring århundredskiftet, og hun fortalte, hvordan hun den første dag fik overrakt 1 æske tændstikker, en del små papirlapper syet sammen og en blyant, – de to sidste dele til regnskab. Der gik ikke mange dage, før hun kom igen og bad om en ny æske tændstikker. Bedstemoder var dånefærdig. Hvad hun dog havde brugt så mange tændstikker til? „Til at tænde op i de mange kakkelovne, lamper og komfurer“. Hun blev belært om, at man kun brugte 1 tændstik om dagen, til resten skulle anvendes fidibusser. „Og hvor var de afbrændte tændstikker og æsken?“ „Smidt væk“! Nyt dåneanfald, – de skulle gemmes og bruges til optænding!

I 1920 rykkede så mine forældre ind i det gamle hjem på hjørnet, hvor mor fik lov at sidde til 1955, hægende om minderne og traditionerne, altid rede med en hjælpende hånd, kendt for sine meningers mod, følgende levende med i alt på hjørnet, ja, i hele byen; den første til at sende bud, om et vindue var sprunget op, en hund lukket ude, eller et flag ikke nede til tiden. Mor sagde ofte: „Den største tak for den smule, jeg har kunnet gøre, fik jeg, da jeg en aften op mod jul stak hovedet ind i det daværende herberge for at spørge om der var noget, jeg kunne glæde de vandrende svende med til jul. Da jeg sagde mit navn, rejste en ældre mand sig fra en krog og sagde til de andre: „I kan godt rejse jer op og sige tak; ved denne dames dør er ingen gået for-gæves“.

Fars store interesse udover sit apotek var hans have, hvor han tidlig og silde puslede, og hvorfra han hver morgen hentede en stedmoderblomst til sit knaphul. Hele efteråret drog far hver søndag morgen på jagt med de gode venner, grosserer J. F. Lassen og overretssagfører Harck, samt boghandler Kastoft. Fars madpakke var stærkt eftertragtet og utallige var de gange, hvor grosserer Lassen sneg sig lidt før de andre til plantørboligen i Sønderplantage og pakkede ud, hjulpet af fru plantør Rønild – med det resultat, at fars mad altid havnede ved den bordende, hvor han ikke selv sad; gøre vrøvl nåede far aldrig, dertil lo han alt for hjerteligt af spøgen.

Takket være, at apoteket i begyndelsen var det eneste etagers hus på hjørnet, var der en strålende udsigt ud over marker og enge, ja, i klart vejr helt til Esbjerg; det holdt brat op, da genbohuset i 1888 fik sat en etage på. – Det var den gamle købmandsgård, der grundet en datters giftermål fik en ansigtsløftning, så flere familier kunne huses under dets tag. Og rent galt blev det, da „Vestjylland“ i 1913 rejste sig. Det eneste hus, der til det sidste bevarede sit gamle præg, var den nu forsvundne købmandsforretning, der i mange år ejedes af købmand Giversen,

senere af købmand Marius Nielsen. Takket være det lille lave hus, havde vi stadig en dejlig udsigt over de gamle røde tage, de morsomme gårde og bondegårde, et billede, der evigt vil være præget i erindringen. Den Palludanske gård var i gamle dage en rigtig gammeldags købmandsgård. På hjørnet var selve forretningen, privatbolig og aftægtslejlighed for fru konsul Kristensen (fru Palludans mor). Når vognene fra landet kørte ind i gården, blev kunderne gratis beværtede. Da I. U. Palludan overtog forretningen efter sin svigermoder, ytrede han, at han fandt det rimeligt, at kunderne stadig fik kaffe, snaps og tobak, men han mente, de gerne selv kunne tage brødet med; men det syntes hans kone ikke, man kunne byde kunderne, så det blev ved den gamle skik. Folk fra Ho og Oksby o. l. måtte ofte overnatte, og det skete også i den gamle købmandsgård, hvor der også blev drevet landbrug, der først blev nedlagt 1920. I. M. Palludan, der var i besiddelse af en fantastisk arbejdskraft, var fra tidlig morgen til sen aften på færde, altid i småtrav, krævede meget af andre, mere af sig selv, passede sin forretning, var den drivende kraft i Varde Bank, og som 70-årig med til at stifte jertrådspinderiet, hvorfor han blandt venner gik under navnet „Jens Pigtråd“. Palludan er byens eneste æresborger. Min fader havde fødselsdag på samme dag som han, og når FDF-drengene kom og spillede foran hoveddøren, mente vi altid, at lidt af æren faldt på fader, selvom de vendte ryggen til apoteket. Efter J. M. Palludan fulgte svigersønnen I. F. Lassen i den gamle købmandsgård, og han og hans elskelige kone fulgte gårdens traditioner op, kun brugtes det ikke mere, at kunderne selv kom kørende efter varer og blev beværtede; nu var det købmændene, der sendte bud, og derfra gik varerne videre. Telefon og nyere tider havde holdt sit indtog, men stadig var det utallige topfyldte kurve, der ved juletid i al stilhed – nu af fru Lassen – blev sendt omkring for at glæde og hjælpe.

Over for på hjørnet havde vi hotel „Vestjylland“, som det nu

hedder. Det ejedes 1860 af værtshusholder og landmand N. Uhd, senere af en mand, man kaldte Jens Skomager. Af ham købte Jens Hansen Jacobsen og drev gæstgivergården i mange år. Det var da en lav stråtækt bygning med en morsom dør, hvori der var 2 fir-kantede ruder, hvor igennem man indefra kunne se, om de, der bankede på, var velkomne. Dagen før et marked rykkede mange landmænd langvejs fra ind i gården, godt trætte af de lange marchture og ønskede at overnatte; det blev ofte til 2 og 3 i hver af de halmfyldte senge, men det tog man ikke så højtideligt – man sov bare.

Om torsdagen modtoges svin i gården. De ordnedes af „gamle Peter“ og leveredes herfra til slagting, men 1913 blev det gamle hus revet ned, og den nuværende bygning rejste sig. Efter Jens Hansens død, solgtes huset til P. Charles, hvis datter og svigersøn nu har det.

Peter Charles drev gæstgiveriet videre, nu var det blot blevet til hotel og med navnet „Vestjylland“. Fru Charles, en kapacitet i sit køkken, gjorde sit til, at gæsterne gerne søgte til, men hvor travlt hun end havde, var der altid tid til et nik, et smil og et par venlige ord, når man kom gennem gården. Resten af det store hus lejedes ud – skiftende tandlæger har haft klinik på første sal: tandlæge Madsen, tandlæge Mørch og tandlæge Bridahl; nu er der forsikringskontor. Og mange er de familier, der har fundet ly under „Vestjylland“'s tag. Huset ved siden af, Grydergade 2, har altid været med i ringen; der lå den fattige skomager Jonassens hus, det, han i fortvivlelse brændte med det resultat, at en større del af byen gik op i luer, for hvilken handling han blev dømt til døden og halshugget. Da de kom forbi apoteket med den dømte, gik apoteker Helms ud og gav ham en forsvarlig „snaps“, og kun han vidste, hvad den bestod af.

1860 ejedes et hus på grunden af værtshusholder, smed og landmand Blinkenberg – senere af en skipper Gravers Kristensen. Derpå blev Ribe Amts Tidende ejer af huset, hvis daværende re-

daktør Helms havde lejlighed ovenpå. Et af rummene i huset har endnu 9 trekarmede vinduer – for at der kunne komme lys nok ind til alle, der „satte“. I dag trykkes der stadig i det gamle hus, idet Ribe Amts Bogtrykkeri ved Håhr Christiansen har lokaler der. 1933 købtes huset af grosserer Svend Lange, hvis forretning stadig drives der, nu af sønnen Jørgen Lange. Med til hjørnet har altid været regnet Teatercafeen med byens teatersal, hvis indehaver var familien Kaas i 3 generationer. Varde var i de gamle dage regnet for en fin teaterby, vel var bygningen gammel med ikke de mest strålende omklædnings- o. l. forhold, men selv de fineste kræfter og største navne rejste gerne til Varde og tog ulemperne, som de kom, for at spille for det altid oplagte publikum, hvoraf mange havde faste pladser. Som f. eks. 1. plads til venstre på balkonen; dér sad i min barndom fru trommeslager Sørensen; 1. og 2. plads i 1. parket var forbeholdt forfatteren til „Det Varde, der forsvinder“, Murtfeldt og kone. Døren fra køkkenet var optaget af familie og venner til familien Kaas. Vores gamle kokkepige gennem 19 år var af Kaas familien, og moder regnede det som et plus til pladsen som stuepige hos os, at hun ved antagelsen kunne sige: „Og De vil få lejlighed til at se de fleste teaterstykker, der kommer til byen, gratis“. Hvad der derimod for os i den forbindelse var en gene, var at selskabelighed ikke kunne ske sådanne aftener; det skulle Anna nok sørge for.

For os, der aldrig havde kendt andet end Varde teater, var der festglans over sådanne aftener, lige fra man langsomt skred gennem den mørke gang, afleverede sit overtøj over billarden, der for en sådan aften var skubbet helt over i højre side, og så i sit bedste søndagstøj kom ned i salen. De første par rygløse bænkerækker var forbeholdt os børn, når vi var så store, at vi ikke behøvede at sidde ved vore forældre. Statisterne var alle kendte håndværkere fra byen, og spændende var det at prøve at genkende dem, hvad enten de bar toga og hjælm, soldateruniform

eller havmandsudstyr. Husker vi ikke alle den lille stejle trappe til venstre for scenen, hvor forskellige, der mente at have noget at ordne, fór op og ned med ansigter, der lyste af bevidstheden om eget værd? Som den sidste kom en brandmand, og så gled tæppet. Aldrig skal glemmes det kolde pust, der derved slog ned over salen, med en duft af maling og støv, en duft, der er uløselig knyttet til begrebet teater, og som ganske mangler i nutiden.

At uheld kunne indtræffe på Varde teater som andre steder, siger sig selv. En gang „Elverhøj“ blev spillet, havde man glemt en kulisse i venstre side, og da kongen proklamerede: „Mig lyster at gange til Elverhøj“ og skred af sted, lød et øjeblik efter en klar barnestemme (min søsters) „Se mor! Kongen står og taler med fru Højrup“ – den stedlige påklæderske og hjælper, som vi alle kendte. Da kneb det at holde på alvoren!

I slutningen af 1800-tallet foregik bazarer, møder og selskabelighed i stor udstrækning hos konditor Kaas, hvis postejer og kager var vidt berømte, og lige til teaterbygningen ophørte at eksistere og blev til stormagasin, var de forskellige fruere Kaas' suppegryder og stege altid sikre på rosende omtale og anerkendelse. Også Vestergade 18 har altid været med; dér havde Palludan Rasmussen boghandel, men da han også havde en aftægtsbolig på grunden, dér hvor porten nu er, var der tinglyst på apotekets matrikelnummer, at tørvekørsel o. l. skulle ske gennem porten i Nørregade. Min bedstemoder erklærede ofte, at Rasmussens havde et mærkeligt held til altid at skulle igennem med tørvelæs, når hun havde vasketøj i gården. Paragraffen blev først slettet i 1955. 1909 blev den to-etagers bygning overtaget af boghandler Kastoft. Familien Kastoft faldt hurtigt ind i begrebet „hjørnet“ og deltog i dets sorger og glæder, bysbørn som de begge var. Dyrevenner var vi alle på hjørnet: hunde, katte, fugle, kaniner o. s. v. florerede. Hver aften kl. 22 blev vore hunde lukket ned i haven – det foregik med vild glammen og gøen – og alle de elskelige naboer og genboer så på hinanden i stuerne og

ytrede: Det var apotekets hunde, så må klokken være 22: I dag mindes man, at ingen gjorde vrøvl eller løb til myndighederne, men det brugte vi ikke på Vestergadehjørnet; vi vidste, at alle havde overbærenhed behov, og gøede apotekets hunde om aftenen, ja, så kunne boghandler Kastofts hund hyle en hel sommer-søndag, når den var ene hjemme og kedede sig, og andres katte miave i de sene nattetimer, eller en hvid mus forvilde sig fra den ene side af hjørnet til den anden.

Men selv kunne man også let have besvær med sit menageri inden egne fire vægge. Da min bedstemoder døde i 1910 kom sognepræsten for at tale trøstens ord til min bedstefader. Hver gang præsten havde sagt noget rigtig pænt om bedstemoder, lød en dyb, langsom stemme: „Det var godt“! Præsten begyndte at tørre sig over panden og rokke på stolen. Da der så blev sagt til ham: „Der sidder en talende papegøje bag Dem“, trak han vejret dybt og hviskede: „Tak, det var, som jeg hørte afdødes stemme fra den anden side af graven“! At den afskyelige fugl 3 år senere, da min mosters kiste blev båret gennem stuerne, af fuld hals fløjtede „Dengang jeg drog af sted“ og ikke var til at standse, var kun en af de mange ubehageligheder, vi havde med den, men min mor værgede for den, som den arv den var fra hendes søster.

Tilbage af hjørnets beboere er familien Tarp; de hørte i dobbelt forstand med, idet den ene broder boede i Nørregade efter apoteket, den anden broder efter købmand Nielsen i det hus, der stadig rummer sadelmagerforretning, og som en søn, Jacob Tarp har haft til for ganske få år siden. En dygtig, hjælpsom slægt, til hvem man aldrig gik forgæves om råd eller hjælp.

I min barndom var der ikke noget, der hed at rejse på ferie om sommeren. „I har haven“, sagde far altid, og derved måtte vi lade os nøje. Men i 1923 fik vi hus i Vejers, og i ni år var det et af genrebillederne, at en rutebil 1. juli kørte op for porten og blev stoppet til det usandsynlige. „Ud til et fuldt monteret som-

merhus" stønnede far gerne, og 3. august returnerede læsset: Sengetøj, hunde, fuglebure, kagekasser, gryder, skåle, møbler, madvarer af enhver art, gæster, piger og os selv. „Nu kommer cirkus" skreg nogle børn, da vi kørte gennem Janderup.

Engang da far noget senere samme dag skulle køre til Vejrs med gode venner – der var ikke plads i rutebilen – ser han ved Hvilested kro en gyngestol stå, sagte gyngende i vejkanten. „Hvor den stol dog ligner min“, tænker han, og han havde ret; det var hans stol, der var gledet af læsset og nu bare stod og ventede på, at nogen ville tage den med videre. Frode Fredegods tiden eksisterede den gang endnu. Stolen nåede os i god behold. Hele hjørnet deltog, når vi startede, om ikke med andet, så med gode råd og hjertelig latter.

Vestergadehjørnet har altid for mig stået som noget helt for sig selv; generation efter generation blev på pladsen, alle kendte hinanden, alle hjalp hinanden, man fik en sludder om gammelt og nyt, og havde man pludselig hjælp behov, så klappede man bare med et vindue og kunne være sikker på, at et hoved kom frem hos nabo eller genbo. Og kunne der ikke hjælpes fra den ene familie, så kunne der som oftest fra den anden. Meget kunne de gamle mure fortælle om både glade og sørgelige minder, om stille aftener ved lampens skær, store fester i gode venners lag, men først og fremmest om hjælpsomhed og venskab.

Denne lille artikel er ment som en hilsen og en tak til det gamle Vestergadehjørne.

SPREDTE TRÆK FRA MIN BARNDOM — SOM JEG HUSKER DEN

Af førstelærer Johs. Kristiansen

En næsten stille, solvarm sommerdag står en dreng ude på en vidtstrakt hedeflade og ser mod vest. Langt derude i horisonten stiger vældige røgmasser til vejrs. De driver for en svag vind mod nord, men efterhånden som de kommer højere op, forandrer de retning og driver tilbage mod syd. Det er et mærkeligt syn, men drengen forundres ikke derover, for han har set dette mange gange før. Røgen er kommet ind i et højere luftlag, hvor vinden blæser den anden vej.

Drengen ved, at nu brænder man der langt borte et stort lyngareal af som begyndelsen til at lægge ny jord under ploven, så den golde hede kan forvandles til agerjord med korn til føde for folk og fæ. Men hans tanker går i en anden retning. Han tænker på de mange fuglereder og alt det af hedens puslende liv, der nu går til grunde i flammerne. For han er en kender af heden.

Selv har han været med til at brænde hedearealer af mange gange. Og det er spændende. Synet af en lyngafbrænding ved aftenstid, mens mørket sænker sig over landskabet, er sælsomt og betagende. Det har en sær magt over sindet. Vidt omkring fra branden ligger alt i en mærkelig uvirkelig belysning, og flammerne farver røgskyerne med de underligste røde, gule, blå og violette kulører.

Jo, han kender det. Men nu tænker han på alt det liv, der ødes derude. Og det kunne undgås. Hans far bar sig anderledes ad. Aldrig måtte der brændes lyng af før ved efterårstid, når fugles og dyrs travlhed med ungerne var forbi. Og før der sattes ild til lyngen, blev karle og drenge sat til at løbe frem og tilbage deri for at drive dyrene bort. – Men det tænkte de nok ikke på derude.

Det er over 50 år siden. – – –

– – –

Et halvt århundrede – hvor meget er det? Et langt spænd af år i et menneskes liv. Og når man i 1965 tænker tilbage til årene før 1914, gribes man af en følelse af, at der er gået århundreder siden. For sjældent eller måske aldrig før har 50 år forandret livsvilkårene så gennemgribende – også for bonden.

Fortæller man i dag børn og unge om de kår, der var fælles for de fleste hedeopdyrkere omkring århundredskiftet, om den nøjsomhed, man da nødvendigvis måtte leve under, om den fattighed, der prægede mange hjem, om gamles kår på fattiggårdene, da ser de tvivlende på en, som om de tænker: Bilder han sig ind, at vi tror på den! Ikke underligt heller, for disse unge er vokset op i velfærdsstaten Danmark. Teknikken, mekaniseringen, den voldsomme industrielle udvikling har skabt utalte hjælpemidler og behageligheder, der er blevet hver mands ret og naturlige eje siden den tid. De „gode, gamle dage“ er forbi, og ingen, selv ikke de, der husker dem, ønsker dem tilbage igen.

– – –

Hvis man omkring år 1900 kørte med den grusede chausse fra den dengang lille hedeby Grindsted, der siden har været inde i så rivende udvikling, syd på mod Holsted, kom man omtrent midtvejs mellem de to byer, d.v.s. efter ca. 14 kilometers kørsel til Donslund-Risbølegnen. Og det, der havde vist sig for øjet på den lange køretur, var navnlig de vidtstrakte hedearealer på begge sider af vejen. Spredt rundt omkring i dette øde lå enkelte

gårde og huse med en del opdyrkede, sandede marker, men de fleste steder var der ikke langt til hederanden. Donslund vandmølle var en lille oase i ensformigheden. Den lå ved mølledammen, åen og engen, der som et grønt bælte snoede sig ind mellem hedearealerne.

En af gårdene kan føres tilbage til begyndelsen af 1600-tallet. Den var mit barndomshjem. Da far købte den omkring århundredskiftet, var den på 365 td. ld., hvoraf det allermeste var hede.

Gårdens tre længer: stuehus, stald og lade var sammenbyggede og selvfølgelig stråtækte. Lidt syd for gården lå bagerovnen, hvori min mor i mine allerførste barneår bagte 12–14 rugbrød ad gangen. Jeg ser for mig det store dejtrug, hvori mel, mælk og surdejg blandedes og bearbejdedes. Der blev „dejnnet brø“, som det hed, et arbejde, der krævede armkræfter. Den dejlige duft fra bagerovnen, når brødet blev taget ud, er også en af de ting, man ikke glemmer. Og fik man så lov til at få et stykke af det gode, sure rugbrød med margarine og puddersukker på, mens det endnu var varmt, var det et festmåltid.

Skikken med at bage rugbrødet selv holdt dog ret tidligt op, for også til denne hengemte egn nåede fremskridtene efterhånden ud. En dag blev bagerovnen brudt ned, og man begyndte at spise købmandsbrød, dog ikke uden at en og anden af de voksne kritiserede dette nymodens væsen. Brødet smagte af for lidt, mente man.

Midt på gårdspladsen lå møddingen. Den blev dog hurtigt flyttet om bag gården, efter at far var blevet ejer af denne. Dette var en radikal ændring, for møddingen havde i utallige slægtled haft sin plads på samme sted, hvor også brønden af hensyn til kreaturvanding beroede i nærheden af staldbygningen. At husmoderen derved fik ikke så få flere skridt at gå, når hun skulle hente vand til køkkenet, var ikke noget, man i de tider tog hensyn til.

Brønden var af den dengang sædvanlige slags med en træk-arm omkring. Og vandet hentedes op med en spand fastgjort til et stykke reb, der snoede sig om „æ vinnd“, når man drejede denne med håndtaget.

Spændende var det som lille dreng at gå hen til brønden, „æ kield“, og kigge over karmen ned i det dybe kampestensatte hul, hvor man dybt nede så vandet som en lille blank skilling. Det var af letforståelige grunde selvfølgelig forbudt børnene at opholde sig der. Man måtte snyde sig til den oplevelse. Så kunne man trække sig tilbage med en sød gysen: sæt, man faldt derned!

Senere fik man lov at komme brønden nær. Man følte ansvaret, når man en varm middagsstund kom trækkende med et kobbel tørstige køer, der skulle drikke af vandtruget foran brønden. Køerne kunne være vanskelige nok at styre, når de styrtede frem mod truget, og det gjaldt jo om at forhindre, at de væltede den ofte skøre og mønede brøndkarm og faldt i brønden.

Ovre på ladens gavl var storkereden. Hvert forår længtes vi børn efter den dag, da storkefatter ville dale ned i reden og begynde at sysle med at gøre den i stand til magen. Det var et stort øjeblik, når det skete, og morsomt var det at være den første, der kunne råbe til de andre, at nu var den der. Ikke sjældent hændte det, at den stod på taget en morgen, når vi kom op. Vi fulgte opmærksomme dens færd sommeren igennem, så hvordan den kunne lægge hovedet helt tilbage på ryggen og knebre, så den kunne med pinde til at udbedre reden efter vinterens forfald. Og en skønne dag var mutter der også. Så blev der for alvor liv og travlhed. Det var en stor oplevelse, når ungerne begyndte at stikke næbbet op over redens kant og forslugent vente på den mad, de gamle kom med. Føden hentedes i den nærliggende eng, og det var ikke få frøer, der måtte lade livet og tjene et større formål. Det hændte også, at storkene hjembragte en hugorm, og det var ikke så hyggeligt, især hvis slangen trillede ned ad taget og enten borede sig ind i dette og forsvandt eller

havnede på gårdspladsen, hvor vi betragtede den i ærbødig afstand, indtil den var blevet aflivet.

Et særligt minde om storken har jeg fra en nat, da et stærkt tordenvejr drog hen over egnen. Når tordenen nærmede sig ved nattetid, var der ingen der sov i den gamle, stråttækkede gård. Det ville have været at udfordre skæbnen. Også vi børn blev kaldt op af den tunge søvn og kom i tøjet. Senere i livet lærte man at se på et forbidragende tordenvejr som et storslået og smukt natursceneri, men som barn følte man det ikke sådan. Man var bange for, hvad der kunne ske. Man havde flere gange efter torden stået sammen med sin far uden for gården om natten og talt lynbrandene i horisonten. – Den nat, jeg her tænker på, knitrede lysene næsten uafsladeligt i flere timer, og skraldene fik vinduerne til at klirre. Men når jeg så ud af vinduet, kunne jeg se storken stå ubevægelig på et ben i reden, rolig og fattet. Og det var, som om dens ro forplantede sig til mit ængstede sind. Den stod i samme stilling, da uvejret var forbi, og det første dagskær viste sig bag de mørke tordenskyer i øst og farvede himmelen med en mærkelig – mystisk syntes jeg – rødgylden farve. Dette syn brændte sig uudsletteligt ind i mit sind. –

At være barn i den gamle gård var et privilegium. Man gled helt naturligt ind i arbejdet, som det formede sig med årets ryt-miske skiften, og navnlig fik man tid til at gå med sine egne tanker, som de formedes under ens betragtning af naturen og menneskers og dyrs liv. Gården og dens nærmeste omegn var ens hele verden. Man blev ikke overfodret med oplevelser, men til gengæld fik indtrykkene tid til at fæstne sig. Altid var der noget at leve i forventning om. Kom foråret, og de første „kuk-mandsblomster“ viste sig, var det tid at smide de lange strømper, man havde gået med den lange vinter, og gå barbenet. Dengang havde ingen drenge lange bukser på. De nåede kun til oven over knæene. I de lange hjemstrikkede, sorte hoser var der en knap, og til denne fæstnedes strømpebåndet oppe fra livstykket. Dej-

ligt var det, når der kom så megen varme i luften, at man kunne undvære strømperne. Man blev let til bens og undgik også helst de spidssnude „franske“ træsko. Var foråret køligt, kunne overgangen mildnes ved, at man tog „stunthoser“ på, fodløse strømper med en strop, der sattes om tåen næst efter stortåen.

En dreng kunne gøre god nytte på forskellig vis, også et godt stykke tid, før han kom i skole. Han kunne flytte køer og får, rende til købmanden og i øvrigt gøre en masse ting, der ikke oversteg hans kræfter. Det skal dog bemærkes, at tjenestedrenge og -piger undertiden blev sat til arbejde, der krævede for meget af dem. Ofte fik de for lidt søvn, fordi de måtte begynde dagen sammen med de voksne, hvilket vil sige ved fire-halvfemtiden, og da udtrykket „fyraften“ ikke var opfundet dengang, kunne sådan en lille knægts arbejdsdag blive på 14-15 timer. Ikke underligt, at han kunne falde i søvn, når han kom til at sidde stille på skolebænken! Det skal til den tids læreres ros siges, at mange af dem forstod dette og lod „den bette“ tage sig en skraber den første times tid.

Men sommeren betød ikke blot arbejde. Til alle tider har børn heldigvis forstået at skaffe sig stunder til leg, og marker og enge og åer var dengang som nu mange børns eventyrverden. Navnlig øvede åen med det klare vand en stærk dragning på solvarme dage. At smide tøjet sammen med en flok jævnaldrende og springe ud i den kolde strøm var en forfriskende oplevelse.

Ensomme timer kunne der dog blive nok af for en dreng, der i dagevis gik ude i marken eller heden med køerne eller fårene. Men det skal man ikke beklage, selv om det på regnvejrskolde dage kunne være drøjt nok. For der i ensomheden sattes fantasien i bevægelse, og drengen skabte i ensformigheden en verden af en egen mystik og spænding. De drivende skyer blev til skibe, han engang skulle rejse langt bort med, og hedebakkerne var bjerge, der skulle bestiges. Øvre bag dem ventede der måske forunderlige oplevelser. Han blev fortrolig med hedens fugle og

dyr, han blev klog på vejr og vind, og for ham var heden ikke en enstonig, grå flade, for han kendte alle de farverige, men beskedne små blomster, der tittede frem her og der. Han havde sine fuglereder at se til, og han vidste, hvor „hugormen lurder i knold“.

Også arbejdet hjemme på gården fulgte han fra såtid til høst og efterårsplojning. Han så kornet blive strøet ud fra sædekurven, så siden markerne grøntes, mens utallige lærker sang derover. Og når markerne gulnede, og høstens tid var inde, var han vidne til, hvorledes leerne blev taget frem og skærpet, ikke på en slibesten – den var alt for grov – men på „æ håårsti“, der bestod af en planke, hvori et kileformet stykke jern var drevet ned. Her satte den, der skulle „håer æ hjøle“, sig overskrævs på planken, og leens æg blev lagt over det brede jernhovede, hvorefter manden med „æ håårhammer“ begyndte at slå små, lette slag på den. Det var kun kyndige folk, der kunne skærpe en le på den måde. Langsomt droges leen hen over jernet, indtil hele æggen havde fået en omgang af hammeren. Men så var den også så skarp, at den med lethed mejede kornet. Inden mejningen kunne begynde, skulle der dog sættes „vøvter“ på leen. „Æ vøvter“ var fire krogede stænger, der fulgte lebladets krumning og var fastgjort til leens håndtag. Deres opgave var at gribe de mejede kornstrå og lægge dem pænt ind mod det uhøstede korn, så pigen, der kom bag efter høstkarlen med „æ krat“, en slags rive med fire lange tænder, let kunne samle stråene til neg.

Det var strengt arbejde at gå med leen den lange sommerdag, og ofte var høstfolkene slemt ømme i ryggen, når de ved aftenstid drog hjem til aftenegrøden og sengen. Inden man gik til ro, skulle dog negene samles i skokke, dvs. 12 neg sat sammen to og to mod hinanden side om side. 5 skokke udgjorde en trave. Dette arbejde foregik ofte, efter at solen var gået ned, og „mosekønen“ var begyndt at brygge i engene, og trods trætheden kunne folk ikke undgå at mærke den særlige stemning, der var over

høsten. „Aldrig så jeg en sol så skøn som den, der gik ned mellem traver,” synger høstens store digter Jeppe Aakjær.

Senere kom indkørselen af kornet, hvor alle, store og små, var i sving. Her var noget for barnet at opleve. Navnlig køreturene på de høje kornlæs var eftertragtede.

Men før kornhøsten var allerede høet bjerget af engene. Enhver, der har været med til dette arbejde, ved, hvilket liv der kunne være over folkene i høbjergningstiden. Det var, trods slid-det, en festtid. Latter og munterhed lød fra karle og piger. Når græsset var slået og „slået ud”, spredt, skulle det, efter at det af solvarmen var passende tørret, vendes, „hverres”, som det hed, med en rive. Derefter stakkede man det, så regn ikke kunne trænge ind, og så kunne hjemkørselen begynde. Tit måtte stak-kene bæres sammen på to bærestænger, da man mange steder ikke kunne køre i den bløde eng. Så læssedes vognen, „æ lastræ” lagdes op og gjordes fast for og bag på vognen med et stykke reb, og man var parat til at køre ofte 2 - 3 km ud over heden til hjemmet.

Når høstens travle tid var forbi, begyndte efterårspløjningen. Men først var kreaturerne dog gået over markerne, ofte løs-gående, for at finde den føde, der kunne være til dem. Da havde drengene noget at gøre med at holde dem sammen.

Men en skønne dag blev køerne bundet ind. Efterårskolde by-ger trak over landet, og nu var det kun fårene, der gik i store flokke ude på heden. De kom ikke ind om vinteren. Ulden var groet ud på dem efter forårsklipningen, så de kunne klare sig. Dog, blev det for hårdt vejr med slemt snefog, måtte man ud at se, hvordan de klarede sig og undertiden drive dem hjem, så de kunne komme i husly i „æ fooste”, fårestien.

Ved vintertid lød plejlens slag mod logulvet dagen lang fra gårdene. Tærskningen begyndte tidligt om morgenen i det svage lys fra flagermuslygten, der blev hængt op på ladeportens, og der fortsattes, til mørket faldt på. Kom drengen ind i laden, hændte

det, at tærskeren ville lære ham „æ plejlviis“. Den var ikke behagelig. Den „lærtes“ ved, at karlen lagde „æ plejl“ om drengens hals og klemte til, indtil man skrigende bad om at slippe. Plejlen er der mange af nutidens mennesker, der aldrig har set, selv ude på landet. Og en forevisning i fjernsynet af, hvordan den skulle bruges, var misvisende, idet „æ slawl“ blev svunget til den forkerte side af tærskeren.

Plejlen bestod af den runde træstang, man holdt ved, og, som sagt, „æ slawl“, som man slog på de udbredte neg med. De to stænger var fastgjort til hinanden med et stykke svinelæder, som vi kaldte „æ øeld“.

Den lange vinter var en god tid for drengen. Da blev der tid til leg med sne og is, og havde han interesse for bogen, var der også stunder til den i de lange vinteraftener, når petroleumslampen var blevet tændt og man samledes under dens skær. Tit var der også gode fortællere blandt gårdens folk, og de var spændende at høre på. Det kunne dog til tider være uhyggeligt nok, når snakken drejede sig om spøgeri og „våårståend“ og andre uforklarlige hændelser. Ud over dette var sang og højtlesning af en eller anden bog noget, der dyrkedes meget i mit hjem, og man kunne glæde sig dagen igennem til aftenen, når fortsættelsen af bogen skulle læses. Tilværelsen på den ensomt beliggende hedegård var ikke øde og trist, som nutidsmennesker kunne fristes til at tro. Men det liv, der levedes, var vidt forskelligt fra det, der leves nu om dage.

— — —

Dette causeri over minder fra min barndom skal have en ende, skønt der kunne være meget mere at fortælle. Jeg kunne have fortalt om den oplevelse, det var, da den første bil kørte forbi på landevejen, om postvognen, der blev ombyttet med den gule postbil, der hver dag kørte Holsted-Donslund-turen. Vi børn løb tit hen til landevejen for at se den køre forbi. Jeg kunne have skildret, hvor stort et øjeblik det var at stå nede i Donslund

Mølle, når kornet skulle males, og se vandet fosse ned over turbinen, der knirkende og knagende begyndte at dreje rundt og satte en mængde hjul i gang. Et helt kapitel for sig kunne hedeopdyrkningen være blevet. At det overhovedet kunne lade sig gøre med de redskaber, man dengang havde, er bemærkelsesværdigt. Ikke uden grund har man rejst pionererne for dette mægtige arbejde et minde i Kongenshus.

Skolen fortjener også at blive nævnt. Men den lille skole, hvor der kun var een skolestue med to halve dages undervisning for de større børn om sommeren og fire for de små og det omvendte om vinteren, skal ikke nævnes for sin ringheds skyld. Tværtimod! Vi fik en glimrende undervisning, og jeg tænker med taknemmelighed på min barndomslærer J. P. Christensen, der en lang årrække øvede sin gerning i Donslund skole. Hvordan fik han tid til at give os kendskab til alt det, han gav os også ud over skolefagene? Han var en særpræget personlighed, hvis tanker hos mange satte dybe spor. Og han har fulgt mange af sine elever til denne dag, da han som gammel mand bor i København, og ofte hjulpet os med råd og dåd.

Minde efter minde bliver ved at dukke op: Lyngbjergningen ved vintertid, når det var småt med foder til kreaturerne, mergelgravningen, tørvegravningen osv. Men her skal der slutes.

Det går vist de fleste sådan, at minderne om de gode ting bevares, mens de ubehagelige oplevelser glider i baggrunden. Den tid, her er skildret, havde også sine mørke sider, og det har ikke været meningen at fremhæve den på bekostning af nutiden. Den var en anden tid, og et liv var der at leve, og selv i små og ofte fattige kår var der rigdom at hente for et følsomt barnesind.

LÆREÅR I VARDE

Af Poul Schmidt

Da jeg for 49 år siden kom til Varde og den 1. november 1916 begyndte som lærling hos daværende maskinfabrikant Carl Birch, forekom byen mig trist, grå og kedelig. Alting forekom mig fattigt og ramponeret, fra husenes udvendige side til hjemmene indenfor. Hvordan skulle jeg nogensinde komme til at synes om byen og dens mennesker? Selvfølgelig spillede det ind, at jeg havde sagt farvel til skolekammerater, til friluftsliv på store søer mellem bøgeskove og høje bakker. Her ville jeg kun blive, til jeg blev udlært.

Allerede samme vinter bedredes mit syn på byen: Kammerater på arbejdspladsen, i teknisk skole og ikke mindst det aftenlige samvær med kammerater i lærlingehjemmet i Østergade. Her var en hjemlig tone, som udelukkende skyldtes familien Broberg. Fru Broberg optrådte med en moderlig myndighed, som aldrig behøvede at understreges med nogen form for disciplinarmidler. Broberg var musiker, en mild og hjælpsom mand, som også i høj grad sammen med børnene havde sin part i den hjemlige tone.

Tiden blev efterhånden mere og mere præget af krigen ude i den store verden. Rationering på næsten alle ting, også el-lys og gas. Hotel Platzborg var kaserne for den lille del af sikringsstyrken, der lå her i byen.

Efter klokken 10,30, efter vor tid klokken 22,30, var der mørkt i gaderne. Mange tjente store penge. Men for arbejderne var for-

holdene usikre. Konjunkturerne løb fra dem, og særlig om vinteren var der en del arbejdsløse. Det hjalp, da Nakskov skibsværft købte det lille stålstøberi, som lige før krigen i 1914 var blevet bygget af fabrikant P. Th. Bruun, men som på grund af krigen lå stille.

Selv om vi hverken havde radio eller TV, fulgte vi unge gennem aviserne med i krigens gang. Og hver aften så vi de rekognoscerende Zeppelinere ude over Nordsøen. Og en gang nødlandede et par små engelske bombefly på egnen. Adskillige desertører fra den tyske hær kom hertil. Og flygtende krigsfanger fra lejre i Nordslesvig søgte asyl her og var en tid internerede på sygehuset her i byen som karantæneforanstaltning.

Byens lærlinge fik vistnok i 1918 en stor oplevelse, idet Nordisk Film optog nogle scener til en guldgraverfilm i området omkring Alslev mølle. Her skulle bruges en hel del statister, og der blev, gennem en af Harald Lassens lærlinge, Ejner Nielsen, hvervet statister blandt lærlingene. Da filmen havde premiere her i byen, skulle statisterne, eller skuespillerne, som de selv sagde, have deres pårørende med i biografen for at se det stolte syn. Optagelserne havde taget adskillige timer i løbet af tre dage. Man nåede knapt nok at udpege sig selv på lærredet, så var det stolte øjeblik forbi! Men en oplevelse var det.

At fredsslutningen blev modtaget med glæde og forhåbninger, siger sig selv. Blandt ungdommen, d. v. s. arbejderungdommen var det begivenhederne i Rusland og Tyskland, der gav de store forhåbninger, men også de store skuffelser.

Adspredelserne var små i læretiden. Kun, i forhold til i dag, nogle få biografbesøg. Om sommeren var der, med Aage Brynje som direktør, sommereater hos Jens Kaas. Revyen kunne være fuld af harmløs skæmt over livet og personer i den lille by med de godt 4.000 indbyggere.

Hver vinter fejrede muremester H. F. Hansen sin hustrus fødselsdag i lærlingehjemmet for byens lærlinge. Der var cho-

kolade med lagkage og andre kager i overflod. Vi lavede amatørunderholdning, bistået af bl. a. bogtrykker Olsen i Storegade, og Maranda Nielsen var sammen med Karla Flyvbjerg vore store primadonnaer; musikken leveredes af Broberg. Det var en begivenhed, som længe var samtalestof. Tømrer Moes, fru Niensens far, hjalp os ved enhver lejlighed, særlig ved vor årlige dilettantkomedie til fordel for lærlingehjemmet. H. F. Hansen var sammen med fabrikant Th. Hansen altid villige med økonomisk støtte til lærlingehjemmet, og Th. Hansen var altid med til fødselsdagsfesten.

Inden vi fik 8-timers-dagen indført, var arbejdsdagen fra kl. 6 eller 8 om morgenen til kl. 6 om aftenen. Om vinteren gik vi i teknisk skole fra kl. 7 til 9. De to sidste år var vi en del, der gik til kl. 10; vi havde da matematik. Kun lørdag og søndag aften var friaftener. Officielt indførtes 8-timers-dagen den 1. oktober 1917, men de fleste af os kom først med langt hen i 1918.

I ældste klasse i teknisk skole underviste forstanderen, kantor H. Marke i fagtegning; han var på mange måder en kapacitet, og han forlangte meget af os. Hans interesse spændte langt, hvorfor vi kunne tale med ham om alt og også diskutere alt med ham. Da Niels Bohrs atomteorier begyndte at blive aktuelle, kunne vi i diskussionen derom glemme tiden, så pedellen, snedker Nielsen, til sidst kom ind og spurgte, om han skulle blive for at lukke, eller forstanderen selv ville.

U. Marke underviste også i kunsthistorie eller stillære, og dette fag var for mange af os en oplevelse. Vinteren efter jeg var blevet udlært, gik jeg for egen regning i teknisk skole for at få noget mere ud af fagtegningen og matematik. En aften kom jeg for sent, men da jeg jo var svend og frivillig elev, mente jeg ikke, at det var nødvendigt at gå hen og undskylde mig hos forstanderen, som stod i den anden ende af lokalet. Men jeg havde ikke stået ret længe ved mit tegnebræt, før jeg kunne mærke, at der stod én bag ved mig. Da jeg vendte mig om, bukkede hr. Marke

dybt for mig og sagde: „De må undskylde, at vi er begyndt“. Jeg kom aldrig mere for sent. En anden særpræget lærer i teknisk skole var lærer Bossen; han var meget interesseret i stjerner, og var der stjerner på himmelen, kunne han fange nogle stykker af os på trappen og holde et langt foredrag om stjernerne; dette var ikke altid lige velkomment.

Om efteråret var vi også en del af byens lærlinge og andre unge, der blev inviteret med til klapjagt i Orten plantage som klappere, for en for en læredreng ret eventyrlig dagløn, jeg husker ikke beløbet. Af jægerne husker jeg bedst: tandlæge Madsen, doktor Knudsen, agent Bjelke, boghandler Kastoft, gresserer Lasson og ikke at forglemme Jens Nielsen ude fra Nr. Marken. En original personlighed – han kørte med stude. Jens Nielsen og doktor Knudsen delte doktorens madpakke, og Jens spiste med god appetit både brød, pålæg og mellemlægspapir. Og gentagne gange sagde han: „Det er nåve gue mellemmad do haar, doktor“. Det var ens egen skyld, når man ingen snaps fik, for flaskerne gik flittigt rundt uden persons anseelse.

De politiske begivenheder i påsken 1920 satte også sindene i bevægelse i den lille by. Adskillige troede, at man stod lige foran en lille rask revolution med barrikadekampe og hvad dertil hørte. Gamle geværer af forskellig art fra museumsgenstande til jagtgeværer og salonrifler blev trukket frem. At lockout og generalstrejketrusler blev trukket tilbage og overenskomsterne kom i orden, var jo en gevinst. Men for enkelte var det en skuffelse, at det endte så tamt.

Som medlem af lærlingeforeningens bestyrelse var jeg ved flere lejligheder lidt uvenner med nogle af byens håndværksmestre, når jeg for eksempel agiterede blandt lærlingene for at få dem til at kræve at få fri for at kunne deltage i maj-demonstration. Særlig min egen mester var meget reaktionær i denne retning, trods det at han i andre retninger var meget forstående overfor ungdommen, især på tomandshånd. Flere gange om ugen

hændte det at cyklehandler Harald Lassen og vognfabrikant Kr. Olsen, eller Kræ Hjuler, som han kaldtes i daglig tale, kom på værkstedet på samme tid. Og så blev samfundsproblemerne taget under behandling set med gode konservative øjne; vi lærlinge lyttede med smil hertil – vi mente, at vi var klogere på de dele.

Det sidste par år, jeg var i lære, gravede en broder og jeg sammen med adskillige andre tørv i Theilmands eng. Det var nogle røde og løse fyre, vi der gravede op, men de kunne da brænde. Foruden tørvene fandt vi rester, der kunne tyde på et gammelt mølleværk henne i det nordøstlige hjørne af engen, omtrent dér, hvor banen og Arnbjerg støder sammen.

På en tur på landet i et af de sidste læreår fik jeg et par smågrise forærende af en bonde, som havde rigeligt af dem. Dem havde jeg gående i et lille halvmørkt rum i det gamle bryggeri, og til jul hjalp en arbejdsmand mig at slagte dem, og vi fordelte kødet blandt bryggeriets beboere, for hvem det kneb at få rationerne til at slå til; det var meget børnerige familier, der boede dér dengang, og det var uhyre vanskeligt at få samlet føden samlet sammen til de små slughalse. Rundt omkring fra fik jeg madrester, og jeg samlede op, hvad der var blevet spildt på gader og veje, og søndag formiddag måtte jeg feje op i Søndermølle lige over for.

Af begivenheder i Søndergade fra denne tid var der to store brande: Søndermøllen, som brændte en vinternat med en 15–16 graders kulde. Brandslangerne og brandmændene frøs, mens vinduerne tøede op i alle de omliggende huse. Værtinden i Sønderkroen lukkede op og fik god afsætning på sine kaffepunche. En lyngmelsfabrik, der lå bag bryggeriet, brændte en efterårsnat, og snesevis af sammenpresset lyng brændte og indhyllede hele kvarteret i en sort kvælende røg, der kunne ses mange kilometer bort. Da brandmændene ved den sidste brand nåede banen, hvor der dengang var bomme, hvor viadukten nu ligger, var bommene nede, – og der holdt et langt rangertræk; her måtte brandmæn-

dene holde, da overportøren Mads Jakobsen ikke havde kompetence til at skille trækket ad. Og imens brændte og røg det lysteligt ovre på den anden side af banen.

Nå, læretiden, den tid man i 4 år havde ventet på med længsel, oprandt. Og så kom soldatertid og år med arbejdsløshed og rejser, samt arbejde andre steder. År, præget af nød og elendighed rent personligt. Men også år præget af godt kammeratskab langt ud over Europas grænser, år der lærte én, hvordan der så ud på vrangen af Europa. Og når jeg så ser tilbage på årene, der er gået og den økonomiske og tekniske udvikling i Varde i disse år, og særlig de sidste årtier, ja, så falder min bedømmelse af Vardeegnen ud på en helt anden måde. I dag er eventyrets land for mig blevet et virkeligt eventyrland. Et land, hvis natur og befolkning jeg holder af og føler mig knyttet til ved mange venskabsbånd i alle befolkningslag. Men trods det mørke og triste, der mødte mig i de første dage, var læreårene i Varde dog dejlige set med mindets øjne.

MINDER OM KVINDER

Af fru Klara Sørensen

Mit kære barnebarn!

Så mange tak skal du have for dit sidste brev, hvori du så udførlig beretter om, hvor godt I har det, hvor meget I har at bestille, og mellem linierne læser jeg tydeligt, hvor glade I er for hinanden og for Eders hjem, gerning og udbytte deraf. Da jeg i mørkningen læste dit brev for anden gang, véd jeg ikke grunden, men et par bemærkninger i brevet og en bemærkning i et blad, jeg samme dag havde læst, og hvor vendingen „de gode gamle dage“ blev brugt, fik mig til at sidde og mindes mange ting, forhold og mennesker fra en tid, som for dig er gamle dage, men som for mig er barndommens og ungdommens år, nemlig tiden omkring århundredskiftet; om det så var „gode dage“, får være et åbent spørgsmål, ingen ønsker sig vistnok tilbage til disse års kår og forhold.

Meget har forandret sig i den daglige tilværelse for vestjyske kvinder, ofte har jeg i dine ferier her på gården fortalt dig både om dine bedste- og oldeforældre, og altid ville du gerne høre og vide noget om gamle ting og tider, og nu vil jeg så i dette brev fortælle dig lidt om nogle kvinder af vor slægt, fra nabolag og vennekreds, kvinder, der for mig står som gode eksempler på flid, nøjsomhed og gudsfrygt og ikke mindre på det tålmod, som jo skal være „det største mod i verden“.

Den vestjyske bondekone havde på den tid meget og strengt legemligt arbejde; selv om mejerierne havde overtaget behandlingen af mælken, så hun var fri for at kærne, lave ost o. lign., så var tilbage bagningen af rugbrød, sigtebrød og andre kager;

det foregik i den store murede bageovn, tillige ølbrygningen, som var streng; de store bryggekar, ølankre o. lign. var tunge.

Så var der alt arbejdet med ulden, fra fårene blev vasket og klippet, til at få den kartet, spundet, garnet farvet og vævet eller strikket, henholdsvis til vadmél, kjoletøj, strømper o. lign.; desuden var malkning, spandevask, mærkarbejde og arbejdet med at få tørv (klyne) tørret og bjerget til vinterbrændsel også kvindens pligt, og selv med en pige til hjælp kunne arbejdsdagen blive lang, og det gamle ord om, at „man skal have tankerne foran, ellers bliver man bagefter,“ måtte hun ofte sande. Der skulle stadig sørges for ny forsyning, inden den forrige var spist, drukket eller slidt. For konerne på de mindre ejendomme var kårene de samme, kun havde hun ingen huslig hjælp, og tit måtte hun passe dyrene, hvis manden var ude at tjene en hårdt tiltrængt dagløn; hendes indsats var ikke mindre, og for hende som for gårdmandskonen gjaldt det om ved brug af egne produkter at holde pengene hjemme, for de penge, der kom ind ved salg af dyr, mælk og æg, var der i langt de fleste hjem brug for til renter, afdrag og flere udgifter.

Slagtingen af lam, får og svin, saltning, tørring og røgning af kød, pølser og flæsk var også et strengt og arbejdskrævende kapitel i kvindernes liv, og der skulle både kendskab og påpasselighed til, for at det kunne holde sig velsmagende året rundt; slagtingen af får foregik i efteråret, svin til jul og ofte en gang senere på vinteren.

Så var der de familier, ældre ægtepar og enlige, som boede i de jordløse huse, som det dengang hed, de havde meget trange kår; om et par af de kvinder, vil jeg først fortælle dig. –

Den ene af dem var min faster; hun var tidlig blevet enke, havde to børn, og for at skaffe føde, husly og klæder til dem og sig selv sled hun med at væve, sy kludesko, strikke strømper og vanter, hjælpe til ved gilder o. lign. Hendes vinterbrændsel var mest lyngtørv, som hun havde en mand til at skære, men selv

måtte hun gå den lange vej, ud i heden for at „rejse og stue“ dem. Meget taknemmelig var hun mod den eller de mænd, som kørte dem hjem. Hvad hun tjente ved sit arbejde var kun lidt, men de koner, som fik vævet eller strikket hos hende, kom gerne med bagværk eller slagtemad. Fra sin ungdom var hun både folkelig og navnlig kristelig interesseret, og det kunne harme hende, hvis én eller anden gårdmandskone bebrejdede hende, at hun tog tid til at gå til foredrag, møder o. lign. Da kvinderne fik valgret, syntes hun alligevel ikke, at hun ville benytte den, hvilket min far sagde, at det burde hun. – Djærvt svarede hun: „Skal jeg stemme, ved jeg nok, hvem jeg vil stemme på“. Trods tiden og dårlig skoleundervisning læste hun en del og fulgte godt med i mange ting, og så havde hun det sindelag, at hun trods de små kår altid havde noget at undvære til os børn; hendes besøg glædede vi os altid til, hun fortalte så meget, hvormed hun morede både sig selv og os; vi ville også gerne besøge hende, og tidlig lærte hun os, at man aldrig måtte bruge det sidste, det var navnlig de daglige ting som mel, kaffe, melis o. lign., det gjaldt. – For det daglige brød var hun taknemlig, og flid og gudsfrygt udviste hun alle sine dage.

I nabolaget boede et ældre ægtepar, som også havde små kår, dør – som i flere hjem dengang – havde manden været slem til at drikke, nu var de i „Logen“, og det havde betydet et stort vendepunkt i deres tilværelse; manden døde først, og det er mest om hende, fra den tid hun var enke, jeg vil fortælle dig; også hun havde kun fået lidt og dårlig skolegang, men havde haft adskillige „pæne“ pladser, hvor hun havde lært og hørt meget, hun var proper og dygtig til at passe sit lille hjem, en smule tjente hun ved at lappe og stoppe for karlene i nabolaget, og når de hullede og slidte skjorter, bukser og sokker blev afhentet, var de hele, og der manglede ikke en knap. – Så havde hun så mange „sejer“, som vi kalder det på vestjydk; det hedder vist mundheld; derfor var det fornøjeligt, når vi havde ærinde hos hinanden. Blev der så

talt om kæresteri mellem unge folk, eller noget i den retning, der var „drevet over“, sagde hun gerne: „Ja, den jen si kjærest blywer den anden si kuen, og ingen dør a kjærestsorre“! – For hende, som var dårligt gående, betød det meget, om hun kunne være heldig at komme op at køre med en eller anden, når hun gik fra brugsen med sin kurv; hun lærte at kende, hvem der havde sindelag og tid til at tage hende med, og hvem der bare kørte forbi; ligeledes kunne hun blive ked af det og vred, når en eller anden med en bemærkning sårede hende, fordi hun var fattig, og mere end en gang skete det, at hun, idet hun gik, affyrede den salut med en lille trumf: „De ka la mæ vær’, a skylder dem sku et“! Hun satte en ære i at betale enhver sit, og som skik og brug var, fik hun også fra naboer både mælk, bagværk og slagtemad; offentlig hjælp ville hun helst ikke have, og det var næsten heller intet, der var at få. Fattiggården var for hende som for andre det store sorte spøgelse, der truede, og ofte kunne hun udbrøde: „Bare a må behold mi syn o mi forståned, så skal et nok go“! –

Selv om du måske synes, at brevet bliver lidt langt, er der en sag, som jeg må omtale, fordi den havde og efterhånden fik så stor betydning for kvinder, børn og hjem: det er afholdssagen, som netop i disse år bredte sig stærkt, for du kan tro, at mange børn og unge har set, hvor megen fortræd, bekymring og armod, der fulgte med brændevinen; det var både ude og hjemme, drikkeriet foregik, og for at bekæmpe det, dannedes nu de mange afholdsforeninger og loger, et par eksempler får du i det følgende:

Markederne i Varde har ofte været omtalt som af stor betydning for byen og oplandet; det var for markedsgæsterne, vel også for værtshusholderne „store“ dage; for kvinderne dage med bekymring og uro. – Til september markedet trak en ung knøs fra Vardes opland tidlig om morgenen af sted med en ko, som desværre skulle sælges, fordi der var „lavvande“ i tegnebogen; hen på formiddagen kom hans far kørende, og de fik koen solgt, og

efter et par lidkøb i et af byens mange værtshuse kørte de hjemad; den unge mand fik nu lov at køre hestene; på hjemvejen skulle de forbi en kro, hvis porte til kørestalden stod vidåbne og bagved var skænkestuen, hvor faderen sammen med flere gerne plejede at fortsætte med flere lidkøb. Da de var nær ved kroen, tog den unge mand et tag i tømmen og gav hestene et opmuntrende tilråb, og i skarpt trav svingede køretøjet langt uden om kroen. Da den unge knøs senere som voksen mand fortalte det, tilføjede han: „Aldrig har jeg set min mor så glad, som da hun den markedsdag fik sin mand ædru hjem med pengene i behold“! At afholdssagen alle dage for ham blev en hjertesag, turde være en overflødig bemærkning. –

I et andet og mindre hjem var manden altid gerne kørende til markedet med én af gårdmændene fra landsbyen; hjemmet lå lidt ensomt ude i en hedeegn, det var fattigt, men rigt på børn, som ventede på, at far skulle komme med den sveske eller figen, som han havde lovet dem. Jo længere det trak ud hen mod aften, inden han kom hjem, des mere urolig blev hans kone. Efter at børnene var lagt i seng og aftenbønnen bedt, listede hun udenfor for at lytte efter mandens ofte usikre skridt, som oftest måtte hun videre i de dybe hjulspor ad sandede veje for at møde ham og følge ham hjem. De små sov, men de store havde bitter erfaring om faderens tilstand, så de forstod deres mor, der selv dybt bekymret skjulte så vidt muligt sin uro. Venlig, men uden ord hjalp hun efter hjemkomsten sin mand i seng. – Hun var en af de fromme, stærke kvinder.

Endnu skal du have et par eksempler på stille, milde kvinder, hvoraf den ene var gift med en enkemand, som fra sit første ægteskab havde 5 børn – selv blev hun mor til 6 – og med stor venlighed og stilfærdig energi tog hun sig godt af dem alle 11, så godt, at en moster til de største med sandhed kunne sige: „I det hjem har det aldrig været at mærke, hvilken flok de var af“! Et godt eksempel på retsind og sjælestyrke. –

Om en anden meget brav og dygtig kvinde vil jeg fortælle dig. – Der var sket et færdselsheld, hvorved en ung pige var sluppet levende og til dels uskadt. Ved et selskab blev denne begivenhed drøftet, og mange ord om, hvor mærkeligt det var, blev udtalt, indtil ovennævnte kvinde klart og djærvt sagde: „Ja, I kalder det et mirakel eller et under, jeg kalder det nu en Herrens beskæmmelse"! Der blev stille, sagen var uddebatteret. – Sidst om en velbegavet, dygtig og i sit hjem og nabolag omsorgsfuld kvinde, skal du høre. Gennem et langt liv havde hun prøvet og oplevet meget, og derom fortalte hun meget gerne, ofte brugte hun vendingen: „Vil man ikke gøre godt, kan man dog i det mindste lade være at gøre ondt". På tomandshånd fortalte hun oplevelser, hvor det både af økonomiske og andre årsager kunne se mørkt og ret håbløst ud, og hvor hun så havde fået nyt mod gennem troen og bønningen; så sluttede hun med at sige: „Ja, det ser for andre ud af så lidt, men det er den slags, der styrker én i sin kristentro".

Nu må jeg til at slutte; mange flere af datidens mennesker, hvis verden mest var en lille lejlighed eller stue, måtte jeg mindes hin mørkningsstund. Der kunne være lidt tørverøg og måske lidt os fra lampen, ofte blandet med emmen fra den uld, der blev kattet og spundet, men hvor følte man sig tryk i deres stue!

Med disse eksempler håber jeg, du kan få et lille indtryk af de kvinder, hvis virke og levevis jeg her har skrevet til dig om.

Med den største respekt og taknemmelighed vil jeg altid minde dem for deres venlige sindelag mod os børn, for deres djærve lune og værdige livsholdning. De var af de:

hverdagens helte, de mindste små,
hvis navne i verden sig dølger.

Forhåbentlig får du tid til at læse mit lange brev, du selv og din mand får min

kærligste hilsen
Bedstemor.

BARNDOMSERINDRINGER FRA VESTKYSTEN

Af Birgitte Valvanne

Ja, det var jo dengang, alle menneskers hoveder svævede frit oppe i luften, fordi havgusen var så tæt, at den skjulte kroppen.

I solklare dage, når jorden lugtede af gødning, af blomster, af ajle og af lyng – altsammen i en salig blanding, hændte det at havgusen kom rullende derude vesterfra. Vi legede altid, at nu kom havet til os, og bad så mindeligt til Gud, at folks hoveder måtte være synlige over tågen, men ikke deres kroppe, for det tøj folk brugte dengang var gråt som en novemberdag i roeoptagningens tid.

Som jeg sagde til lille søster Mie: – Folks hoveder kan godt være pæne, når de ler!

Hvortil Mie svarede: – Ja, men Elses krop må godt ses igennem tågen.

Elses hoved havde gule krøller, hendes kinder var røde, og så gik hun altid rundt i hvide, langærmede bluser med et glørdt vadmelslivstykke over og i et gråt hjemmevævet vadmelskjørt.

Else var en af vore piger, og hun lo næsten altid. Vi vidste godt, hun var forelsket i Anders og kunne ikke begribe, at mor var urolig over, de ville sove i samme seng. – Vi tiggede og bad, om de dog ikke godt måtte sove sammen, men mor kneb læberne sammen og sagde indædt: – Næste gang jeg opdager noget, er det enten ud af gården, eller de har sovet sammen for sidste gang.

Det var slet ikke til at tage, hvis Else skulle rejse, for hun

troede på trolde og hekse, og vi kendte en rigtig levende skinnbarlig heks – Anfeld hed hun.

Anfeld gik rundt og tiggede, hun havde en sæk bundet med reb over skulderen, og i den ene hånd en tyk knortekæp, i den anden en spand til mælk eller suppe, som det nu gav sig.

Mor vaklede i øjnene, når Anfeld kom, og blev ligefrem blød og eftergivende efter at Anfeld og hun havde fået den sjette kop kaffe sammen.

Anfeld kunne vel nok fortælle historier. Når hun havde rigtig mange sørgelige historier, skinnede hendes øjne som om hun skulle til bryllup, men hendes ansigt så ud som om hun skulle til begravelse.

Det var absolut sandt, det havde vi selv hørt mor sige.

Når Anfeld fik overflod af gode ting, nedbad hun højrøstet alle livets velsignelser over giveren, men hændte det, at posens indhold ikke var helt efter ønske, affyrede hun altid den afskedssalut: – Gid dine gode dage må vare ved, bitte Stine, men i dag rød, i morgen død!

Og hvast sagde hun til den arme giver: – Det får du gøre dig klart, at døden kan ingen værge sig for, og inden du tænker dig om, kan den også komme til din gård!

Tro mig, om ikke der efter den salut altid blev lagt et ekstra stykke flæsk oven i posen, og var stykket stort nok, kom det omgående: – Ja, ikke fordi jeg tror, at nogen af dine skal dø eller lide ilde, så godt et hjerte du har!

Anfeld småsnakkede altid med sig selv, når hun gik sin en-somme gang rundt i sognet. Mødte man hende tilfældigt, mens hun traskede afsted, hævdede hendes stemme sig fra en svag mumlen til en klar og høj parlamenteren med Vorherre – hun bad altid om velsignelse for gode givere og opremsede alt det onde, der kunne hælde de gerrige, selv her på jorden – og hvad så ikke når de engang lå med næsen i vejret.

Der skal være bryllup i Strellev – den rige gårdejer skal gifte

sin glade datter bort til den kønne, mørkøjede søn af gamle Niels Guldager fra Lindegård nær Skovlund.

Sikken en herlighed og glæde, vogn efter vogn kører ind på Lindegård for at hente brudgommen til Strellev, hvor brylluppet skal stå – fire musikanter blæser på horn, hvergang en vogn ruller ind i gården.

Alle skal lige af vognen for at få en bid brød og en snaps. Tør de ikke forlade hestene, der er urolige over den larmende musik, bliver snaps og kager bragt ud til vognene.

Det er næsten ikke til at holde ud for en lille pige i en ny, skotskternet kjole, så dejligt er det allsammen. Solen – duft af lyng, kager og – oh lyse salighed – hindbærsaftvand, alt det man bare kan drikke. At stå midt i solen og spise kager med saftvand til – det kildrede ligefrem helt ned i maven af glæde. Og den ene efter den anden kom hen for at sige til lykke med din farbror – det var langt bedre end fødselsdag, ja selv jul.

Vogntoget satte sig igang ud mod Strellev, op ad Adelvejen, nu en lille smal vej, men dengang var den både bred og uendelig. Man trampede i vognbunden af bare glæde. Den larm må alligevel have gjort mor lidt træt, for hun sagde temmelig hvast: – Du slider dine sko op ved al den trampen og sparken.

Man prøvede virkelig at være stille, men ikke tale om, at man kunne holde fødderne i ro, de havde ligefrem deres egen vilje.

Nu nåede vi ud på Strellev kanten. Oppe fra en sidevej kom en hel masse vogne, også med musikanter i spidsen, og hvilket under – nu gled vore vogne ind mellem Strellev vognene som efter en aftalt orden, først slægt, så naboer, så venner.

Musikken gjaldede, alt arbejde på markerne standsede.

– De arme stakler, der ikke er med til brylluppet, kan da lige så godt dø af sorg, sagde jeg til mor. Hvorpå svaret lød gennem den lune vårluft:

– Der kommer også dage for dig i livet, da du står og ser til, når andre holder bryllup.

– Lad det aldrig ske, kære Gud i himlen, bad jeg højt og inderligt, – lad denne dag aldrig få ende.

Men den fik ende. Men mærkeligt nok har livet ofte haft så tindrende glæder til mig, at det trods alt er som jeg ofte endnu kører til farbror Niels Hansen Guldagers bryllup.

Der har selvsagt også været dage i rædsel og gru som den vintereftermiddag, da lille Andrea og jeg gik hjem fra skole. Det var næsten mørkt, det var også tåge og koldt, så noget måtte der gøres for at komme i bryllupsstemning. Jeg begyndte at fortælle lille Andrea historier om, at der boede trolde i hver telefonpæl vi passerede, og just nu sad de inde i pælen og sang til bryllup.

Andrea spurgte tvivlende: – Hvor ved du nu det fra, Birgitte?

– Prøv at slå dine arme om pælen her, og du vil selv kunne høre, hvor glade de synger.

Det gjorde lille Andrea, og da hun tydeligt kunne høre den kønneste sang derinde fra, sagde hun næsten med tårer i øjnene: – Birgitte, du kan tro, jeg altid vil lytte til deres sang.

– Ja, der er jo gode trolde til, sagde jeg, – husk det nu altid.

Da var det, vi oppe på møllerens banke i tågen så en stor, sort skikkelse komme ned imod os. Vi knugede hinandens hænder i rædsel. – En trold og måske en ond trold, gispede lille Andrea.

Vi kunne ikke gå hverken frem eller tilbage. Skikkelsen kom nærmere og nærmere – pludselig så vi, at det var lille Andreas moder, der var gået os imøde.

Jeg strøg som et jaget dyr tværs over grøften og løb i panik, lige til jeg standsede foran de berygtede mergelgrave på vores egen mark. En ung pige, der ventede et barn, havde engang druknet sig i dem – og nu spøjte det der.

Havde jeg blot ikke bildt Andrea det ind med troldene, nu fik jeg vel nok min straf – bag hvert træ og busk omkring mergelgravene sad der spøjelser og trolde – aldrig i hele mit omtumlede liv har jeg løbet som den tågede efterårsaften.

Da jeg løb op mod gården, skiltes tågen, og jeg kunne se de

første stjerner. Nu vidste jeg, at jeg var frelst, nu havde Gud tilgivet mig, ville han måske ellers have ladet mig se stjerner i mørke?

Også på andre måder lurer rædsler midt i de lyseste glæder. Vi er i et missionshus. Efter hårde dages slid er bønderne stævnet sammen til opbyggelse for sjælen. J. P. Jørgensen synger og spiller så det runger i salen, sveden triller nedad pande og kinder, han synger „Det er de sidste tider, alt efter Herrens bud.“

Man flytter lidt urolig på sig – dette her er alvorligt.

– Hvad om Jesus kom i skyerne, når I kørte hjem fra dette møde, I må være beredte til at stå for Herrens ansigt – også du lille pige i den røde kjole, husk helvedes ild er ligeså glorød som din kjole.

Forfærdet så man ned ad den kjole, man endelig havde tigget sig til og var så lykkelig for – og nu blev den sammenlignet med helvedes ild. Ens hænder blev iskolde af skræk, og ene skulle man gå hjem i aften, næsten forbi mergelgravene – ialfald gå opad møllerens banke, hvor man havde løjet om, at der var trolde i telefonpælene.

– Du græder, lille pige, er du i syndenød? Kom da op for at blive frelst, sagde missionæren lokkende.

Da tre, fire andre var gået op for at man kunne bede med dem – det var på den tid, da den helligånds ild gik fra sogn til sogn og mange hårde negle blev omvendt – kom også den lille pige i den helvedes røde kjole frem og hulkede hjerteskræende.

– Du er vel nok i syndenød, lille pige, hvad har du dog gjort

– Jo, jeg har løjet, sagt at der boede trolde i telefonpælene, gået til dette møde uden at få lov, fordi J. P. Jørgensen spiller og synger så pænt, og tegnet i mine stilebøger ovenpå stilene. Og min mor siger: Gode Gud, hvor har jeg fået sådan et barn fra! Jeg kan ikke gøre, som andre siger, og når havgusen kommer og alt er gråt, fortæller jeg eventyr og siger de er sande.

Det trak op til smil i Jens Madsens ansigt – ham der skulle

bede med mig – og helt mildt sagde han: – Gud vil tilgive dig det altsammen, bare du beder om det.

Sikken en lettelse at få de overmægtige synder tilgivet. Turen hjem gik over frostbundne veje – selv mergelgravene havde mistet deres rædsler. Men midt under den lette syndefrie gang begyndte det pludselig at lysne derude i øst – det blev lysere og lysere, månen var ved at stå op, det var som om selve jorden ikke åndede, så stille var det. Den lille pige i den røde kjole var helt sikker på, at nu kom Jesus i skyerne, men selv da var hun næsten ikke bange, for nu var hun jo, som missionæren sagde, frelst.

Mor sad oppe den aften og ventede på sin trettenårs pige, der ikke engang fik skænd for sin ulydighed fordi hun var gået bort fra gården uden tilladelse.

Så dejligt det følte at have fået tilgivelse for alle sine synder. Men ak, snart hobede de sig igen op – var der ikke faldgruber alle vegne? Selv når man i ro og mag gik ned i kælderen for at bøje sine knæ og bede om forladelse for de eventyr, man bestandig fortalte de andre børn – kunne der stå de dejligste frikadeller, hvis duft kildrede en i næsen, så man midt under bønnen standsede op og huggede så mange man kunne af dem. Og bagefter lød det forfærdelige: – Har du spist af de frikadeller vi skulle have til middag? Og så skrækken over at måtte lyve –.

Ak ja, sorry og glæde vandrer tilhobe. Jeg har nu i de sidste tyve år fartet rundt i alverdens lande, set Himalayas store vidder, rejst i Kina, Mongoliet, Rusland, overalt i Indien. Ja, der er ikke mange steder, jeg ikke har været på kloden, men intet er for mig så skønt som mit barndoms land, dengang både sorger og glæder var så levende, at de helt gennemtrængte een. Dybt i en afkrog af mit sind lyser og stråler det af rige minder fra min barndoms hedeland. Og vil jeg være helt salig, da bliver jeg det ved at brænde nogle tørv af i en gammel ovn i det gamle køkken på min feriegård – det minder mig om dengang da livet endnu var nyt og ubrugt.

VESTJYDSK SKOLEMØDE

O. Myrthue Hansen

Det er nu afdøde redaktør Larsen-Ledet, som i sine erindringer mindes, hvad en bonde i Vendsyssel sagde: Her er højt til himlen og langt til København. Denne bramfrie bemærkning ligger ganske vist et lille hundrede år tilbage, og meget har jo unægtelig forandret sig siden, men den var en sikker karakteristik af forholdene dengang. Vi her i den nordlige og vestlige del af landet har sår fra den tid, og de er ikke helt vokset til ar endnu. I hovedstaden var alt det koncentreret, som angik økonomi, og her blev lovene vedtaget. De gjaldt ganske vist hele riget, men trængte kun med stor træghed ud til disse egne, og det kan vel ikke skjules, at de embedsmænd, som blev anbragt her, ikke i få tilfælde betragtede det som en slags forvisning og af al magt søgte tilbage til hovedstadens nærhed, men til gengæld udviklede de, der slog sig til tåls her, sig ikke sjældent til stovte personligheder. Natur og befolkning krævede det, hvis man ville overleve med sin egenart i behold. Men gemt bag hovedstadens flimrende overflade levede også disse egne deres eget og i høj grad særprægede liv, til tider endog med en intensitet, så det truede med at stille hovedstaden i skygge. En sådan periode var højskoletiden.

Piet Hein siger i et af sine Gruk: Før andelsmejerierne og radioen lavede folk deres smør og åndsliv selv. Og det gjorde de. Her i Jylland. Men åndslivet blev formidlet gennem højskolens

foredragsholdere, og bedre talere end de bedste af dem har vort land vel aldrig fostret. Det var folk, som forstod den kunst at bruge „det levende ord“, så den lyttende forsamling gik fra mødet med sindet opfyldt af undren og begejstring. Deres taler fænge. Man fik forståelse for, at det at være menneske ikke kun bestod i at være en dygtig smørproducent. Man vovede at se op over kanten af den grøft, man i århundreder havde trasket i, og så, at bag horisonten lå andre verdener, andre tanker, som kunne give livet et rigere indhold, og den vågne del af folket flokkedes om talerstolene. Det er vel tvivlsomt, om vort folk har oplevet en rigere åndelig udvikling end i denne periode.

Men højskolernes antal var begrænsede. De få, der var, havde det kostet møj og afsavn at få bygget. Tiden efter 1864 var en fattig tid, så fattig, at vor tids ungdom vel vanskeligt kan sætte sig ind i det, og det var besværligt at komme sammen. Vejene var dårlige, bedømt efter de krav, vi stiller, gruslagte, makadamiserede. Skotten Mc.Adam hører til blandt menneskehedens velgørere, men hans veje var hårde, skærvebelagte og ofte fulde af huller. De nyopfundne cykler ømmede sig og punkterede, og Jylland var et stort område at krydse med hestevogn. Når man kom sammen til årets møder på højskolerne, var overnatning derfor ofte en tvingende nødvendighed. Men man kunne danne aflæggere af højskolerne, kalde folk sammen på centralt beliggende steder og på den måde lette de vanskelige kommunikationer. Det var oprindelsen til Vestjydske Skolemøde. I vor moderne tid, hvor vi er omgærdede med velfærdsstatens stødpuder på alle sider fra vugge til grav og tariffbetales ud over hvert kvarters ekstra ydelse, kræver det nok en del indlevelse at sætte sig ind i, at mennesker dengang kunne ofre af egne få midler for en idé, som ikke kunne ventes at give kontant udbytte. Men man var besjælet af en offervilje, som smittede af selv på de lunkne. Landet skulle bygges op efter de svære krigsår, den uvidende skulle gøres skikket til at udfylde sin plads i det nye samfund, han

skulle gøres oplyst, så han kunne gøre sit valg mellem de politiske programmer, for Danmark havde fået folkestyre, og skal folkestyret virke efter sin hensigt, må vælgeren kunne tage et personligt standpunkt til de foreliggende muligheder. Vestjydske Skolemøde har gjort sin indsats og medvirket til, at dette mål blev nået.

Man kunne sigte mod målet ad to veje: Udbygge børneskolen, men det var en lang og slidsom vej, og man kunne sætte direkte ind på at oplyse og påvirke den voksne befolkning. Begge veje er blevet brugt. Tidens skoletanker er blevet omtalt og udlagt af skiftende talere, og vel at mærke talere, som hørte til de bedste, tiden havde fremme.

Og alle kulturelle bevægelser af nogen betydning, som var fremme i tiden, er blevet introduceret for den vestjyske befolkning gennem dette skolemøde. Det gjaldt ikke skolens problemer alene, skønt de selvsagt havde ret til første behandling, men af mødets talere kan man se, hvad der rørte sig i tiden. Her er foredrag med opvisning af elitegymnaster, som kort tid efter skal vise de danske farver ved De olympiske Lege i London. Ikke noget under, at ungdommen strømmede til i så stort tal, at mange måtte gå forgæves til Ridehuset, som dog skulle kunne rumme mange tusinde tilhørere, når huset blev stuvet, og stuvet blev det. Man var ikke forvænt med bløde sæder i de dage. Bænke uden rygstød, tømret sammen til lejligheden, var, hvad man bød på af komfort, men det var en hårdfør befolkning, hærdet gennem sliddet med den genstridige lyng, der lagde sæde og sind til foredragene. Interessant er det at se, at praktiske opgaver, som at få heden tilplantet med skov, af en københavnsk skolemand foreslås indført som skolefag. Selv i den fjerne hovedstad havde man øje for de vanskeligheder, hedens opdyrkning bød befolkningen herovre. Kan man ønske sig bedre bekræftelse på, at plantnings-sagen virkelig var en national opgave? Digteren H. P. Holsts mundrette appel, at „hvad udad tabtes, skal indad vindes“ slog

igennem og fik sin virkeliggørelse ikke mindst på disse egne, hvor plantagerne i de følgende år bredte sig ud over de barske hedeegne og gav omend fattig erstatning for tabet af Sønderjylland. Og vor berømte landsmand, Søren Kierkegaard, med sine kompromisløse krav til det kristne menneske fik sin introduktion af filosofiprofessorer fra København, og foredragene om ham gentages år efter år, så der må have været noget i denne stejle eksistentialist, der har givet resonans i befolkningen. Hans slægt var vestjyder, hans krav betingelsesløse, hans sprog og stil vanskeligt tilgængelige, men man genfandt vel sig selv i grublerierne. Den slægt, som her er omtalt, havde ikke trang til at gå på akkord med tilværelsen. En dyster stillingtagen til livets enten eller har fundet genklang hos de hedeboer, der livet igennem var udsat for en nådeløs strid med naturen. Han var vestjyde som de. Mens byarbejderen i samme tidsrum stred for bedre arbejdsvilkår og højere løn, rettede hedebonden sine tanker indad mod personlighedens vækst. Det må vel være forklaringen på, at han kom vor tid i forkøbet. For ham var Søren Kierkegaards tanker ikke en modesag, som de tenderer hen imod at være i dag.

Og Nebelbanen, som var blevet åbnet få år forinden, bringer folk fra de yderste vestlige egne, endnu med pionerånden over sig, ind til møderne. Ekstratog sættes ind, og man forenede det nyttige med den oplevelse, det var, at køre med toget gennem egne, man ikke ret mange år før havde slæbt sig igennem med studedeforspand. Det var en tid med forhåbninger. Foredragene understreger lyssynet. De nye tekniske fremskridt gav løfter for fremtiden, som de foregående slægtled ikke havde formået at indfri. Man begyndte at se med andre øjne på heden. Den bedste jord med den sværeste lyng havde man før ladet ligge. Nu dæmrede det for en og anden, at teknikken skulle kunne bryde den modstand, som selv den sejeste stud måtte give op over for. Vor tid er ikke sentimental. Gæmt bag en mur, der lukker af for legepladsen på Varde kommuneskole, sidder mindepladen for

den mand, der oprettede bygningen, som nu kaldes pigernes gymnastiksal. Pladen fortæller, at overlærer J. Olsen byggede huset og skænkede det til ungdommen på egnen. Det var denne mand, der fik ideen og gav stødet til oprettelsen af Vestjydsk Skolemøde. Det var da med fuld ret, at en af egnens provster, Thyssen, ofrede et helt foredrag om denne betydelige skolemand. Og det har kostet afsavn at få huset rejst. Lærerne var som regel dårligt lønede, og staten var et fjernt begreb, som man holdt uden for den slags udgifter. Det havde vel heller ikke nyttet at henvende sig der for at få tilskud til byggeriet. Man var selvhjulpen i tiden. Det var før, de offentlige tilskud og afbetalingssystemet var opfundet. Man så hen til at blive gældfri. Det var målet, enhver retsindig borger stræbte efter i de dage. Underligt er det forresten, at der ikke er blevet ofret en buste på overlærer Olsen. Han havde fortjent det. Vestjydsk Skolemøde har gennem de mere end 70 år, det har virket, samlet titusinder af tilhørere, og når befolkningen i Vestjylland har ord for at være veloplyste, har skolemødet ydet sit til det.

Men også handelsstanden i Varde har lukreret på de mange mennesker, der stævnedes til skolemøde, og gennem mange år var det skik, at man højeste flagene byen over 3. og 4. pinsedag, som traditionen havde afsat til mødedagene. Skolerne havde selvfølgelig fri, og det blev efterhånden tradition, at anden skolemødedag var forbeholdt de unge. Også de havde i stor udstrækning fri, så skolemødet kom til at erstatte, eller snarere udvide, de store markedsdage, en om foråret og en om efteråret. Anden skolemødedag var der derfor liv i gaderne, til tider mere, end byens borgere syntes var godt. Varde havde på den tid over et halvt hundrede værtshuse, som nok havde god søgning, og aviserne klagede over den leben, der foregik om natten. Gøglet med karruseller, skydetelte og hvad andet man kunne lokke penge ud af de unge menneskers lommer med, opdagede snart, at 4. pinsedag var en god dag for omsætningen og strømmede til byen. I

adskillige år var det tradition, at det landskendte cirkus Bech Olsen trak til byen netop i de dage, og det blev af bladene berømmet som den bedste del af forlystelserne. Nægtes kunne det jo ikke, at ikke alle de unge mennesker var at finde til foredragene. Man betragtede skolemødedagen som en regulær fridag og betingede sig den som sådan i fæstemålet. Anden skolemødedag søgte man da fra bestyrelsens side at bringe emner og foredragsholdere, som kunne kalde på de unges interesse, og ofte afsluttedes møderækken med en koncert eller en gymnastikopvisning.

I 1910 døde skolemødets stifter, overlærer Olsen, og rørende er det at læse i de gamle forhandlingsprotokoller, hvordan bestyrelsen på det første møde efter hans død beslutter at afsætte 100 kroner af mødets formue til en bøgeregren af sølv med hans navn indgraveret. Grenen blev overrakt overlærer Olsens enke, og man vedtog også at sætte en smuk sten på hans grav. Han oplevede ikke, at skolemødet flyttede fra Ridehuset ned til nuværende Arnbjerghallen. Ridehuset var efterhånden tjenlig til nedrivning, og man måtte finde et andet sted at afholde møderne. Flere planer blev bragt i forslag, men til sidst enedes man om, at den ny formand, kantor Marke, skulle overdrage bygningen af en ny mødehal til sin søn, der var arkitekt i København. Til at begynde med var tanken, at hallen skulle have ligget på den gamle markedsplads langs Ringkøbingvej, men det viste sig at være upraktisk, og bygningen blev derfor anbragt i „Lystanlægget Arnbjerg“, som det hedder, og i denne bygning er de fleste af møderne holdt. I mange år var det skik, at den ene halvdel af det trykte program, der gjaldt som adgangstegn, kunne rives af, og derpå kunne tilhørerne bringe skriftlige forslag til formand, næstformand og resten af bestyrelsen. Denne tradition gik man bort fra i 1912, da man gik over til at lade bestyrelsen selv vælge formand ud af sin midte, men stadigvæk er der til programmet hæftet en seddel, hvorpå tilhørerne kan bringe nye folk i for-

slag til bestyrelse af skolemødet. Det må vist siges at opfylde de krav, man med rette kan stille til en demokratisk valg måde.

Talerne og deres emner afspejler også vor historie gennem et par slægtled. Desværre er de første 10 år af skolemødets forhandlingsprotokol ikke bevaret, hvis der har været nogen, og ligeledes savnes protokollater fra 1910 til 1921, men efter den tid mærkes det i talernes emner, at vi har fået Sønderjylland tilbage, og ikke få af talerne er nye folk fra Sønderjylland, der fremlægger deres syn på skoleproblemerne i det genvundne land. Enkelte af talerne vover sig også ud i vurderinger af de nye politiske forhold i Europa, bl. a. synes det nye regime i Rusland at have mødt forståelig interesse. Den 23. april 1940 har bestyrelsen holdt møde, og efter forslag til talere vedtog man at aflyse mødet. Forholdene var for usikre, men allerede året efter holdtes der atter skolemøde i Varde, og betegnende nok er et par af emnerne: HVAD DER HOLDER LIV I ET FOLK OG KARAKTEROPDRAGELSEN I VOR SKOLE. Man frygtede med rette for vort lands fremtid. Heller ikke 1945 synes at have haft noget skolemøde. Måske man har haft samme opfattelse som tobakshandleren i København, der satte en plakat i sit vindue: Lukket på grund af glæde. Betegnende nok er det nu Sydslesvigs skæbne, der optager talerne. Efter den tid er helt nye emner fremme. Den voksende uro blandt den sultende befolkning i u-landene er nu for første gang til behandling, og der spores blandt talerne en del bekymring for fremtiden. Den nye tid gør sig også på anden måde gældende. For første gang i skolemødets historie bliver der i bladene klaget over, at to foredrag efter hinanden er for anstrengende, og antallet af tilhørere går tilbage. Hvor der før var op mod tusinde tilhørere de to dage, runder man nu med besvær det halve antal. Radio og TV gør det nu muligt at sidde hjemme i sin stue og se og høre de folk, man før rejste til skolemøde for at lytte til. En ny tid har gjort sig gældende, teknikken har her som på andre områder helt vendt op og

ned på skik og brug. Om det er en fordel, kan ingen med blot nogenlunde sikkerhed udtale sig om, men én ting kan siges: Det folkelige samvær, som skolemøderne bragte med sig, har de nye tekniske frembringelser bragt til en, i det mindste foreløbig afslutning. At dette er et tab, vil ingen, som har overværet skolemøderne, være i tvivl om. Heller ikke kan man tvivle om, at Vestjydsk Skolemøde gennem et lille hundrede år har bragt kulturelle indslag af uvurderlig værdi til egnen omkring Varde.

SPREDTE MINDER FRA MIN BARNDOM OMKRING ÅRHUNDREDSKIFTET

Af Peter Vejrup

Jeg er født og vokset op i den lille landsby Hillerup, der ligger en mil nordvest for Ribe, på grænsen mellem geest og marsk. Min fars gård var dengang, men ikke nu mere, den vestligste i byen, så man fra den havde udsyn over det store engdrag, der strakte sig helt ud til vadehavet.

Havet kunne man dog ikke se fra gården, idet dette var skjult af et såkaldt sommerdige, opført til beskyttelse af engene imod eventuelle sommer-stormfloder. Dette dige er senere blevet erstattet af et langt større dige, der i forening med anlagte sluser ved Kongeåens og Ribeåens munding er i stand til at værne de indenfor liggende eng- og markarealer mod stormfloderne året rundt.

Dette engdrag var et sandt eldorado for mine to brødre og mig. Om sommeren stangede vi ål og gedder i grøfterne, i høbjergningstiden var vi sammen med mor og far tidligt og sent på færde derude. Vi „rev af“ efter vore to sletkarle Jens og Marius, og vi hjalp far med at rive høet sammen og sætte det i stakke. Når disse tusinder af stakke fyldte engdraget, lignede det et helt muldvarpe-landskab i eventyrets verden.

Endvidere var vi med til at køre det herligt duftende hø hjem. Så lå vi drenge oppe på hølæsset og lod os blideligt vugge, som en mor vugger sit barn, mens far fra sit sæde foran styrede vognen og de to brune, der sveddryppende måtte trække det tunge læs.

Visse aftener kunne der være en hel karavane af hølæs på vej ind mod vor lille by.

Og om vinteren, når en stormflod satte engene under vand, og dette frøs til, løb vi på skøjter derude. Der var sandelig plads at røre sig på.

Jeg kunne og burde også nævne engvandingen om foråret. Engdraget var gennemkrydset af et net af kanaler, og når tiden var inde, blev Kongeåens vand gennem et sluseværk opstemmet, og vandet ledet ind i disse kanaler for derfra at løbe ud over engene, som begærligt drak det livgivende vand.

Da gæstede en sand vrimmel af fugle fra vadehavet engdraget for at gøre sig til gode med de larver og orme, som vandet fordrev fra deres muld-gemmer. Da fyldtes luften derude af skrig, skrål og hurlumhej fra måger og terner, fra ænder, brughøns, ryler og tinksmede. En hel cirkusforestilling var det vældig fornøjeligt at se og høre på. Jo, disse enge fyldte mægtigt op i min barneverden.

*

Nær min fars gård lå branddammen. Dens beskedne vandmængde ville kun lidt forslå, hvis der opstod ild i et hus eller en gård i vor lille by, men dammen var en herlig tumleplads for os drenge. Et par gamle sammenbundne fjæl var vort fartøj og en stage vor motor, og med den frodige fantasi, som hører barnet til, følte vi os som Columbus'er, der sejlede over verdenshavet for at opdage Amerika.

Det hændte naturligvis, at vi kuldsejlede og måtte i baljen.

Heldigvis var dammen ikke dybere, end at vandet gik os til rumpen, men våde blev vi jo, og det skidne, slimede vand afsatte en hel hinde af slam på vore bukser. Vi måtte jo så hjem til vores mor og skifte permissioner. En ordentlig skændepreken fik vi, og højtideligt lovede vi bod og bedring for bare et par dage efter at sejle på ny.

Dammen ligger der endnu, men benyttes næppe mere til sejlads. Nu dyrker drengene fodbolden i stedet.

*

Ved siden af branddammen stod en kreaturfold. Den benyttedes af byhyrden, som vi kaldte æ markmand, som en slags arresthus, idet han brugte folden til at spærre de kreaturer inde, som forvildede sig fra nabobyerne ind på vor bys jorder.

Når så dyrenes ejere kom for at afhente disse, måtte de erlægge en blank krone til markmanden for hvert kreatur. Disse beløb fyldte godt i hans slunkne pung, thi han fik kun en lille løn for om sommeren at føre tilsyn med kreaturerne i fennerne og forsyne dem med drikkevand.

*

Ikke langt fra min fars gård lå også skolen, en bette stråtekt våning, som man nu om dage ville kalde en rønne. Der mødte jeg første gang frem som syvårs purk, bevæbnet med en ABC, en skifer-tavle og et penalthus.

Skolehusets indre bestod af skolestue og lærerbolig, begge dele lige primitive. Selve skolestuen var et lavloftet rum, hvori der stod nogle lange seksmands borde med tilhørende bænke. En gammel rusten kakkelovn afgav den nødtørftige varme. På væggen hang en sort tavle og et landkort, og i et lille bogskab var anbragt et slidt sæt lærebøger samt nogle sangbøger og skønskriftsbøger. Dette var foruden pulten skolestuens hele udstyr.

Af fag havde vi religion, dansk, regning og skrivning, samt lidt geografi og historie. Et fag som gymnastik kendte vi kun af

navn. Nå, læreren var nu god nok. Vi lærte alligevel en hel del, ialtfald så meget, at de allerfleste af elevflokkene dog er kommet så nogenlunde gennem tilværelsen.

Vi brugte flittigt vore skifertavler. Når vi havde malet tavlen fuld af regnestykker, og læreren havde efterset disse, spyttede vi på den og tørrede den af med vort trøjeærme eller i bedste fald med en klud, og så var tavlen parat til brug på ny.

Lærerfamiliens bolig var lige så beskeden som skolestuen. Den bestod af tre små rum: en opholdsstue, et sovekammer og et køkken. Det kneb med pladsen, idet lærerparret havde mange børn, men man var nøjsom dengang.

Af udendørsbekvemmeligheder var der vandpumpen foran huset og bag ved bygningen „æ Wandhus“, et skur, hvor visse fornødne ting besørgedes af både børn og voksne.

De første år var jeg elev i denne gamle skole, men så blev der bygget en ny. For nutidens mennesker synes den ikke af meget, men for os børn forekom den at være et sandt pragtpalæ.

*

I vort lille bysamfund, der næsten udelukkende bestod af gårdmandsfamilier samt enkelte daglejere, var der et sammenhold, et fællesskab, som næppe findes nutildags. Man følte sig næsten som een stor familie.

Der var en egen ro og sindighed, intet hæsblesende jag over disse bønder. De tog sig tid til små pauser under arbejdet. De tog sig tid til at leve. Jævnligt gik mændene om formiddagen til deres naboer og hyggede sig ved en kaffepunch og en passiar om avlsudsigter og studepriser.

Og gensidig hjælpsomhed var der meget af. Ingen søgte forgyves om en håndsrækning, om bistand af en eller anden art.

Men hver og en af disse bondemænd ville være blevet dødeligt fornærmet, hvis man havde tilbudt ham betaling for hans hjælp. At gøre en mand en tjeneste var en selvfølge. Man kunne

jo så ved lejlighed få en tjeneste igen. Ingen målte hjælpen ud i kroner og ører.

*

En aften henad vinteren afholdt vor by sit årlige grandestævne. Dette holdtes hos en af daglejerne, og for denne daglejer og hans kone var det en stor aften, idet bystyret gav dem lov til mod betaling at servere kaffepunche og kaffe med brød til stævnets deltagere, og dette gav en god slant skillinger i ægteparrets slunkne kasse.

Der sad da byens stoute gårdmænd og drak punche og kvulmede løs på merskumpiberne, alt imens de ordnede byens fælles anliggender, f. eks. lejede markmand, fastsatte jagtlejen af byens jorder og bestemte, hvor mange læs sand og grus hver enkelt gårdmand skulle køre på vejene til disses udbedring.

Humøret blev efterhånden højt, eftersom en række punche blev stukket under vesten, og det kunne nok hænde, at en og anden deltager slog nogle slemme sving på vejen, når han ud på natten gik hjem. Jo, det var en festlig aften.

*

Min morfar, der boede sammen med os på gården, som min far havde overtaget efter ham, var en ivrig jæger. Hans bøsse var en forlader, en gammel muskedonner, men da han var en dygtig skytte, nedlagde han ikke så lidt vildt.

Han havde ingen jagthund, men han havde mig, jeg fulgte ham troligt på hans jagtlige færden.

Da jeg var fjorten år, lærte han mig at lade og håndtere bøssten og skyde til måls efter et opstillet bræt, og da jeg var femten, fik jeg en dag lov til at prøve min duelighed som jæger.

Det var en stor dag. Stolt marcherede jeg afsted med bøssten ud i engene for at få ram på en eller anden fugl. I en af felterne var der en lavning, som var fyldt med regnvand. Ved kanten af denne vandpyt gik en lille tinksmed (rødben) og havde så

travlt med at samle føde, at den ikke ænsede mit komme, før jeg var den på skudhold. Der gik da den lille fugl og frydede sig over tilværelsen, mens jeg, det store menneske, stod et stykke fra den og ville spille herre over liv og død.

Jeg skød, og fuglen faldt død om. Uendelig stolt følte jeg mig over dette mit første jagtbytte, men senere, langt senere er denne stolthed afløst af et vist vemod, en vis anger. Og dette vemod, denne anger må jeg – for at benytte et par linjer af Kaalunds digt om den sårede sælhund – „bære med i den rejsebylt, hvormed jeg engang skal stå for Guds trone“.

*

Den daglejer, min far mest benyttede, var melankoliker. Han havde såmænd grund til at være det, idet daglønnen var lille, og han havde kone og en stor rollingeflok at forsørge.

Her bør det dog indføjes, at de fleste af byens gårdmandskoner var meget rundhændede, så når en daglejer om aftenen gik fra sit arbejde, medbragte han som regel foruden daglønnen en kande mælk, et stykke flæsk eller en sigtekage.

Den pågældende daglejer var imidlertid også melankoliker af natur. Det hændte dog, at han for en stund formåede at ryste melankolien af sig. Dette skete f. eks., når han en vinterskumring kom ind fra tærskeloen, og efter at have sat min mors gode aftensmad til livs villigt gav efter for vi børns bøn om at synge. Han havde en køn sangstemme, og sangen var hans store lyst.

Det var udelukkende gamle viser, han sang, såsom „I kongelunden skal brylluppet stå“ og „En ganske lille bitte, bitte, bitte mand“.

Vi børn lyttede henrykt til, og mor og far lyttede med, vi var jo dengang ikke overfodrede med radioens evindelige skral.

Og vor daglejer gav sig ganske hen i sangen. En fin rødme farvede hans gustne kinder, og han var pludselig flyttet fra melankoliens over i livsglædens verden.

Men ak, det gode og glædelige varer altid for kort. Det gjorde det ialtfald for vor daglejer. Ikke længe efter, at han havde endt sin sang, var sindstynngen igen over ham.

*

Denne daglejerfamilies tilværelse udviklede sig til en tragedie.

På en dødsbo-auktion i nabobyen købte vor daglejer for en billig penge en del sengetøj, der imidlertid var befængt med tuberkulose-baciller.

Daglejerfamilien blev derved smittet af den ubarmhjertige sygdom, og den ene efter den anden af sønnerne og døtrene, som var kommet ud at tjene, vendte efter en tids forløb syge hjem og lagde sig til i en af alkovesengene for at dø.

Også manden selv bukkede til sidst under for tuberkulosen. Alene konen og et par af børnene slap fri.

*

Men børn og tragedie er to uforenelige ting. Mit barnehjerte kunne jo nok for en dag eller to føle sorg og medynk, når et dødsfald eller en ulykke ramte vor by.

Men så levede jeg igen sorgløst i nuet, det gyldne nu, som det alene er forundt barnet at leve i.

Når jeg nu mindes min barndom, må jeg gang på gang vemodigt tænke på den strofe, hvormed den afdøde russiske digter Turgenjev indledte sin roman „Forårsbølger“:

Lyse år,
lykkelige dage,
som forårsbølger
bruste de bort.

VARDE PÅ VRANGEN

Et rids af Fattiggården i Varde

af turistsekretær B. Kreilgaard

Mange rynker på næsen, når vi i dag taler om velfærdsstaten Danmark. Det er der så absolut ingen grund til, eftersom det er en kendsgerning, at først efter socialreformens gennemførelse i 1933 opnåede en stor part af vore medborgere anstændige levevilkår.

Fattiggårdene var indtil da opsamlingssteder for ulykkelige mennesker fra alle samfundslag, der på den ene eller anden måde udskilte sig fra den store hob.

På fattiggårdene stuede man sammen godtfolk og skidtfolk, syge og raske, arbejdssky og arbejdsledige, åndssvage og delirister, kvinder og mænd, unge og gamle, ja til tider også børn.

Varde fattiggård var ingen undtagelse, og går man bare 40–50 år tilbage i tiden, er forskellen på da og nu evident.

Indtil 1909 var ejendommen Hjertingvej 58 kommunens fattiggård, da byggedes en ny, nu Vestre Landevej 1, der altså officielt nedlagdes i 1933, men dog eksisterede et par år derefter, som en slags forsørgelsesanstalt, indtil man kunne få de sidste beboere anbragt, hvor de rettelig hørte hjemme.

„Gården“, som den hed i daglig tale, var delt i en mands- og i en kvindeafdeling, med en halv snes værelser i hver afdeling. Desuden var der arbejdslokaler, 2 celler, 2 arrestrum, svendestue med indhegnet gårdsplads, samt spisestue, kontor og bestyrerbolig.

„Lemmerne“, som beboerne kaldtes, var beskæftiget, for kvindernes vedkommende med hånd- og husgerningsarbejde, og for mændenes vedkommende med måttefletning og havearbejde, enkelte af mændene fik lov at hjælpe byens avlsbrugere.

Mine forældre blev bestyrerpar på gården“ i 1912. Den var

på det tidspunkt nærmest at ligne ved en galeanstalt. Ingen af „lemmerne“, jeg husker fra den gang, var normale, hverken legemlig eller psykisk, og det galleri af menneskelig lidelse, fornedrelse og sorg, man her blev vidne til, bekræfter glæden over at bo i et land, hvor den offentlige forsorg, om end ikke helt udbygget, så dog har nået et stade, hvor forståelsen for samfundets stedbørn er sat i højsædet.

Jeg skal i det følgende omtale nogle af de mange hundrede, der ved skæbnens og tidens ugunst måtte leve, nogle hele deres liv, under triste og uværdige forhold.

„*Dronning Margrethe*“ kaldte en ung pige sig. Hun var blevet svigtet af sin forlovede, og ventede sit barn, da hun af sædelighedspolitiet i København blev anholdt, og som subsistensløs sendt til sin hjemstedskommune, i dette tilfælde altså Varde. Hun blev sindssyg, fødte sit barn på „gården“, men forsøgte selvmord ved at lægge sig tværs over Varde-Nørrenebel jernbanens spor. Først lige før toget kom, lykkedes det bestyreren at fravriste det krampagtige tag, hun havde i skinnerne. Hun blev dog senere udskrevet som rask, og skabte sig en normal tilværelse.

„Tonte Hans“ samlede papir, sejl garn, blyanter, hatte og femører. Bød man ham valget mellem en femøre og en tiøre, tog han altid den første, måske var det snu. Det viste han nemlig også ved en lejlighed, hvor han blev drillet vel meget af et andet „lem“. Denne, der var delvis lam, kunne aldrig lade Hans være i fred. Hans så sit snit til at tage den andens krykker, da denne en dag sad og flettede måtter, og i en vild krigsdans svang Hans triumferende krykkerne rundt om bordet. Nej, Hans var ikke så tosset endda.

„*Bliktuden*“ var et mere ondartet „lem“. Han stod en dag på værkstedet, og som sædvanlig med brændevinsflasken foran sig, da stedets præst kom ind for at tale med denne gudsfor-gående blikkenslagersvand. For at forsøge at lede ham ind på

en bedre vej, sagde præsten: Hør, jeg synes De skulle smide denne flaske ud af vinduet, hvorefter „Bliktuden“ svarede: Nå, det synes du; jeg skal gøre det, hvis du vil gå hjem og smide din kone ud ad vinduet, for det er formentlig hende, du holder mest af her på denne jord, og flasken, den er nu en gang min største kærlighed.

Han blev en meget dyr dreng for kommunen, også underholdsbidrag måtte kommunen betale, og da han en dag bad om mere understøttelse, hvilket blev ham nægtet, forsikrede han om, at kommunen skulle komme til at betale mere i underholdsbidrag. Han holdt ord. Senere blev han sendt på drankerhjem, løb derfra næste dag, og blev straks taget i nærmeste by som subsistensløs og igen sendt hjem på „gården“. Nu fik han tvangsarbejde, men da det var overstået, fortsatte hans meriter, så sendte kommunen ham til Amerika, i den tro, at nu var man da færdig med ham, men han kom hjem med samme båd som kulleimper. Han var og blev en ægte spritter, og da han igen, dødssyg, kom på „gården“ var det kun for at fortælle, at han stak af igen, for han havde, som han sagde, levet sit liv i en landevejskrøft, og der ville han dø. Han kom dog igen, kravlende på alle fire, bad bønligt om forladelse og om at blive indlagt. Få dage efter døde han. Mor havde hans hånd i sin, da han døde; som et lille barn sov han ind.

„*Slante Peder*“, således kaldt efter sin haltende gang, var en del tilbage i åndelig henseende, men iøvrigt et fredsomligt gemyt, og overordentlig pålidelig, når han gik byærinder for køkkenet.

Peter „Snit“ var oprindelig maskinarbejder, men fra sine mange ophold på „Tvungen“ var han blevet meget dygtig til at snitte i ben og træ. Af hans arbejder har jeg set en spinde-
rok, 12 cm høj, og en drejebænk, 12 cm lang, snittet i ben, og begge disse fikse ting kunne „køre“. Han var dygtig i sit fag, men henfalden til flasken. En gang havde han lavet en pragt-

fuld fuldrigger, over en meter lang. Han blev tilbudt 250 kr. for den, en antagelig sum den gang, men ville ikke sælge, men en dag, da trangen til sprit meldte sig, solgte han den på en be-
værtning for 25 kr.

„Jens Brus“ blev indlagt på „gården“ med dilerium tremens. Han havde, som mange den gang, drukket sprit med karbid. Efter en indsprøjtning, som lægen gav ham, faldt han dog til ro. Hen på natten vågner han op og knytter af skjorte og lagner et bånd, hvori han hejser sig ned fra „svendestuen“, kravler over den indhegnede gård, hvorefter han ringede på hoveddøren, hvor han splitternøgen bønligt bad om at måtte blive indlagt til forsørgelse.

„Lyse Mille“ var taget som subsistensløs i København og blev sendt hjem på kommunen, som det hed. Hun var rent ud sagt en mindre pæn pige i København, boede sammen med en søster, der drev samme erhverv. Store penge må det ikke have givet, for når den ene af søstrene „trak“ måtte den anden holde sengen. De ejede simpelthen ikke tøj, så de på en gang kunne komme på gaden.

En episode, min far aldrig glemte, indtraf ved færgen over Lillebælt. En 20-årig ung mand skulle transporteres til en arbejdslejr på Sjælland. I det øjeblik, færgen forlod bolværket i Fredericia, ville han springe i land, så kunne min fader sejle alene. Fader var dog opmærksom på, at fyren havde flugttanker, og med sin stok, som han fik langet om halsen på den unge mand, fik han denne trukket tilbage på færgens dæk. Nu blev fyren dog helt ustyrlig af raseri, og med besætningsmedlemmers hjælp blev han bundet og lagt ned i styrmandens kahyt. Da hele postyret var overstået, kom en ældre, pæn herre hen til min fader, og spurgte: Hvor skal De hen med den unge mand? Da han havde fået svaret, sagde han stille: Det er nemlig min søn, De forstår sikkert det var pinligt for mig at overvære episoden, men vi har forlængst måttet opgive at få en samfundsnyttig borger ud af ham.

En ung jøde, navnet husker jeg ikke, var en tid optaget på „gården“. Han var flygtet fra et optagelseshjem i Københavns nærhed, og skulle nu sendes tilbage. Han var kun 15 år, og jeg fik lov at rejse over med ham. Mosaisk trossamfund må på dette tidspunkt have haft eget fattigvæsen i hovedstaden, for drengen skulle afleveres på et jødisk kontor i den indre by. Efter at jeg, som det altid skete ved den slags transporter, havde fået en kvittering for drengens aflevering, forlod jeg kontoret, men mødte ham allerede et par minutter efter nede på gaden.

Jeg spurgte ham naturligvis om, hvor han skulle hen, hvortil han svarede: Det ved jeg ikke. På spørgsmålet om, hvor hans mor og far boede, fik jeg samme svar, han kendte dem ikke.

En kendsgerning var, at han bare havde fået lov at løbe, så var man fri for ham. Helt alene, uden at kende til sine pårørende, stod han her midt i storbyen. Hvad hans skæbne er blevet, vil det ikke være vanskeligt at tænke sig til.

2 russere, tyske krigsfanger fra første verdenskrig 1914–1918 opholdt sig et årstid på „gården“.

Jeg husker dem tydeligt, også navnene, Pjotr Vermanko og Mark Djemnigico. Pjotr var kolonialkommis fra Kijev, hvor han også havde sin kæreste, og Mark, der var gift og havde 2 børn, var landarbejder fra egnen omkring Kursk. De var begge dejlige mennesker, men præget af vemod og længsel efter deres store fædreland.

De flygtede fra en tysk fangelejr i Østpreussen, og i over tre måneder løb de om natten og skjulte sig om dagen i skovene. De levede af, hvad de kunne finde på markerne. De blev fundet i Varde Sdr. Plantage, nogle skovarbejdere havde bemærket dem, hvorefter politiet fik underretning, tog derud og fandt dem. Ingen forstod imidlertid deres sprog, men da man blev klar over, at det var russere, fik man fat på en gårdejer fra oplandet, der havde været i Rusland, og ved hjælp af ham som

tolk, fik man deres fantastiske flugt beskrevet. Da de blev fundet i plantagen, troede de, at de endnu var i Tyskland.

Den daværende formand for skovudvalget, grosserer J. F. Lasson, tog sig af dem, og skaffede dem arbejde i plantagen. Kost og logi fik de for en rimelig betaling på „gården“. De arbejdede flittigt, tjente gode penge, og gemte dem til hjemrejsen. Jeg husker deres sidste juleaften på „gården“. Min søster spillede for dem, og store tårer trillede ned af deres kinder, da hun spillede „Hjem, hjem, mit kære hjem“, en melodi de formentlig har kendt fra deres hjemland.

Det blev til mange tårer, da hjemrejsens dag kom, og med løfter om at skrive flittigt til os, rejste de, via gennemgangslejren i Horserød, hjem. Fra Horserødlejren fik vi et postkort, siden hørte vi aldrig fra dem. Er de mon nogensinde nået hjem?

Postkortet, deres billede og en russisk uniformskasket, er de minder vi har tilbage om dem.

„Lemmerne“ kunne naturligvis kun få udgangstilladelse ved henvendelse til bestyreren, men mange forsøgte, når trangen til spiritus blev for stærk, at skaffe sig ekstra udgangsbillet. Jeg husker *Anders Pimp*, der efter en udgangstilladelse kom ualmindelig beruset hjem. Han blev derfor nægtet udgangstilladelse i 14 dage, hvilket i praksis ville sige, at han ikke måtte komme ned i byen. Til „gårdens“ store have var der altid adgang.

En aften ville han så, fra arbejdsrummet i kælderen, kravle ud gennem vinduet, men da han var temmelig svær, sad han snart uhjælpelig fast midt mellem himmel og jord. Da han blev klar over, at han hverken kunne komme frem eller tilbage, begyndte han højlydt at råbe om hjælp. Den kom i form af bestyreren, og Anders blev hjulpet fri, efter at livrem og bukser var taget af ham, og han selv havde taget adskillige dybe indåndinger.

Den aften lovede han, at dette ikke skulle gentage sig, men han snød nu flere gange alligevel.

Det var i mange tilfælde vanskelige mennesker at have med at gøre, og de her nævnte tilfælde og skæbner var ingeniende enestående, der var utallige lignende.

Måske må jeg lige til slut nævne *Martin*, han var åndsvag og et halvt hundrede år gammel. Han ville gerne gå byærinder og arbejde i haven, men det skulle være under opsyn, og så sled han skam godt nok, men erhvervede sig også en glubende appetit. Hans særpræg var, at han spiste så længe, der overhovedet blev stillet mad foran ham. Der måtte i høj grad kontrol med hans indsats på dette område, ellers var han simpelthen eksploderet.

Fattiggården var, som institution betragtet, en såre trist foreteelse, og dog kunne man også her finde lyspunkter.

De indtraf, til eksempel når to nu afdøde borgere, nemlig fabrikant I. C. Houborg og bagemester Johs. Zeeberg med fruer aflagde besøg på gården. Så blev alle „lemmer“ kaldt ned i spisestuen, hvor de to familier gav kaffe og wienerbrød, og underholdt med sang og oplæsning. Jeg tror aldrig, at nogle af „lemmerne“ svigtede. Også hver juledags formiddag mødte de to familier op, og så var der gaver til alle. Når hertil føjes, at de samme to familier hvert år gav en udflugt, hvor også alle deltog, vil enhver sikkert forstå, at det var tildragelser, som folk, der levede på livets skyggeside, så hen til med taknemmelighed og forventning.

Officielt har disse to familier vist aldrig fået tak for deres humanitære indsats, og ventede det sandsynligvis heller ikke, men jeg har villet nævne det her, fordi så forbavsende få dengang tænkte på samfundets stedbørn.

Nu er fattiggårdenes saga forbi, kun godt det samme.

Med undren kan man se tilbage på, hvad mindre end 50 års sociale og humanitære fremskridt har betydet for samfundet, så mon ikke der er gode grunde til at glædes over velfærdsstaten Danmark.

OKSBØL-LEJREN – EN BY BAG PIGTRÅD

Af Ragnhild Anker Pedersen

HVOR ER de henne nu?

Det er det spørgsmål, som først af alt melder sig, når jeg tænker tilbage på de år, hvor 36.000 tyske flygtninge havde et tilflugtssted i Oksbøl.

Hvor er alle disse mennesker henne nu?

Og hvordan gik det dem siden hen?

Især de tusinder af flygtninge, der kom fra Østpreussen, og som vidste, at et gensyn med deres gamle hjem aldrig ville blive en realitet.

Man kaldte flygtningebyen i Oksbøl for Oksbøl-lejren.

Men var det en lejr?

Før 9. april 1940 var det en lejr for det danske forsvar. Og straks efter at tyskerne hin dato væltede ind i landet, tog de dette sted i besiddelse, fældede tusinder af nåle- og fyrretræer for at der kunne blive plads til nye barakker, til store styrker af mænd i grønne uniformer. – 15.000 mand i alt.

Men allerede før Tysklands nederlag for alvor var en realitet, strømmede flygtninge fra fjendelandet hertil.

Og fra da af forvandlede Oksbøl-lejren til noget ganske andet.

Til en kæmpeby bag pigtråd.

En by med 36.000 indbyggere og dermed Danmarks sjette største by.

En by af barakker på Vestjyllands magre sandjord. En by med borgmester og byråd, kirker, biograf, teater, skoler og børnehaver.

Men en by helt lukket for omverdenen. Et tilflugtssted – og heller ikke mere – for tusinder af tyske flygtninge.

RITMESTER H. L. Bjørnholm fra Jyske Dragonregiment i Randers var denne bys første chef, fra den blev oprettet og indtil 1. august 1946. Fra denne dato overtog min nu afdøde mand, P. Anker Pedersen, som på det tidspunkt var forstander for Statsungdomslejren „Pallisbjerg“ ved Ulfborg, hvervet som lejrchef for flygtningebyen i Oksbøl.

Det var ingen let opgave at gå i gang med. Der skulle tages hensyn både indadtil og udadtil, men det hjalp, at vi fik mange gode medarbejdere.

DET VAR en sælsom verden, vi blev lukket ind i, da vi kom til Oksbøl. En verden helt for sig selv.

Et sted, hvor hver eneste af de 36.000 indbyggere dag efter dag kun drømte om ét: At komme hjem igen. At vende tilbage – også selv om der intet var at vende hjem til.

DYNER – mange dyner – var det første, jeg fik øje på, da jeg med min mand trådte ind i denne kæmpelejr. De var ude at blive luftet. Fine dyner, som flagrede for vinden. I mange tilfælde var de det eneste, kvinderne havde fået med sig, da de sammen med børnene måtte forlade hus og hjem.

Dyner ja, for med deres husmoderlige instinkt var disse kvinder da så i hvert fald sikre på én ting: At de havde noget over sig, når de sov. Jeg glemmer sent synet af alle disse spraglede dyner mellem hundreder af barakker, som så så sølle ud, for malingen var for længst skallet af på de fleste.

OG DER foran os lå så „byen“, som i mere end tre år skulle blive et „hjem“ for mange af flygtingene. Den særeste by, jeg nogensinde har set.

Lige foran os lå die Hauptstrasse – „strøget“ – hvor de „fine“ havde deres bopæl. Og udfra denne hovedgade bredte så alle sidegaderne sig. Den ene mere trøstesløs og trist at se på end den anden, for selv om der hist og her ragede et enkelt lille træ op, så var mange af dem ynkeligt skamferede, savet over i nattens

mulm og mørke. Hver barak fik ganske vist sin brændselstildeling – den gemte man under sengene – men alligevel kneb det mange steder at holde varmen, når kulden for alvor satte ind.

På „Strøget“ boede som nævnt de „fine“. Også dr. Best's hustru og børn havde bopæl her. Hun var stolt som en pave, mængede sig ikke med nogen og forlod på et tidligt tidspunkt lejren, ikke blot med børnene, men også med en husassistent i sit følge. Hun vidste nok, hvordan hun burde té sig i det selskab.

DER VAR 210 barakker i lejren, og hertil kom 80 hestestalde, der også var lavet om til beboelse.

Der boede omkring 150 mennesker i hver barak, men der var rift om „hestestaldene“, for skønt der ikke var et eneste vindue i disse, kun ovenlys døgnet rundt, så var der højt til loftet inden døre, og dette højenloft kunne bøde på den beklumrede atmosfære, dunst af allehånde, som var at finde i de fleste barakker.

Sansen for at luften ud var ikke fremherskende hos ret mange flygtningefamilier, hvorfor en kvælende hørn slog én i møde, om man kiggede indenfor hos dem. Tit kriblede og krablede det over hele kroppen, når man forlod en barak. En loppe eller to holdt flyttedag og fulgte med gæsten hjem.

„Værelserne“ i barakkerne var delt op i stue, soveværelse og køkken. Skillevæggen bestod af tæpper eller blot en stak klude, og pladsen var så snæver, at de tre rum mindede om et pulterkammer fuld af skrammel og skrummel. Her spiste og sov man i et sammensurium af snak og støj fra alle fire verdenshjørner. Ro var der ikke at finde inden døre.

HVORDAN levede dette særegne samfund?

Som alle andre bysamfund. Borgmester og byråd blev valgt ved frie, hemmelige afstemninger. Fire kvarterforstandere dannede en magistrat, og der var folkeregister, forsørger- og arbejdsanvisningskontorer.

Og så var der ARBEJDSPLIGT.

Den gjaldt for alle mænd fra 14 til 65 år og for alle kvinder fra 14 til 60 år.

Og da mændene var i meget betydeligt mindretal, var det op til mange kvinder at tage deres store part af det daglige arbejde. De måtte hjælpe til både i tørvemoserne, i forplejningen, ved transport, undervisning og i adskillige håndværk.

150 kvinder var dagligt beskæftiget i lejrens eget spinderi, som fremstillede garn til de flygtninge, der ønskede at strikke trøjer, sokker og bluser til eget forbrug. Ulden fik man fra de 550 får og mere end 600 angorakaniner, som også fandtes i lejren. Der var koste- og børstenbinderier, måttefletterier, skrædder- og skomagerværksteder, frisørstuer og hvad der ellers er at finde i et organiseret samfund.

TRE LANDBRUG med fåreavl og svineopdræt hørte også til lejren, ligeså to gartnerier, og såvel gårdbrugene som gartnerierne lå uden for lejren.

Endvidere havde den sit eget el- og vandværk, sin egen bane-gård, brandvæsen og telefoncentral. – 430 telefoner i alt og 500.000 meter telefonledning – en stor badeanstalt og store vaskerier og køkkener.

Hertil hospitaler – 32 tyske læger under dansk overledelse – med kirurgiske og medicinske afdelinger og afdelinger for børn, sindssyge og tb-ramte flygtninge. I alt 30 barakker med plads til 1000 patienter. Her var kort sagt alt, hvad der hører en by til.

OG SÅ VAR der politi, så det battede.

225 tyske flygtninge sørgede for, at roen i lejren blev opretholdt. Og det var stolte fyre allesammen, for ikke alene promenerede de i de velkendte grønne uniformer, de havde også armbind på – „Polizei“ stod der på dem – og næppe havde de fået disse udleveret, før de følte, at nu var de for alvor noget ved musikken. Kriminalpoliti skortede det heller ikke på. 60 mand tog sig af denne bestilling.

BEVOGTNINGSOPGAVERNE ved lejren blev i begyndelsen varetaget af et detachment på 400 danske soldater – officerer og menige. Senere overgik denne opgave til danske politifolk under ledelse af en politiassistent.

Bevogtningsmandskabets vigtigste opgave var at forhindre fraternisering. Og på dette punkt kunne der nok blive problemer. Lejrens omkreds var på 8 km. Ganske vist var den forsynet med et solidt pigtrådshegn hele vejen rundt, men en behændig udbryder kunne det nok lykkes at forcere det, selv om det ville tage nogen tid. – Der var masser af modne kvinder, og masser af søde piger – indsmigrende at se på og langtfra tilbageholdende, så det var forståeligt nok at såvel soldater, mange civile – samt de danske CBU-folk – 40 mand i alt, der stod for lejrens brandvæsen og stationeret inde i selve lejren, nok kunne få amorøse tilbøjeligheder.

EN MAND var i høj kurs i lejren. Det var ikke så sært.

17.300 af lejrens beboere var kvinder over 14 år.

Men der var kun 5.500 mænd i samme aldersklasser.

Dertil kom så op mod 9.000 skolepligtige børn, som 400 lærere og lærerinder tog sig af.

Flere tusinde flygtninge i lejren sendte ansøgninger til Justitsministeriet om tilladelse til at gifte sig med hinanden, men ministeriet gik på dette punkt strengt til værks, for der var jo næppe tvivl om, at flere flygtninge var gifte, men da de var uvidende om deres ægtefælle levede, ville de benytte sig af chancen.

Dog selv om tilladelsen til ægteskab flygtninge imellem i langt de fleste tilfælde blev nægtet, skortede det ikke på fødsler i lejren.

Godt 900 nye verdensborgere så dagens lys i Oksbøl-lejren.

Eller sagt på anden vis: Der forekom en fødsel ca. hver anden dag i Oksbøl-lejren i de år, den rummede tyske flygtninge. 80 pct. af alle disse børn fødtes udenfor ægteskabet – altså sådan at forstå, at selv om mødrene i mange tilfælde var gifte, var det ikke

deres egne mænd, de fik børnene med, idet de enten var enker eller uvidende om mandens opholdssted.

Blev de noget flagervorne tyske kvinder og unge piger snuppet i forsøg på fraternisering, hjalp ingen bønner. Så gik vejen lige lukket ind i brummen. – Lejren havde eget fængsel – og så stod menuen de næste 14 dage på vand og brød takket være det lille, galante eventyr.

SOM NÆVNT blev der i alt født 900 børn i Oksbøl-lejren.

I samme periode døde op mod 1400 flygtninge.

Adskillige af disse fik deres sidste hvilested på kirkegården nær lejren. Her talte de mange trækors deres tavse sprog om sorg og savn, og hver gang en flytning døde – ung eller gammel – fulgte et meget stort, trofast følge den afdøde på den sidste rejse.

Begravelsen foregik enten mandag eller torsdag – kun de dage i ugen – og lejrens mange tusinde kvinder satte en ære i, at gravene altid stod velholdte og smukt pyntede.

Der var også en urnehal i lejren.

Asken af den afdøde blev lagt i en sort, forseglede metaldåse, som blev forsynet med navn og flygtningenummer. I denne barakhal har jeg ofte været vidne til den stille time, de efterlattedes kvinder tit holdt herinde. Her stod primitive vaser pyntet med blomster og omvundet med papirbånd, på hvilke der stod skrevet: „Hvil sødt“ eller „Hvil i fred“.

Det var en ganske særegen stilhed, man mødte i dette hvidkalkede rum. Vel nok det fredeligste af alle i lejren.

FLYGTNINGENE var ovenud flittige kirkegængere.

Op mod 10.000 samledes hver eneste søndag til gudstjenester i lejrens store barakkirke og i Kino, hvor to katolske og tre evangeliske præster tog sig af den hellige handling. Den ene af de evangeliske præster var en kvinde, og hun blev dermed den første kvindelige præst, som har forrettet altertjeneste herhjemme.

Hver søndag var der tre gudstjenester. En ungdomsgudstjeneste kl. 8, højmesse kl. 10 og så igen gudstjeneste kl. 16 om efter-

middagen, og ofte kunne kirken slet ikke rumme de mange andagtsøgende.

OG NU morskaben? Humøret. Kunne man holde det gående?

Var der mulighed for at spænde fra af og til, blot more sig, synge og tralle med de andre og glemme det triste, grå lejrLiv?

Der var barakken „Bunte-Bühne“, et folkeligt forlystelsessted, hvor ikke mindst de unge samledes om aftenen, sang til harmonikatoner, dansede med hinanden eller opførte små sketch.

Men frem for alt var der Oksbøl-lejrens store lyspunkt, Oksbøls „Sct. Pauli“-teatret, der om søndagen var kirke, men ellers tit var ramme om store, festlige revyer og skuespil. En stor, smuk sal med plads til 900 tilskuere, som siden blev solgt og i dag er at finde i Rødovre som biograf der.

Teatrets leder var den tidligere direktør for Danzig Stads-teater, professor Warndorff, en elegant, kultiveret ældre herre med sølvstænk i håret. En charmør af de største. Lejrens kvinder formelig sværmede om ham, og ih, hvor han nød det. Og han fik lov til det, for som hans langt yngre hustru sagde:

– En mand af hans format skal have lov til visse friheder. Han kan ikke nøjes med én kvinde.

Han var teatermand til fingerspidserne. Med eminent dygtighed stod han for teatrets repertoire, og i disse skuespil og revyer medvirkede ikke alene amatører – fortrinsvis de kønneste piger i lejren – men også rigtige skuespillere, der som han selv var kommet hertil som flygtninge. Ved hjælp af papir, strå og sækkelærred og andre ganske primitive ting kunne han og kvinderne i lejren trylle de fineste dragter frem. Et første klasses belysningsanlæg gjorde også sit til, at teatrets forestillinger blev den helt store humørspreder i den ellers dystre lejrtilværelse.

Her – i dette store, skønne rum – kunne flygtninge for alvor spænde fra, glemme og glæde sig. For dem alle var timerne i teatret som at komme ind i en anden verden. En lysere og festligere.

Så kan De spørge:

Kunne alle disse tusinder af mennesker enes? Var der aldrig uro blandt dem, og kunne man nok holde styr på de unge?

Det var svært at få dem til at forstå, at det var Hitler og det tyske folk, der var skyld i den ulykke, som nu var kommet over deres eget land og dem selv. Det var ligeså vanskeligt at få dem til at forstå demokratisk tankegang. Og mange så stadig en martyr i Hitler, ligesom de betragtede koncentrationslejrene som opdragelseslejr.

Let var det heller ikke at holde styr på så mange tilfældigt sammenbragte mennesker, der var vidt forskellige i tanker og følelser.

Det skete enkelte gange, at kvinder i lejren demonstrerede. – Vi vil hjem! Vi vil hjem! skreg de, om vi så skal gå til fods gennem hele Tyskland. – Men når vi så fortalte dem, at vi var uden skyld i deres tilværelse, og at vi ikke holdt på dem, men at de allierede ikke kunne lade dem vende tilbage endnu, blev der snart igen ro over hele linien.

Værst var det at mærke sindelaget hos de unge på 13–14 år og opefter, for allerede denne aldersklasse havde oplevet Hitler-Jugend, de kunne huske de store sejrsparader fra krigens begyndelse, de var tit forbitrede, de drømte heltedrømme, og de var farlige, for mange af disse unge var håbløst demoraliserede. De spekulerede kun på at slippe fra lejren, og gik de i flok, var de aldrig sene til at råbe „Speckdäne“ efter os.

Men ved hjælp af lejrens store mandskab af politi udeblev de helt store bataljer og ballader.

FLYGTNINGENE i Oksbøl-lejren kostede Danmark ca. 50–60 millioner kroner. Det lyder af meget, men det blev i gennemsnit kun 1 kr. og 35 øre pr. flygtning daglig.

Jeg overværede kun den allerførste flygtningetransport. Flere kunne jeg simpelthen ikke tage. Selv om vi var glade for at blive disse mennesker kvit, var der noget ynkeligt ved disse hjemrej-

ser, for man kunne ikke lade være med at tænke på, hvordan det nu ville gå den enkelte i denne store flok.

Jeg kan endnu se hele sceneriet fra den første flygtningetransport. Især mindes jeg en lille, foroverbøjet kvinde, som med en fattig bylt på nakken og en hund i snor troppede op på banegården. Jeg vidste om hende, at hun havde mistet hele sin familie og faktisk intet havde at vende tilbage til, hvorfor hun havde fatet ovenud tillid til hunden ved hendes side.

Jeg glemmer aldrig hendes ansigt, da en af de tyske politifolk råbte til hende: – Ingen hund med til Tyskland!

Også den måtte hun give slip på. Rejse hjem lige så ene og fattig, som da hun kom.

Da den allersidste flygtningetransport var til ende den 15. december 1948, udtalte min mand følgende:

– Vi har behandlet flygtninge sådan, at de på enhver måde kan være tilfredse. De er blevet hjulpet, hvor vi kunne hjælpe dem. Og stort set har de også vist tilfredshed med den behandling, vi har kunnet yde dem. De kunne nok se, at det vi gjorde for dem, var ud over det almindelige. Men hjælpe dem fuldt ud i al deres nød og elendighed kunne vi ikke.

Ingen af de tusinde flygtninge er rejst fattigere herfra, end da de kom hertil.

Men en frygtelig stor tragedie har det hele været.

Lad mig til min mands ord have lov at tilføje, at netop ordet „tragedie“ dækker bedst over al den elendighed – ikke mindst af psykisk art – som vi blev vidne til i de år, vi havde vor gerning i Oksbøl-lejren. Vi var lykkelige, da vi så dem rejse, og en mærkelig stilhed lagde sig over lejren, men det var umuligt for os i lang tid efter at blive den tanke kvit:

Hvor er de henne nu alle disse tusinder af flygtninge, og hvilken skæbne mødte dem, da de vendte hjem?

Selv om de var flygtninge fra et fjendeland, var de jo mennesker allesammen.

